

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI

DR. GYÖRGY LAJOS

1933.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

55. SZ.

GRÓF KEMÉNY JÓZSEF

(1795—1855)

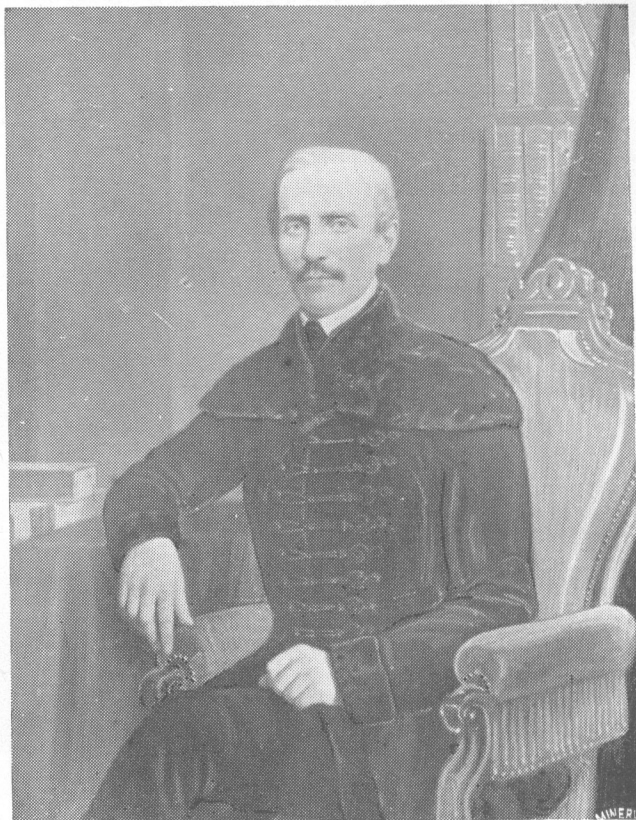
IRTA:

DR. VERESS ENDRE

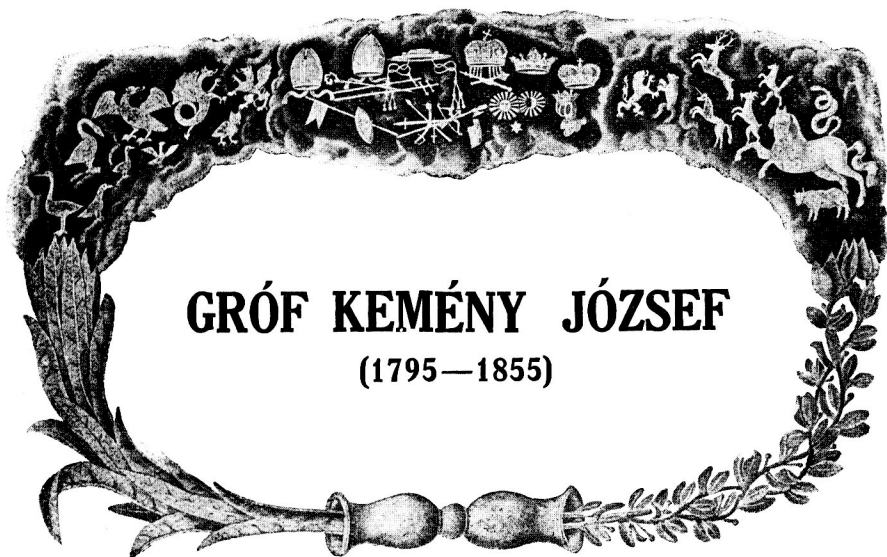
CLUJ-KOLOZSVÁR

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1933.

Großherzog Friedrich

GRÓF KEMÉNY JÓZSEF

(1795—1855)

Életének 42-ik évében járt gróf Kemény József, mikor 1837-ben legféléltetebb kincsét — könyveit, okleveleit és kéziratait — közcélra szánta: a Kolozsvárt felállítandó Erdélyi Múzeum alapjául.¹ Micsoda önmegtagadás kell ahhoz az elhatározáshoz, hogy íróember megváltják gyűjteményétől! Hiszen Kemény József már 1829 óta irogatott,² s épen akkor készült az erdélyi forrásművek kiadásának megindítására, ami magában is nagy könyvtárt kívánt és tételezett fel. De pazar áldozatkészségében a könyvtár-alapító nagy elődök nyomába kívánt lépni: báró Brukenthal Sámuel erdélyi kormányzó, gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök és gróf Teleki Sámuel erdélyi kancellár nemes példáját követte volna Erdélyben, miként azt Magyarországon gróf Széchenyi Ferenc követte a Magyar Nemzeti Múzeum megalapításával.

Húsz esztendővel ennek a Múzeumnak törvénybe iktatása után, 1828-ban, Bölöni Farkas Sándor vetette fel először az Erdélyi Nemzeti Múzeum gondolatát. Ezt akarta volna Kemény később megvalósítani, de ez a vállalkozás nem sikerült. A hatalom a magyarság megerősödését görbe szemmel nézte, ellenben megengedte 1840 őszén a szászok Landeskunde-Verein-jának létrejöttét. Kemény ebből az engedélyből merített reménységet az Erdélyi Múzeum sikeréhez, s ezért 1841 február 24-én a család másik ágából származó gróf Kemény Sámuellel együt-

¹ Kelemen Lajos: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Emlékkönyve*, 9. l.

² Első cikke *Kolozsvári Phoenix* címen a Tudományos Gyűjtemény 1829. évf. VII. füzeté 101—111. lapján jelent meg.

tesen előzetes levélben jelentette be Küküllő vármegye rendeine, hogy a jövő országgyűlésen fel fogják ajánlani gyűjteményeiket a Kolozsvárt állítandó Nemzeti Múzeum alapjául s erre támogatásukat kérik.³ Közben, a girás gyűlésen a nevezetes levelet azonban nem olvashatták fel, mert a Rendeke előre megegyeztek abban, „hogy a történet elnöki erőszak miatt semmi tárgyat elővenni nem fognak;“⁴ de amint nemes szándékuknak híre ment az országban, a Kolozsvármegye átiratát tárgyaló Udvarhelyszék rendei a következő havi székülésükből levélben üdvözltek a két grófot „honunk javára lévő leghívebb honfibuszgal-mukért,“ kijelentvén, hogy a következő országgyűlésre küldendő köve-teiknek is utasításul adják, hogy „a Méltóságos gróf uraknak honunk művelődésére célzó azon hazafi ajánlatok nem csak elfogad-tassék, hanem az ország rendei által pártfogásuk alá is vétessék.“⁵ Az ügy tehát az év végére hirdetett kolozsvári országgyűlésre halasz-tódott, de bizony félesztendő telt bele, amíg 1842 június 21-én felolvas-ták a két Kemény levelét a Karok és Rendeke előtt. „Honfiui s honpol-gári érzelmeik sugallatának óhajtottak“ csupán hódolni, — írták benne — midőn 15.000 kötetet meghaladó könyvtárukat és több ezerre menő kézirat- és oklevél-gyűjteményüket a hazának felkínálták, abban a szent meggyőződésben, hogy „nemzeteknek nemcsak életit föntartja, hanem áldásthozó haladását is elősegíti szellemi erejük kimívelése, mit azok cél-szerűen úgy eszközölhetnek, ha honjuk hajdan s jelen állásának alapos ismeretén kívül a közértelmesség által világszerte kifejtett jótékony eszmékkel is megismerkedni törekednek,“ ami legkényelmesebben egy Nemzeti Múzeumban összehordott gyűjtemény útján lehetséges. Az így szerzett ismeretek pedig remcsak arról tesznek tanuságot, mit tettek az ősök „honjuk anyagi és szellemi emeléseire,“ hanem arra is módot nyujtanak, hogy e föld az emberi nemnek egy boldogítóbb, egy szebb honává váljék.⁶

³ Kelemen Lajos nyomán, id. h. 10. l. A két Kemény levele megjelent az Erdélyi Híradó 1841. évf. 20. számában, német fordításban a Siebenbürger Wochenblatt 1841. évf. 28. számában.

⁴ Ifj. Bethlen János Kolozsvárt, 1841 tavaszéle 21-én Kemény Józsefhez írt leveléből, ami azért nevezetes, mivel eddigelé (Szilágyi Sándor nyomán) mindenütt úgy volt a dolog feltüntetve, mintha a két Kemény fontos levelét tényleg felolvasták volna a küküllőmegyei gyűlésen; Szilágyi cikkében, a Budapesti Szemle 1859-i 7. kötete 342. l.

⁵ Udvarhelyszék rendeine Székelyudvarhelyt 1841 tavaszéle 22-én kelt levele a két Kemény-grófhoz, a Nemzeti Társalkodó 1841. évf. I. fele 172. l.

⁶ A Kolozsvárt, 1842 nyárelő 20-án kelt beadványból; *Az erdélyi nagyfeje-delemség ... rendeine 1841—43-iki országgyűlésének jegyzőkönyve* 330—331. l.

A Karok és Rendek a ritka ajánlatot örömmel fogadták, s mielőtt eloszlottak volna, Keményéket a Múzeumi igazgatóságba be is választották.⁷ Ez ugyan semmit sem végzett, de azért a Múzeum eszméje kiolt-hatatlanul élt az erdélyi vezérférfiak lelkében, s mikor az E. M. E. — annyi szomorú év hiábavaló epekedése után — 1859-ben végre testet öltött, legbecsesebb gyűjteménye valóban a két Keményé lett.

Gróf Kemény József, sajnos, nem örülhetett nemes szándéka dadálának, mert immár négy esztendeje halott volt. De amit hazája javára egy munkás élet hangyaszorgalmával gyűjtött, az — miután kevés veszteséggel kiállotta az 1848-i forradalom perzselő tüzét⁸ — biztos helyre került, hogy örök forrásává váljék a hazai történetírásnak. Mert gyűjteményének az a fontossága, hogy abban az irodalom mindenféle munkása talál adalékot, összehordójának pedig az az irodalomtörténeti jelentősége, hogy *koráig* Erdély történetírói közül senki sem gyűjtött nálánál szélesebb mederben s az élet minden jelenségeire kiterjedő figyelemmel, még a brassai Trausch József Ferencet sem feledve. Hiszen Kemény József irodalmi hagyatékában oklevelek és krónikák mellett verses műveket találunk, egyház- és jogtörténeti kötetek szomszédságában római régészeti, felirattani és érmészeti anyagot, meg föld- és néprajzi adatokat és ásványgyűjteményt, s amikor Európában még jóformán sehol sem foglalkoztak gazdaságtörténelemmel, jó előre gyűjti Erdély kereskedelmének és iparának emlékeit és 1833-ban megírja annak történetét.⁹ Ép ily fejlett érzéke volt nyelvtörténeti dolgokban is, sőt e tekintetben korát is megelőzte. Mert amíg kortársainak tevékenysége új szók faragásában merült ki, a régi szavak felkutatásával és méltatásával meg úgyszólván csak napjainkban kezdtek foglalkozni, addig ő már 1833-ban kijelentette, „hogymind addig új szók koholására nem kell törekedni, míg tudósaink által a régi oklevelekben, kéziratokban, könyvekben és főképen a szentírás legrégibb fordításaiban előforduló régi tős törzsökös szók ki nem kerestetnek.“ E tisztult felfogásból kiindulva 14 régi magyar szót közölt kellő magyarázatokkal,¹⁰ azzal az óhaj-

⁷ Az 1843 január 3-án tartott ülésében; ugyanott, 571. l.

⁸ A gerendi két Kemény-kastélyt 1848 november 28-án román parasztok fosztották ki, de az iratokban nem esett sok kár, inkább csak összehányódtak és sárosak lettek.

⁹ Közölte a szebeni Transsilvania 1833-i évfolyamában.

¹⁰ A kassai Szemlélő 1833. évf. 3. és 7—9. számában s tőle lehet az előző 2. számban a „jobbágy“ szó eredetéről, értelméről s ennek megváltozása okairól —y alatt írt cikk is. Szolgálatot vélek tenni nyelvészeinknek, ha az eldugott helyről Kemény közlésének szavait felsorolom: *Agos*, *fonyáz* — igen elvénült, decrepitus; *Benczencz* a Benedictus magyarítása; *elődenes*, székülő —

tással, hogy mások is mielőbb megismertessék hasonirányú kutatásaik eredményét a magyar tudós világgal.¹¹

Bámulatos sokoldalúságát muzeális érzékének és gyűjtő szenvedélyének köszönhetette. Kemény a történetírás eszközének tekintett mindent, ami azt adatokkal szolgálta és ernyedetlen szívósággal kutatott és szedett össze könyvet, oklevelet, érmet és régiséget egyaránt, amihez csak hozzájuthatott. Ezekért pedig Kemény nem az amateur bálványozó féltésével rajongott, hanem a tudós égő lelkesedésével, mely a feltűnedező emlékektől a hazai történetírás bővülését reméli s nem pusztán azért becsüli őket, mert ritkák, vagy éppen unikumok.

E meggyőződésében Kemény József már 1847-ben „a régi épületek befedését óhajtja, de csak annyira, hogy további romlástól óvattassanak meg s bízzuk a többit az ország rendelkezésére; de nehogy az ily épületek ellenkező stílusba öltöztessenek, későbbi kijavításukat egy szakértő társaságra bízna.” Még az ingó műemlékek megvédésére is gondolt, s mivel véleménye szerint Erdélyben évenként valami 10,000 darab pénz kerül ki a földből, addig is, míg az Erdélyi Múzeum felállíthatnák, azt indítványozta, hogy ezeket a m. kir. kamara által a Nemzeti Múzeumnak legyen elsőbbsége beváltani, a közmunkáknál pedig egy felügyelő bizatnák meg azonnali beváltásukkal.¹² Érdekes tudni, hogy pár év múlva (1853 nyarán) Erdély kormányzója, herceg Schwarzenberg, fel is szólítja, hogy vállalja el az Erdélyi Műemlékek Bizottsága konzervátori tisztségét. De a kitüntető felszólítást szép levélben utasítja vissza, mondván, hogy azt hanyatló egészségével nem fogadhatja el, hiszen látása gyengül, reumája miatt meg néha hetekig nem mozdulhat ki a házból. Ezt ő annyival inkább sajnálja, mert régiségekkel is harminc esztendő óta foglalkozik és örök vétek, hogy a Torda (Salinae) területéről gyűjtött 4000 darabnyi római érme a 48-as időkben rablók kezébe jutott.^{12a}

Ilyen tisztult, világos felfogással gyűjtött és dolgozott Kemény József. Látogatóba és gyűlésekre is az csábította, hogy valami újabb

praeses; késző — fiscus; naplókönyv — diarium; orczatörlő — keszkenyő; rado — Stänker, craqueller; sacz — lytrum; tréfa — iocus; wythorna — a földmérésben valami mérték; zonda — Stich-Näh-Rahmen és zongor — cimbalom vagy Zitter.

¹¹ Felszólításának volt is eredménye, mert a következő számokban sok régi szót közöltek mások, aminek nyelvészeink hasznát vehetik, ha ugyan már fel nem használták őket.

¹² Gr. Kemény József indítványa 1847 augusztus 14-én, a Magyar orvosok és természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. nagygyűlésén, a nagygyűlés *Munkálatai* (Pest, 1863) 134. l.

^{12a} Kemény levele Schwarzenberghez Gerendről, 1853 augusztus 21-én; a Transsilvania 1855 december 16-i 25. sz. 99. l.

adatot vagy oklevelet szerezhessen. Nem is tért haza gerendi otthonába soha üres kézzel, mert „kabátja teli volt zsebekkel s ha oly levéltárba jött, hol látta, hogy a szél és molyok poroznak, megtörtént — amint regélik, — hogy az egyébiránt sovány férfi, kimenetkor kabátjaiban meghízva, alig fért ki az ajtón.”¹³ Persze ahonnan semmit sem vihetett el, ott heteken át másolt napestig, mégpedig mindent külön lapra és cédu-lára írva, hogy azokat tetszése szerint csoportosíthassa vagy könnyen felhasználhassa.

Ha az ilyen krónikás adomává vált emlékezést nem tekintjük is teljes hitelt érdemlő adatnak, mégis van annyi fontossága, hogy jellemzőnek tartassék. Az is bizonyos, hogy korában még kevesebbet törődtek falusi kuriákban régi írásokkal, melyeket sok helyen szívesen átengedtek Keménynek, aki így tömérdek történeti anyagot mentett meg a biztos elkallódástól.

A gyűjtés szenvedélye korán kifejlődött Kemény Józsefben s az lelkében hamar tudatossá vált. „A múlt idők minden írott ereklyéjét szorgosan gyűjtögesd s híven őrizd meg” — mondá egyízben a gyermek-ifjú Torma Károlynak,¹⁴ kit talán ez a lelkes buzdítás avatott historikussá. A *régi* megbecsülése kultusszá nemesedett Kemény József lelkében s a szenvedély természetrajza ismeretével nagyon könnyű elképzelni, hogy a múlt emlékeinek tisztelete nála is, mint minden gyűjtőben, hamar válhatott nemcsak kritikátlanná, de csábíthatta arra is, hogy a féltve őrzött régiségben való gyönyörködés okából utánzásra is vete-medjék. Így érthető, hogy már gyermekkorában büszkén mutogatott társainak egy oklevelet, melyet maga készített s a kéményben füstölt meg, hogy régiesnek lássék.¹⁵ Nyilván örömét lelte benne, miként találta el

¹³ Kőváry László az elhunyt Keményről írt megemlékezésében, az 1858-i „Déliab Képes Naptár” 78. l. Ezt különben Kemény Józsefről néhai gr. Kuun Gézáról is gyakran hallottam tréfásan emlegetni.

¹⁴ Idézi Torma Károly *Kornis György emlékezete* c. kis műve (Kolozs-vár, 1865) 3. l.

¹⁵ Ezt gr. Gyulay Lajos örököztette meg róla Budapesten, 1863 április 17-én írt alábbi naplófeljegyzésében: Mennyit kell levéltár-buvároknak fáradni, míg tisztába hoznak valami historiai adatot, azért éppen, hogy ellenkező állítások fedeztetnek fel. Néhai Kemény József nagyhírű tudósunk volt egy ilyen buvár, de nem a leglelkiismeretesebb. Már gyermekkoromban — ő néhány évvel idősb volt nálam, de azért sokszor egybejöttünk — mondom, már gyermekkoromban mutatott nékem Kemény Szeppi — így nevezték — egy okmányt, melyet maga készített, a kéménybe dugott, felfüstölt és réginek adott ki. Ez persze furcsaságból történt, nem hiszem, hogy ily okmányokkal aztán fel is lépett volna később a tudós világ előtt. (Ma az Erdélyi Múzeum kéziratárában.)

jól-rosszúl a középkori oklevelek irányát és hangját, s mint népesíthet be — oklevelei által — népekkel és várakkal olyan területeket, melyek az általa kitalált időben esetleg néptelenek voltak. E mániájával senkit anyagilag megkárosítani nem kívánt, sőt ellenszolgáltatásra való számitás nélkül hízelgett vele hol egyik-másik főúri barátjának, hol meg az erdélyi népeknek. Az a hiúság is vezette, hogy egy-egy felvetődött történelmi kérdésben az övé legyen az utolsó szó, mivel íróhársai közt oly nagy tekintélye volt, hogy senki nem mert volna gyanakodni az általa közölt perdöntő oklevelek eredetiségében, mikor azoknak nemesak hollétét, de külső formáját, pecsétjét, sőt gyakran pecsétzsinórját is leírta.

Ez a kedvtelése szerencsére nem termett kilencnél több oklevél-szöveget,¹⁶ melyekkel a történettudomány már leszámolt, habár napjainkig okozott vele bajt és félreértést.¹⁷ Hitelét s megbízhatóságát is aláásta,¹⁸ holott Keménynek oly jó kritikai érzéke volt, hogy például ő ismerte fel az úgynevezett *csíki krónika* hamis-voltát, s oly kitűnő oklevél-olvasó, hogy ezrekre menő másolataiban ritkán találunk hibát vagy elírást. Kemény hamisítványait egyébként a korában csodálatos módon elharpódzott gyakorlat is mentheti, hiszen gyűjtőink és hamisítóink nálunk is együtt jelennek meg, mint minden gyűjtő-korszakban és minden nemzetnél. S habár eljárását elítéljük, igaztalanság minden hamisítást neki tulajdonítani és gyanusan fogadni minden tőle származó másolatot.¹⁹ Elvégre Kemény működésének *nem* ez a gyarlósága a legkiemel-

¹⁶ Karácsonyi János: *A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig* c. művében (Budapest, 1902) tízet mutat ki az 1201—1361 közti időből. De ezek közül törlendő egy: az 1244-i, mely ma is megvan a Váradhegyfoki convent 1319-i *eredeti* pergamen-oklevelében, tehát nem hamisítás; Szabó Károly, *Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata* (Budapest, 1889) 28. sz. a.

¹⁷ Kemény József hamisításaival legbővebben Tagányi Károly foglalkozott a Századok 1893. évf. 52—56. lapján, kimutatván, hogy az általa szerkesztett oklevelek hamis-voltát fel nem ismervén, azok még az erdélyi szászok 1892-ben megjelent oklevéltárába is bekerültek.

¹⁸ Általánosságban céloz e hamisításokra Pauler Gyula, midőn *A magyar nemzet története az Arpádházi királyok alatt* c. műve II. k. (Budapest, 1893) 761. lapján ezeket írja: Egész kis csoportot képeznek azok az oklevelek, melyeket gróf Kemény József hozott forgalomba — akár mint esaló, akár mint megcsalt; nem akarom itt feszegetni.

¹⁹ Épenséggel nem illik Kemény munkásságára, amit Komáromy András (egy jegyzetben) odavetve és általánosítva ír a Turul 1892. évf. 24. lapján: Mindkét oklevél gróf Kemény József másolatából közöltetett, ami annyit jelent, hogy vigyázz!

kedőbb mozzanata, hanem az, ami maradandó, hogy t. i. már gyermekkorában megnyilvánult gyűjtő szenvedélyével *tömérdek írott emléket mentett meg a pusztulástól*. Ezzel a nemzetnek és a tudománynak mérhetetlen szolgálatot tett. Munkássága egész egyletek és akadémiák tevékenységével felér.²⁰ Dicsőségét ez örök időkre hervadhatatlanná teszi!

Gróf Kemény József a kolozsvári lyceumot és jogakadémiát végezve, atyja kívánságára 1814-ben hivatali pályára lépett és húsz esztendeig szolgált Kolozsvárt, Bécsben és Nagyszebenben ingyen, a haladás és előléptetés reményében. Tiszteletbeli guberniumi tanácsosságnál többre azonban nem vitte, ezért 1834-ben lemondott állásáról, hogy tisztán a tudománynak élhessen. Élt és másik húsz esztendeig, gyűjtve, dolgozva a történetírás javára. Erdemeiért a Magyar Tudós Társaság már 1831-ben tagjává választotta, amiben a bécsi császári Akadémia, majd a párizsi Akadémia követte, egy rakás hazai és külföldi egyesület mellett.

A lankadatlanul dolgozó gróf Kemény József élete célja Erdély oknyomozó történelmének megírása volt, de azt a folytonos kutatás és anyaggyűjtés fáradalmai miatt nem valósíthatta meg. E helyett fontos kútfő-kiadványokat hagyott reánk, melyeket a történetírás ma — majdnem száz esztendő múltán — is állandóan használ. Viszont szétszórtan megjelent közleményeivel és apró cikkeivel történelmünk számtalan homályos kérdését világította meg.

E kérdések közt, sajnos, mondva csináltak is akadnak, melyek ötletszerűn — más adatok kapesán — vetődven fel, magát Kemény Józsefet is félrevezették, illetve belelovalták valami alap nélküli tény vagy sejtés tárgyalásába, amelytől aztán nem bírt szabadulni. Ilyen volt példának okául az a könnyen elképzelhető dolog, hogy az erdélyi magyar rendeknek a középkorban sas-címerük volt, holott azok a mindenkori erdélyi vajda címeres zászlója alatt vonultak hadba.²¹ Ilyen Kemény vélekedése Henrik portugál grófról, akit magyarnak állított maga is egy tíz év előtti írotársa véleménye alapján. Ezek persze csupa hívságos naivitások, melyekkel túlbuzgóságában történeti hézagokat szeretett volna betömni, nem vevén észre, hogy a nemzeti hiúság legyezgetése közben önmagát csapja be minden haszon nélkül, mivel elképzeléseinek tarthatatlanságát legtöbbször már kortársai kimutatták.

²⁰ R. aláírású szász méltatójának szavai a *Transsilvania* 1855 szeptember 24-i 13. száma 48–49. l. Ennek fordítása a Pesti Napló 1855 október 3-i száma tárcájában. Utána (forrásidézés nélkül) Kőváry László a Délibáb 1857 május 3-i 18. számában s az 1858-i Délibáb Képes Naptár 77. l. A Transsilvania nekrológusa megjelent a Pester Lloyd 1855 szeptember 30-i 228. számában s a szebeni „Benigni's Volkskalender“ 1857. évf. XIII–XVI. lapján is.

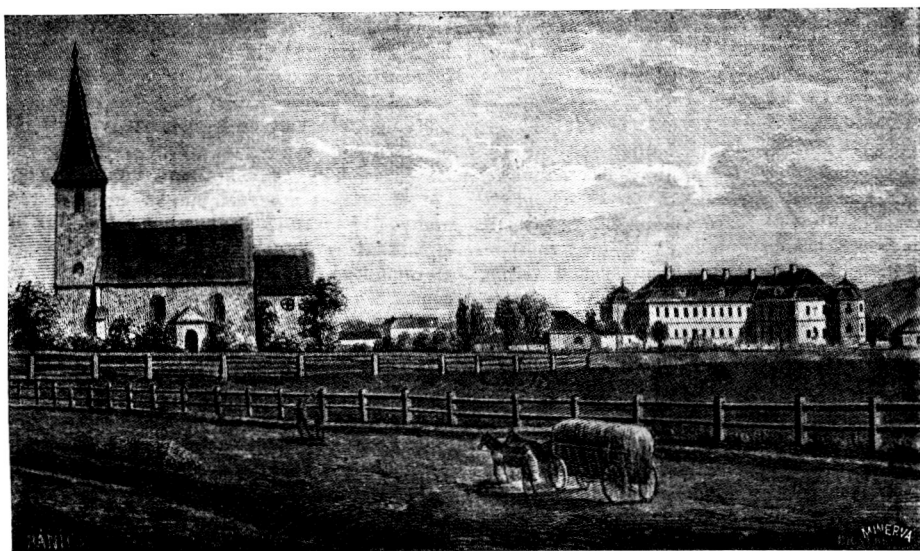
²¹ Ezt leghívebben Tagányi Károly bizonyította be, Századok, 1893. évf. 54. l.

Életének utolsó éveiben Kemény József sokat gyöngélkedett s aránylag fiatalon — hatvan éves korában — 1855 szeptember 12-én halt meg gerendi kastélyában. Azóta maholnap nyolevan év mult el, de igazi nagyságát és munkásságának jelentőségét sem kortársai, sem azoknak utódai nem ismerték fel. Emlékét jóformán csak gróf Mikó Imre ápolta azzal, hogy gyűjteményét az Erdélyi Múzeum számára megszerzte;²² hogy Kemény József síremléke felavató ünnepségén megjelent s utána három esztendővel emlékbeszédet tartott felette az Akadémiában.²³ Szűkebb hazájában még ennyi sem jutott osztályrészéül, holott páratlan könyv- és kéziratárát az írók és kutatók száma nélküli serege használta és használja gyönyörűséggel és eredménnyel. Ebben nyilvánul meg legáltalánosabban működésének hatása, mert Kemény termékenyítő szelleme ma is él az E. M. E. könyv- és levéltára munkatermeiben s az erdélyi történetírók lelkében.

²² Kézirati gyűjteményét hiánytalanul kapta meg és gondozza az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára, mindössze ottlevő genealogiai táblázat-gyűjteményének valami másodpéldányát (vagy tán töredékét) őrzi Egerpataky Kiss Károly adományából a budapesti Egyetemi Könyvtár „Erdélyi nemágazati táblák” címen G. 151. c. jelzet alatt, Kenderessy Mihály irataival együtt.

²³ Gr. Mikó Imre emlékbeszéde megjelent a Budapesti Szemle 1860-i X. kötete 419—434. lapján s utána (némi javításokkal) a *Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve* 1860-i X. k. 32—46. l. Kivonatolta T. L. a *Pallas Nagy Lexikona* X. k. 349—350. l.

Gerend, a régi templom és Kemény-kastély képével.

I.

Magyar-gyerőmonostori gróf Kemény József családjának ahhoz az ágához tartozott, mely Kemény János fejedelemtől, az önéletrajzírótól, származott.¹ Született 1795 szeptember 11-én Gerenden, szüleinek a közép-kori templom közelében álló nemesi kuriájában és katolikus szokás szerint még aznap megkeresztelték a kolozsvári piaristáknál, kiknek templomát akkoriban akadémiai templomnak nevezték.² Ez csak úgy képzelhető el, hogy a csecsemőt gondosan bepólyázva, világrajötte után váltott lovakon vitték be Kolozsvárra, mivel szüleinek nyilván az volt a kívánsága, hogy ott legyen a keresztelője a szokásos nagyobb keresztelői ünnepségek között. A kisdedit Mártonfi József választott szerbiai püspök keresztelte meg, keresztvíz alá pedig Haller Karolina tartotta,

¹ Kővári László: *Erdély nevezetesebb családai* (Kolozsvár, 1854) 148. l.

² Mikó Imre azt írja róla, emlékbeszédének első lenyomatában, hogy Gerenden, az egykor fejedelmi kastélyban született. Erre, úgy látszik, valami erdélyi ember figyelmeztette, hogy az a kétemeletes palota a Kemény-család másik ágáé volt és abban Kemény József szülei soha sem laktak. Így az emlékbeszéd akadémiai kiadásában már azt írta, hogy a falu elején álló alacsony kisnemesi kuriában született. Kemény József születése a kolozsvári plébánia-templom keresztelő anyakönyve III. kötete 116. lapján van bevezetve azzal a megjegyzéssel, hogy még születése napján megkeresztelték „in templo Academico SS. Trinitatis.”

Gál János guberniumi tanácsos és Batthyány Antonia hercegnő megbízásából.³

Édes atyja liber báró Kemény Farkas nagybirtokos, anyja gróf Batthyány Teréz, a tudós erdélyi püspök nővére volt.⁴ Maga az apa is eszes, olvasott ember hírében állott, de hiú, piperkőc, aki ereit rendszeresen pirosra meg kékre festette, copfos hajviseletű, ósdi, divatból kiment ruhában járó, bajusztalan, ellenszenves alak, akit „a hölgyek ki nem állhattak“, s a mellett tollbokrétával diszített hatlovas hintón járó büszke főúr, aki egy percre sem akarta fejedelmi származását feledni s feledtetni.⁵

A kis Jóska — vagy mint anyja becézte: Pepi — elsőszülött volt s így képzelhető, mily gonddal és kényeztetéssel nevelték birtokaikon s dédelgették kolozsvári házukban, hová ősszel, betakarítás után bejöttek faluról, hogy a telet társaságban töltsék s kivegyék részüket abból a szórakozásból, amelyet a város mágnás-világa nyújtott, amiről Kolozsvár sokáig híres volt. A korán érett értelmes gyermek egy igen kiváló házi pedagógusra, Fekete Ignácra, bízva folytatta elemi iskolai tanulmányait. Tíz éves korában jutott a kolozsvári piaristák gimnáziumába, és 1807-ben oly szorgalommal fejezte be a grammatikai II. osztályt, hogy a 44 tanuló közül kivált 14 eminens közt első maradt egész éven át.⁶ Jól eshetett ez a különben rideg, külön apjának, akit ekkoriban emelt a királyi kegy grófi rangra,⁷ mely természetesen reá szállott, meg egyetlen testvérére, az öt évvel fiatalabb Polyxenára.

Az ifjú gróf három év múlva a humaniorák második osztályát járta ki a tanult páter, Szolcsányi Ferenc, vezető-tanár irányítása mellett. Vizsgai oratioja az első a ránk maradt⁸ kis füzetben. Ez azt mutatja, hogy a tizenötéves ifjú első volt társai közt s különösen feltűnt, mily könnyedséggel írt és beszélt latinul. Viszont édes anyja németül meg franciául levelezett vele, s leveleiben kiváltképen arra inti fiát, hogy jellemét képezze és legyen megbízható, erős akaratú. Szigorú dorgálását többször is megismételte, mert nyegleségen, sőt egy ízben hazugságon

³ Kolozsvárt 1818 március 28-án kiállított anyakönyvi kivonata az Erdélyi Múzeumi levéltár Gróf Kemény József-gyűjteményében, külön tokban, a „Josephi C. Kemény Cartophilatium Transsilvanicum“ XX. köteteként, míg a levelek és okiratok az időrendi nagy sorozatban vannak elhelyezve. (Amely adatunknak hollétét az alantiakban — helykimélésből — külön nem idézzük, az innen van véve.)

⁴ Kemény Farkas (báró Kemény Gergely és báró Bánffy Mária fia) 1793 november 6-án esküdött gróf Batthyány Teréziával, gr. Batthyány József nógrádmegyei főispán és gr. Illésházy Franciska leányával, a bécsi Ágoston-templomban.

⁵ Pompásan jellemzi báró Jósika Miklós: *Emlékirata* I. k. (Pest, 1865) 99–101. l.

⁶ A gimnázium Kolozsvárt, 1807 szeptember 7-én kelt bizonyítványa alapján.

⁷ A Bécsben, 1808 augusztus 12-én kelt grófi diploma hivatalos másolata a Királyi könyvek XIII. k. 439. l. (Az Országos Levéltárban.)

⁸ Ebből mutatjuk be oratiojának első lapját hasonmásban.

érte fiát, ami anyai szívének nagyon fájt.⁹ Az elismerésből és intelem-ből egyaránt kijutott az eszes, tehetséges, de léhaskodó, szép szöke für-tős hajú gyerekeknek. Kemény József boldog gyermekéveit a gerendi kis nemesi kúriában, a régi „palota” közelében; nyári szünideit meg Bükkösön töltötte, szülei ottani kastélyában. Itt egyszer vad-regényes szép tájképet festett anyja számára, máskor meg Boileau egyik versét fordította le magyarra. A mellett zenével, zongorázással is szívesen foglalkozott s e téren oly készségre tett szert, hogy még felnőtt-korában is gyakran énekelt társaságban zongorakiséret mellett.¹⁶

Kolozsvári tanulótársai közt legjobb barátja a szintén tudós-haj-lamú gróf Kornis Misi, meg a kis gróf Haller Feri volt, akivel együtt tanulatott és játszadozott. De midőn ennek hirtelen halálát újságolta levelében anyjának, az megfeddte, amiért arról oly közönyösen írt, holott legjobb pajtása volt! Máskor meg azért kapott ki, hogy vakációra jöve könyveit Kolozsvárt hagyta.¹¹ Édes anyjának okos intelmei és józan oktatása sokat javítottak az ifjú kiforratlan, ingatag jellemén, amivel atyja nem igen törődött. Ridegsége s a mások bajával való nem-törődés azonban apai örökség volt és megmaradt a polgári élet ügyes-bajos dol-gaival szemben haláláig, mert érdeklődést és melegséget úgyszólván csak tudományos dolgok és írók iránt tanusított. Élete egészen ez esz-mekörben folyt le, úgyszólván miatta még gazdasági ügyeit is elhanyagolta.

A gimnáziumot elvégezvén, 1812-ben lépett át a jogakadémiára, melynek kétévi tanfolyamát szintén kitüntetéssel fejezte be.¹² De jogi tanulmányai mellett már ekkor sokat foglalkozott történelemmel s nem volt még húsz esztendő, amikor latin nyelven megírta az erdélyi guber-nium rövid történetét.¹³ Ez az irodalmi szárnypróbálgatása előrevetette árnyékát, és ámbár az arisztokrata érzelmű Kemény Farkas a fiát udvari pályán szerette volna látni, vére és hajlama Józsefet a szerény, de szép írói pályára terelte.¹⁴

Az atya által kiszemelt hivatali pálya első lépcsőfoka a megyei szol-gálat volt, amennyiben 1814-ben Kemény Józsefet kolozsmegyei tör-vényszéki ülnökké választották. Am csakhamar átment a Gubernium-hoz, ahol 1815 január 9-én esküdött fel kancellistának.¹⁵ Az ifjú gróf Koszta István mellé beosztva dolgozott, s tehetségével és szorgalmával úgy kitüntette magát, hogy 1817-ben a ittjáró II. Ferenc királynak

⁹ Gerendről írt 1813 július 17-i német és 1814 március 30-i francia levele alapján. Gerend látképét Orbán Balázs *A székelyföld leírása* V. k. (Pest, 1871) 134. lapja jó fametszetéről közöljük.

¹⁰ Eredeti naplófeljegyzése 1833 január 1-ről.

¹¹ Anyja különböző alkalmakkor írt leveleiből.

¹² Jogtanárai 1814 augusztus 12-i bizonyítványa szerint a jogi kurzust kitüntetéssel végezte (primae cum laude praeminientiae), az államtudomány-nál pedig megjegyzik: Nullam utique reflexionem Magnatis habendo, primam eminentiae notam sibi vindicavit.

¹³ Gr. Kemény József ifjúkori (1814-ben írt) művének másolata „Historia, ritus et progressus regii in Transilvania gubernii” a nagyszombati Báro Brukenthal-Múzeum könyvtárában.

¹⁴ Mikó Imre emlékbeszéde 34. l.

¹⁵ Szolgálati bizonyítványt 1816 augusztus 28-án kért és kapott.

gróf Bánffy György gubernator a haza egyetlen reménysége gyanánt, „unica spes patriae” szavakkal, mutatta be, amire a Felség azt mondta, hogy belőle még státusférfi lészen.¹⁶ Ez a királyi dicséret nagy tisztességet szerzett Keménynek, úgyhogy őszire ki is nevezték tiszteletbeli számfeletti fogalmazóvá.¹⁷ A főkormányzó különben is szerette az olvasott, nagy műveltségű ifjút s annak atyjával együtt arra törekedett, hogy

atyafiát, gróf Bánffy Józsefát, vegye feleségül. Ezt azonban Kemény József nem szeretette s így az öregek házassági terve füstbe ment. Az ő szíve gróf Rhédey Júlia felé húzott, akivel jobban rokonszenvezett s annyira epedt utána, hogy ámbár édes atyja ellenezte, éjszakákon átkilovagolt hozzá Panitba, hogy pár órát vele tölthessen, szülei körében. Egy ilyen alkalommal télidején olyan hűlést szerzett, hogy atyja éjfélkor küldte be fiához udvari papját, páter Antalfi Boldizsárt, hogy lássa¹⁸ s egyúttal anyagi ügyeit is rendezze. Fizetése t. i. nem volt s hazulról kapott havi jövedelméből nem bírt tisztességesen megélni. Mikor aztán a hűséges Fekete látta, hogy egykori dédelgetett tanítványa, az „úrfi” egyre-másra csinálja az adósságot, 1818 elején jelentést tett róla az apának és sürgősen hívatta, mert felelősséget

A tanuló Kemény József oratiója.
(Sajátkezű rajza és írása.)

nem akart a továbbiakért vállalni. Titkolózó sorai közül rosszat olvasván ki, Kemény Farkas rögtön bement Kolozsvárra, s miután megismerte fia tarthatatlan helyzetét, január 7-én írásban kezére bocsátotta a gerendkeresztúri s a hozzátartozó nyole jószágát, hogy azokat ezentúl maga műveltesse, használhassa, de semmi szín alatt meg ne terhelhesse. Ez a „cessionale” a 22 évesnél alig idősebb grófot egyúttal nagykorúsította is, „úgy mindazonáltal, hogy az országból léjendő kiutozását és

¹⁶ Gr. Kemény József házi káplánja, P. Antalfi Boldizsár, feljegyzése 1864 augusztus 27-ikéről, melyet 76 éves korában tett — kilenc évvel Kemény halála után — N. Kovács István felkérésére s hozzá intézve; a Magyar uni-tárius egyház kolozsvári könyvtárában.

¹⁷ A bécsi Erdélyi kancellária 1817 szeptember 12-i értesítése nyomán.

¹⁸ P. Antalfi id. feljegyzése alapján.

az házosságra való lépését“ atyja hozzájárulása nélkül semmi szín alatt meg ne tehesse.¹⁹

A kapott jószágok évi jövedelme 6000 váltó-forintra rugott, de az ifjú gróf nem lévén takarékosáshoz szokva és szoktatva, könnyelműen költekezett és csakhamar uzsorások kezébe jutott. Ezek persze az árendából mindig elsőkül elégitették ki magukat s így a gróf állandóan pénzzavarban szenvedett. Jóakarói tudtak erről, szánakoztak is rajta, s ezért számbavéve adósságát kitünt, hogy az már 1300 darab aranyat is meghaladt. Így aztán kénytelenségből zálogba vetették 6% kamatra az összeg erejéig gerendkeresztúri jószágát,²⁰ amire atyja tanácsára Kemény József Bécsbe ment, ahol november közepén gyakorlatra fogadták be az erdélyi udvari kancellárián.²¹ Antalfi pátertől tudjuk azonban, hogy Bécsbe küldésének nem ez, hanem az volt igazi oka, hogy apja véget vessen fia Júlia iránti szerelmének. Ezt főleg azért nem szívelte, mert a Rhédeyek kalvinisták voltak, s nem akarta, hogy házába fia a református vallást behozza. Hanem a beteges, kényes, veszekedő s mindennel elégedetlen öreg gróf még így sem kerülhette el az összekoccnást fiával. Ez ugyanis ifjúi felhevülésében beleszeretett egy karintiai tanár — de nemes-ember — leányába,²² a német műveltségű húsz éves Lang Annába, és atyja tudta és beleegyezése nélkül 1821 őszén feleségül vette. Ez módfelett elkéséríté Kemény Farkast, aki fiának magasabb rangú házasságot kívánt, pedig ez azért boldog és üdvös volt. A középsorsú, kis igényű asszony nemesítőleg hatott urára. Az addig léha életet élt és adósságba merült ifjú Keményt egészen megváltoztatta s olyan emberré tette, aki „nagy szorgalmatossággal folytatja hivatását a kancellárián s teljes igyekezetét arra fordítja, hogy magának új érdemeket szerezzen az előlépésre. Erkölsi magaviselete is példás, dicséretreméltó. Kerüli a rossz társakat, istenesen él, épen nem veszteget, semmi közönséges mulatságokba, még csak theatrumba sem mégyn és hasznosan foglalja magát egész nap.“²³ Édesatyja azonban még e szép jellemzés mellett sem akart róla tudni, még akkor sem, mikor fia született. De mivel Kemény József fizetéstelen állásában csak nagy gonddal élhetett, 1822 végén az Erdélyi Guberniumnál megürrült egyik titkári állásért folyamodott. Vágyódott e magasabb állásra azért is, mivel az aktázást és hivatali életet megunta s az osztrák fővárosban is leginkább kutatással és tudománnyal foglalkozott. Ekkoriban vetette meg oklevél-másolat-gyűjteményének alapját és ekkor (1819 folyamán) írta meg az erdélyi katolikus egyház történetét is, kezdetétől fogva a

¹⁹ Eredetije a Kemény-gyűjteményben.

²⁰ P. Antalfi id. feljegyzése.

²¹ Kemény József kérvényére tett 1818 november 13-i végzés folytán. Így hibás Vass József állítása, hogy Kemény 1820-ban rendeltetett Bécsbe.

²² Bécsben kelt 1823 november 28-i folyamodványában Kemény József maga írja, hogy „juxta cordis sensa“ házasodott. Hogy a leány atyja tanár volt, azt Kőváry László említi, hogy pedig karintiai, abból következőtjük, mert anyja később, 1848-ban is, Klagenfurtban élt.

²³ Rudnay Sándor gr. Kemény Farkashoz Esztergomból írt 1821 december 30-i levelében.

reformáció felléptéig. Ennek kéziratát Rudnay Sándor primásnak ajánlta fel,²⁴ de az, sajnos, soha ki nem nyomatta.

Az igényelt új hivatalt Kemény József nem kapta meg.²⁵ Hiába kérvényezett a nyomorúságba jutott ifjú gróf egyéb helyekre is, mindig udvarias hitegetéssel utasították el. Nem merete hinni, amiről később meggyőződött, hogy mind ennek atyja és befolyása volt oka, mivel évek múlva sem tudott neki házasságáért megbocsátani, sőt átok alatt tiltotta meg hazatérését. Ekkor azonban Rudnay primás lépett fel érdekében atyjánál, biztosítván arról, hogy az ifjú gróf, „ámbar rangjához nézve magához nem hasonló, ugyancsak mégis jeles erkölcsű házastársat vett.” A keményszívű apa udvariasságból a főpap iránt megígérte ugyan, hogy nincs ellenére, ha fia Szebenben lakik, ahol könnyebben megélhet,²⁶ ám valójában még egy év múlva is úgy nyilatkozott, hogy fiát „alacsony” házasságáért soha maga elé nem bocsátja, „valameddig alacsony felesége oldala mellett léssen.” Bármennyire fájhatott is ez Kemény Józsefnek, mégis örülhetett, mert előhaladásában legalább nem gátolta, hogy tíz esztendei ingyen-szolgálat után valami fizeteses állásba nevezhessék ki Bécsben. Akkor már valósággal nyomorgott és uzsorapénzen élt. Ilyent is már csupán Pozsonyban kapott,²⁷ annyi volt a bécsi adóssága.

Az élete 63-ik évét járó öreg Kemény Farkast az is keserítette, hogy felesége „elszenvedhetetlen ambitiojával” immár hat éve elhagyta, és leányával, Polyxenával, Bécsbe költözött, hol ez idő alatt másfél-százezer forintnál többet prédált el.²⁸ Egy későbbi levelében ezt az összeget már kevesebbnek állítja, amiből az látszik, hogy elkeseredésében túlzott a különben is ingerült, izgága-természetű erdélyi főúr, aki sem családjával, sem mással nem bírt kijönni. Embereivel és alattvalóival szemben is féktelen szigorú volt. Gerenden mai napig emlegeti róla a nép azt a majdnem hihetetlen dolgot, hogy amelyik cselédjére vagy jobbagyára megharagudott, járomba fogatta s úgy szántatott vele, amíg össze nem esett. Pedig ez az ember másfelől istenfélő, vallásos lelkű volt, aki állandó káplánt tartott, ájtatosan megülte a szent ünnepeket, s mikor egy udvarbírája katolikus vallásra tért, ezért hat ökröt, sze-

²⁴ *Vicissitudines Religionis et Cleri Romano-Catholici in Transilvania. A prima ejusdem origine, usque ad receptionem Religionem Protestantium et Unitariae deductae per Comitem Iosephum Kemény Hungaro-Transilvanum.* (Az esztergomi főegyházmegyei könyvtárban.) Ajánlva Rudnay Sándor esztergomi érseknek és primásnak. (Vindobonae, die 18-a Decembris. Anno 1819.) Külön ajánlólevéllel megküldve, 4-rétű, 5 számozatlan levél és 225 lap, végig sajátkezűleg írva; 93 fejezetben tárgyalva az eseményeket, egészen 1588-ig, de egy szóval sem említve a jezsuitákat.

²⁵ A bécsi erdélyi udvari kancellária 1823 január 10-i végzése szerint.

²⁶ Rudnay primás Bécsből írt 1823 január 7-i, Budáról írt 1824 március 24-i, valamint Esztergomból írt 1824 május 11-i leveléből.

²⁷ Pozsonyban nyugtáz pl. Levi Ábrahám Joachim zsidónak 1824 június 7-én névleg 6% kamatra felvett 2000 forintot, amelyet csak 1838 november 19-én bírt visszafizetni.

²⁸ Kemény Farkas levele báró Krempné gróf Petki Annához Gerendről, 1825 február 22-ről.

keret, ekét és némi jobbágykiváltságot adott neki.²⁹ Fiaért is naponta fohászkodott Istenhez, hogy „a mocskot“ törölje el róla. De azért még sem engesztelődött meg annyira, hogy segített volna rajta, bár tudta és érezte, hogy adósságát valamikor mégis csak örökségéből kell megfizetnie. Erre 1826 őszén maga Kemény József figyelmeztetése atyját egy fiúi szeretettel lehelő szép levélben, kérve, engedje meg hazatérését, mert „házájában könnyebben szenvedhet az ember, mint idegenben.“ A haragos Kemény Farkas csupán káplánja útján felelt neki. Tőle ugyan lejöhet, ha akar, Szebenbe, de esztendőnként száz véka búzánál és száz veder bornál egyebet ne reméljen, még kevésbbé kocsit, lovat, mert „mint más secretariusok, gyalog is felmehet a consiliumba.“³⁰ Így úti-költséget is a szegény páternek kelle számára szereznie kölcsön s azzal indulhatott meg Kemény József év végén haza feleségével, fiával, szolgálójával és szobalányával.³¹ Hazatérését egyébként báró Apor Lázár könnyíté meg azzal, hogy altorjai udvarházát lakásul átengedte neki addig, míg alkalmazást kap. Közel két esztendeig élt itt Kemény, visszavonultan, amikor báró Jósika János „guberniumi praeses“ útját egyengetvén atyjával való kibékülésének, az szerencsésen meg is történt.³² Kemény József most már Szebenbe költözködött, ahová atyja elküldte Gerenden lévő könyveit, néhány butordarabbal s valami eleséggel együtt.³³ Ezt a házikáplán vitte át hozzá, aki visszatérőben észleleteiről négy szemközt beszámolt gazdájának, s úgy nyilatkozott, hogy neki ugyan fia felesége soha sem kell, de ha már választania kell, inkább választja azt, mint a Rhédey-leányt.

A bekövetkezett 1827-ik év nyarán Kemény József végre megkapta rég várt kinevezését. Tiszteletbeli kincstári titkár lett.³⁴ Ez ugyan megint csak fizetéstelen állás volt, de atyja — nem remélt módon — annyira meglágyult iránta, hogy már levelezett is vele,³⁵ sőt még adósságai rendezésére is ajánlkozott.³⁶ Ezt talán azért is tette, mert Bécsben élő felesége és leánya birtokaiból akarták kiforgatni.³⁷ A családi vagyon féltése védelemre bírta a beteges öreg grófot, aki mind melegebben levelez fiával, kit 1828 őszén magához is hivatott, hogy anyagi ügyeit személyesen tárgyalhassa meg vele. Sikerült is atyja örökségét teljesen megmentenie, s hogy anyja „a Grófné“ a rövidebbet húzta a dologban, szívtelen magatartásának következménye volt.³⁸ Atyja így lassanként

²⁹ Veress Károly aranyosgerendi ref. lelkész 1911 november 28-án hozzám intézett szíves leveléből.

³⁰ P. Antalfi Boldizsár levele Kemény Józsefhez Gerendről, 1826 október 1-ről.

³¹ Utlevele Bécsben, 1826 november 5-én kelt.

³² Kemény József hivataloskodásáról eddigi életirói oly zavarosan írtak, hogy már csak azért is bővebben kellett azt (kinevezési okmányai alapján) ismertetnünk, hogy végre tisztázzuk annak részleteit.

³³ Ezt Mayer Ferenc Pozsonyban írt 1827 március 14-i leveléből tudjuk.

³⁴ Az erről szóló királyi decretum 1827 július 16-án kelt.

³⁵ Kemény Farkas Gerendről, 1828 február 16-án írt levele nyomán.

³⁶ Gerendről írt 1828 július 20-i levelében.

³⁷ Kemény Farkas 1828 július 28-i leveléből.

³⁸ Gerendről írt 1828 május 10-i másik leveléből.

annyira fölmelegedett fia iránt, hogy azt minden nagyobb ünnepre kihozatta Szebenből.³⁹ Éreznie kellett nyilván, hogy magárahagyatottságában mégis csak ő természetszerinti legőszintébb híve és támasza. Lelkiismereti furdalásai is támadhattak iránta tanúsított sok évi ridegségéért, s mivel feleségétől is sokat kelle szenvednie, megnyugvására lehetett, hogy fiában teljesen megbízhatik.

Az öreg Keményné azonban inkább ura különködése és veszekedő természete miatt hagyta el, nem nagyzási hóbortból, amint ő hirdette. Bizony, sokszor szenvedett, mikor Kemény Farkas elfeledte vagy szélselyből nem akarta idejében megküldeni rendes havi segítségét. Így megesett, hogy néha még házbérét sem bírta pontosan fizetni s ezért Bécsből Pestre költözött, ahol olcsóbban élhetett. Bár néha-néha írogatott is urának, inkább fiával levelezett. Ő volt a közvetítő a meghasonlott szülők közt mindaddig, míg Kemény Farkas 1830 szeptember 20-án meghalt.⁴⁰ A gróf szeptember 10-én éjjel lett reménytelenül rosszul, mire káplánja váltott lovakkal hívatta fiát betegágyához. Mikor ez megérkezett, megtörtén tette jóvá azt, amit ellene vétett, de amiről addig hallgatott. Midőn t. i. Kemény József megházasodott, atyja felindultságában minden ingóságát és kincsét a gyulafehérvári káptalanra hagyta végrendeletében, azzal a kikötéssel, hogy árverezzék el és tegyék pénzzé. Most azonban magához kérte Torda-vármegye két hites ülnökét, előttük végrendeletének ezt a pontját módosítván, ingóságait is fiára hagyta.⁴¹

Atyja eltemetése után Kemény József első dolga volt édes anyját meg saját nővérét hazahozatni Gerendre, hogy jóvátegye, amit ellenök szigorú atyja „különös gondolkozása miatt“ vétett.⁴² Aztán kielégítette nővérét a testamentom értelmében s a törvényes formák közt. A gerendi ősi birtokot magának tartotta meg, anyjának pedig özvegyi ellátás fejében évi 8500 váltó-forintnyi járadékot biztosított.⁴³ A nem kevésbé „különös“ természetű és kényes két nő azonban hamar ráunt a falusi élet egyformaságára s így nemsokára visszatért a császárvárosba, melyhez ifjúkori emlékeik is fűzték.

Kemény Józsefet apja halála után más csapás is érte. Mielőtt visszakocsizhatott volna Szebenbe, tizenkét éves leánya, Malvina, vörhenyben hirtelen meghalt.⁴⁴ Hogy enyhülést szerezzen fájdalmára, december elején felesége a nővérével Bécsbe indult⁴⁵ és 1831 tavaszán hosszabb

³⁹ P. Antalfi id. feljegyzése.

⁴⁰ Fia, gróf Kemény József által írt szomorújelentése nyomán, míg szintén fenmaradt fogalmazványa szerint 19-én halt meg.

⁴¹ Az erről szóló végzés 1830 szeptember 18-án kelt.

⁴² Bisztray József Fogarasról írt 1830 november 15-i levele nyomán.

⁴³ A végrendelet executiója Gerenden 1839 november 22-én ment végbe.

⁴⁴ Olvashatatlan aláírású hivatali főnökének 1830 december 3-i részvétleveléből. Kemény József lánya koporsóját a páter jelenlétében, Kemény Sámuel tétette a krypta egyik üregébe — abból az alkalomból, hogy anyját eltemette — miután előbb csak a krypta padlójára volt letéve. (Gerendről, 1836 február 20-án írt leveléből.) Ez a kislány Antalfi szerint 1828 december 14-én született, míg első gyermekük Farkas, Mihály volt.

⁴⁵ Ütlevelük kelte Nagyszeben, 1830 december 9.

szabadságra Kemény is utána ment;⁴⁶ már csak azért is, hogy évek óta huzodó kineveztetését megsürgesse. Ez most sikerült is neki, „erdélyi kincstári titoknoki rangot“ kapván. A hivatali életet azonban nem szerte, s mivel nem is szorult hivatalra, kelletlenül folytatta. Feljárt ugyan a rendes heti tanácsba, de amint aktáit elintézte, állandóan érezte, hogy hivatalának unalmas tárgyai tudományos igyekezeit elnyomják. Ő, aki hivatal nélkül is megélhet, céltalan áldozatot hoz hazájának azzal, hogy szolgál, mert hivatali elfoglaltsága nem nyújt neki elég szellemi táplálékot.⁴⁷ Ezt felettes hatósága is belátta és szívesen engedélyezett neki évenként 4—6 hónapi szabadságidőt. Így ment ez pár évig.

Gerendi és egyéb jószágá kezelését a család régi hűséges emberére, Antalfi páterre, bízta, s maga feleségével Szebenben élt. Itt mégis csak több szórakozásban volt része, mint a falusi kuriájában, ahová csak néhanapján látogatott el. Kötelességtudása azonban nem engedte, hogy hivatalát „csak úgy immel-ámmal“ viselje, amiként írja, ezért végre is lemondott róla, s miután a Felső 1835 március 23-án felmentette alóla, Gerendre hurcolkodott és ezentúl tisztán a tudománynak kívánt élni. Régi óhajta volt ez, hisz lelkének szárnyaló vágyai ösztökölték reá, bár mostoha körülményei miatt hamarább nem valósíthatta azokat meg.

Itt most már zavartalanul élhetett a tudománynak s gyermekeinek, a könyveknek és kéziratoknak, amint azokat nevezni szokta, ha valaki észrevételt tett arra, miként képes annyit áldozni rájuk.⁴⁸

Am a hivatali méltósággal járó tekintély és tisztesség, úgy látszik, mégis hízelgett neki, mert azt látjuk, hogy — tán felesége ösztönzésére — 1842 tavaszán folyamodást nyújt be a „kincstári tanácsnokság“ elnyeréséért. Ez azonban nem sikerült, még Kováts püspök támogatásával sem,⁴⁹ s némi kárpótlásul meg kelle elégednie avval, hogy Hunyadmegye táblabírói címmel tüntette ki.⁵⁰

II.

Gróf Kemény Józsefet a gondviselés történetírónak szánta. Hiszen már korán írni kezdett, történelmi olvasmányai pedig oly széleskörűek voltak, hogy huszonkét éves korában még Fessler Ignác munkáit is mind ismerte s azokat annyira becsülte, hogy midőn 1817 őszén híre szárnyalt, hogy ez az Oroszországba kivándorolt kiváló történetírónk nyomorban él, segílyt ajánl fel neki. Elragadtatással ír arról a gyönyörűségéről, amelyet műveinek olvasása szerzett és hódolatát fejezi ki iránta, bár nem hallgathatta el keserűségét a miatt, hogy a papirendből kilépett

⁴⁶ Kemény József 1831. április 7-én már Bécsben volt, de május 27-én már ismét Szebenből ír.

⁴⁷ Levele 1833 elejéről Kovácsóczy Mihályhoz.

⁴⁸ Mikó emléti emlékbeszéde (első lenyomatának) 427. l.

⁴⁹ Folyamodványát Kováts püspök 1842. május 23-án terjeszté fel Bécsbe pártolólalag.

⁵⁰ Hunyadmegye leirata Déváról, 1842. augusztus 18-án; Kemény József honoratior-iratai közt.

és megházasodott.¹ Irodalmilag azonban — hosszas előtanulmányok után — Kemény csupán 1829 tavaszán lépett fel a Tudományos Gyűjteményben, jegyzeteket nyújtván egyik barátjának a kolozsvári református kollégium történetéről írt cikkéhez. A következő év végéig ugyanitt továbbírt öt cikket írt Dálnoki Incze Józsefnek az erdélyi országgyűlések artikuluszairól szóló mutatója kiegészítéseül az erdélyi románokról, összeállítván (latin nyelven) mindazokat a végzéseket, melyek róluk az 1545—93 közti országgyűléseken hozattak, majd saját családjáról, illetve a Kemények címerében lévő szarvasról, aztán Gelenczei Szőke Ambrus régi székely költőről, s végül „Hameln város elvesztett gyermekeiről s az erdélyi szászok abbéli eredetéről való meséjének“ irodalmáról. Egyidejűleg a Nemzeti Társalkodóba is szorgalmasan dolgozott a Hunyadi János nemzetségéről, a románok tudományos törekvéseiről,² a Báthoryak származásáról és utána Kecskés váráról. Ezek az értekezések és ismeretetések forgalomba hozták nevét, kivált olyan kapcsolatban, hogy mindenhez új adalékokkal tud hozzájárulni. Mikor pedig ugyancsak 1830 tavaszán Torma Józsefnek az erdélyi vajdák zonuki grófságáról írt cikkéhez szólt hozzá³ s hozakodott elő különvéleménye igazolására mindenféle meglepő adatokkal és oklevelekkel, a világot kritikai éleselméjűségével is meglepte. Ez a világ persze nem tudhatta, hogy azok az új adatok és elméletek haszontalanok vagy erőszakoltak, s mikor őszire véget ért a két történetíró közt lefolyt tollharc, még üdvözlő verset is kapott a fejedelmi vérből származó Kemény József, aki „saját fénnel ragyogván, fejedelmi író lett.“⁴ Am ez a fény hamis volt, meg erőltlen is, mert Torma utolsó válaszára Kemény elhallgatott s később bizalmasan bevallá neki, hogy nem volt igaza s legyőztetését elismeri.⁵

Ennyi s ilyen volt Kemény József irodalmi működése, amikor 1831 február 17-i nagygyűlésén az alig megalakult Magyar Tudós Társaság „a magyar nyelv és literatura elősegítésére“ célzó érdemeiért levelező tagjává választotta.⁶ De az előlegezett bizalom még sem esett méltatlanra, mert Kemény haláláig rendkívül nagyra becsülte a kitüntetést, mely őt egyszerre érte a Bécsben működő Gévy Antal és a Szentpétervárt élő Fessler Ignác történetíróval.⁷ Az Akadémiának végig szorgalmas munkása és áldozatkész híve maradt. Most már munkássága is rendszeresebb és céltudatosabb lett, sőt látva, hogy a magyart mennyire nem ismeri a külföld, német folyóiratokba is kezdett írogatni gerendi

¹ Kolozsvárról 1817 november 14-én hozzá írt latin levelének fennmaradt fogalmazványa alapján.

² Pethe Ferenc szerkesztő magasztaló sorai Kemény Józsefről a Nemzeti Társalkodó, 1830. évf. 220—221. l.

³ Torma tanulmánya „Figyelem gerjesztésül, Nemes belső Szolnok vármegye leírásából“ címen jelent meg a Tudományos Gyűjtemény 1830. évf. I. k. 39—93. l.

⁴ Ez a névtelen vers *Gróf Kemény Józsefhez* intézve a Nemzeti Társalkodó 1830 december 11-i 50. sz. 398—9. l.

⁵ Torma sajátkezü nyilatkozata a polemiát tartalmazó lapszámok fedőborítékán, a M. N. Múzeum könyvtárába jutott példányán.

⁶ Gr. Teleki József elnök aznapi leveléből.

⁷ *A Magyar Tudós Társaság Evkönyvei*, I. k. (Pest, 1833) 65. l.

tusculumában, melyben „elzártan élt a nagyvilág zajától, mint Róma egykori Cincinnatusa és Atticusa, a nemzet szellemi érdekeinek szentelve napjait,”⁸ az úgynevezett közélettel úgyszólván alig törődve. A sok erőszakoskodás láttára ugyan ellenzékinak vallotta magát, de nagyobb tevékenységet nem fejtett ki, csupán a megyegyűlésekre járt be Tordára még Szebenből is, mivel nemzete haladását, mint sokat látott, tanult ember ő is elősegíthette tanácsaival. Így például a tordai olvasókaszinó eszméjét ő vetette fel az 1832 őszén tartott girásgyűlésen, esztendőnként száz pengőforintot ajánlván fel javára.⁹ A rákövetkező évben meg Alsó-Fehér megye egyik közgyűlésén tartott beszédet az ország bajainak orvoslása módjáról,¹⁰ kijelentvén, hogy miután immár 22 esztendő óta nem volt diéta, sorsunk jobbrafordultának egyetlen egy törvényes útja az országgyűlés összehívása, mert csak azon egyesülhetünk — úgymond — a közjóra, s csak ott bocsáthatjuk törvényes ítélet alá azt, amit törvényesnek tartunk, s ott orvosolhatjuk sérelmeinket. Fellépése oly bátor, érvelése annyira meggyőző volt, hogy az 1834-i országgyűlésre a megye egyik követévé választották¹¹ s beszédeivel mint jeles, tüzes szónok tűnt fel.¹²

Mindez emelte tekintélyét, alkalmi kirándulásai hivatali helyéről üdítően hatottak szellemére, melyet történelmi tanulmányai és gyűjtései foglaltak el. Mindkettőre tág tere kínálkozott Szebenben, a szászok fő központjában, ahol nemcsak a kincstári és szász nemzeti levéltár kincseit buvárolhatta át, hanem 1833 tavaszán az erdélyi és magyar alkotmányról nagyobb értekezést is írt németül. Ez azonban mind a mai napig kiadatlan maradt.¹³

Történelmi munkálkodásából csupán a József-nap zökkentette ki. Erre a napra a szomszédos birtokosság nagy számmal sereglett házába, mivel Kemény József igen víg kedélyű ember volt, aki élceivel és tréfaival egész társaságot el tudott mulattatni. Sőt beszélük róla, hogy farsang idején néha női ruhát öltve járt át a szenterzsébeti házából a közeli andrásfalvi gr. Gyulay kúriába, ahol megjelentésével halálra kacagattatta ismerőseit.¹⁴ Az ilyen pajkosságot, úgy látszik, épen komoly munkásságba merült élete kívánta meg, amikor altesti fájdalmai nem bántották. Egyébként Kemény József igazi tudósként minden napot elveszítettnek tartott, amelyet nem a tudománynak szentelhetett, természetét ismerve, vendégei nem is nehezteltek reá, hogy ebéd után őket feleségére bízva, visszavonult dolgozószobájába: másolni vagy indexet készíteni

⁸ Vass József id. emlékbeszédében.

⁹ Kemény József id. 1833 január elseji naplófeljegyzése.

¹⁰ Kézirata (1833-ból) megvan „Collectio manuscriptorum iuridicorum“ c. gyűjteménye XIX. kötete végén.

¹¹ Mikó id. emlékbeszéde 35. l.

¹² Br. Jósika Miklós feljegyzése id. *Emlékirata*, I. k. 99. l.

¹³ *Ansichten über die Entstehung des ungarischen und des damit verbundenen siebenbürgischen Staates und dessen Staatsverfassung*. Hermannstadt, den 17. April 1838. (Gróf Kemény József kézirata báró Bedeus Gusztáv családi levéltárában, Nagyszebenben.)

¹⁴ Néhai gróf Kuun Gézáné (báró Kemény Vilma) szóbeli értesítése nyomán.

kézíratí köteteihez.¹⁵ Ilyen munkában lelte örömét és töltötte életét egy magasztos végcél, Erdély történetének megírása érdekében, mivel haláláig igaz maradt az, amit fiatalon mondott, hogy „Erdélynek még nincs

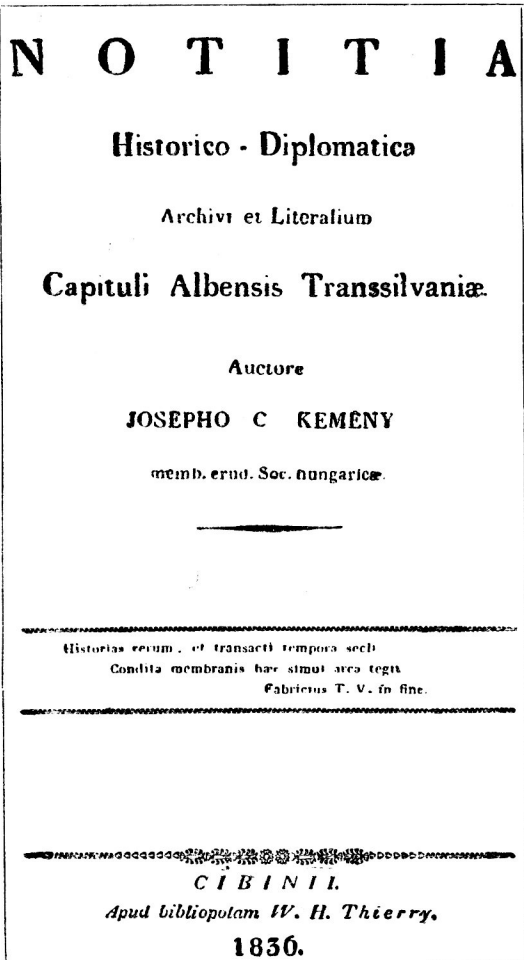
Históriája, de nem is lehet, mert a kútfők (régi kéziratok, oklevelek etc.) nem igen esmeretekesek.“ Micsoda korai felismerése ez irodalmunkban a forráskiadások fontosságának, amikor ezt az ünnepélyes kijelentést olvassuk! Ha Isten életemnek kedvez, a régi írókat mind ki akarom adni és idővel Erdélynek történetét is írni, írja tovább.¹⁶ Sajnos, egyik tervét sem valósíthatta meg teljesen, pedig azokra állandóan törekedett. Magyar kortársai közül erre senki alkalmasabb és tanultabb nem vala.

Maga meg a tudomány iránt oly szigorú volt, hogy még tíz évvel fenti nyilatkozata után, 1841 elején is azt állította, hogy aki már most Erdély *histoire raisonnée*-járól ábrándozik, kész csaló, mert megírásához tanulmány kell, a történeti források körültekintő felkutatása és kritikai használata szükséges. Ezek nélkül elvész a *történelem matematikai értéke* s az egész mesévé változik, holott a történelem morálját csakis a fenti módon lehet és szabad sikeresen meggyőzően felépíteni. Ily tisztult

felfogással dolgozott gróf Kemény József fáradhatatlanul már évtizedek óta kis hazája történetén, s mikor már-már azt hitte, hogy sikerült a dolgok lényegébe hatolnia, csak az előcsarnokig jutott. Nagy fáradsággal létrejött művét félredobván, Erdély története megírásának palmáját a jövőnek engede át, — úgymond —

¹⁵ Kemény id. naplófeljegyzése.

¹⁶ Saját vallomása fenti naplójában.

és előmunkálatai gyanánt történeti források megnyitására adta magát.¹⁷

Igy keletkezett és jelent meg egymásután gróf Kemény József ma is nélkülözhetetlen hat kötetnyi kútfő-kiadványa.

A gyulafehérvári káptalani levéltár ismertetése kéziratával már 1830 május 15-én elkészült, de újra meg újra átnézte és bővítette a kolozsmonostori konvent s a szász nemzet szebeni levéltáraiból, így csak két év múlva adhatta sajtó alá. A kolozsvári cenzor már 1832 október 1-én elfogadta kiadásra, de előre nem látott egyéb okok miatt mégis csak 1836-ban láthatott napvilágot Nagy-Szebenben. A deák nyelven írt két kötetes munkát szerzője Fejér Györgynek ajánlta tisztelete jeléül „Codex diplomaticus Hungariae” című alapvető nagy műve kiadásával szerzett érdemeiért, melyeket Erdély is hálásan ismert el.¹⁸ Am époly alapvető maga Kemény műve is, amennyiben a hazai káptalanok és konventek levéltáiról előtte senki sem írt, s e téren, miként mondja, maga törte meg a jeget. Az I. kötet elején Kemény a levéltár történetét írta meg oklevelek és országgyűlési végzések alapján, aztán 33 excursus alakjában százakra menő kivonatot nyújt a levéltár különböző gyűjteményes darabjairól, az értékesebb vagy érdekesebb leveleket szösz szerint közölve. A II. kötetben az erdélyi fejedelmi kancellária protokollumait s az u. n. Királyi könyveket ismerteti, összeállítván az erdélyi országgyűlések jegyzékét is 1700-ig, amivel nagy szolgálatot tett. Épily becses az erdélyi helyneveknek oklevelekből kiszedett betűsoros jegyzéke, telve mai napig felhasználatlan régi magyar kifejezésekkel. Végül az 1511—1703 közti köztörténeti okleveleket tartalmazó négy kötet anyagáról 1330 regesztában számol be,¹⁹ nem remélt gazdag anyagot nyújtván vele a történetírásnak. A gyulafehérvári káptalani levéltárt Kemény előtt már mások is használták kiadványaikban, ám azt valójában ő nyitja meg a tudománynak s mutatta be híven e munkájában, melynek adatait a történetírás soha nélkülözni nem fogja.

De míg ez a műve inkább a történetíró és kutatót érdekelte, Nagyajtai Kovács Istvánnal egyidejűleg egy olyan kötet szerkesztésén fáradozott, amelynek darabjait „hazánk fiainak, sőt leányainak is tudniok nem csak igen érdekes, hanem szükséges is volna.” Nemes hevületükben annak az elenyészett irodalmi társaságnak szép munkálkodását akarták folytatni, amelynek élén a brassói Eder Károly József 1797—1800 közt Schaeseus Keresztély és Somogyi Ambrus műveit adta ki Szebenben csonkán, mivel önzetlen vállalkozását eléggé nem pártolták. Hasonló sorsa lett harminc évvel utána a szebeni Benigni József és Neugeboren Károly amaz igyekezetének, hogy egy történetíratainkat kiadó társulatot alakítsanak, mivel a két magyar hazában sem akadt 50 tag, aki az első kötet nyomtatása megkezdésére egyenkint 18 pengőforintot lefizessen.

¹⁷ Kemény József levele megjelent *Offenes Bekenntniss meiner Ansichten über das Schreiben einer Geschichte Siebenbürgens* címen a Kurz-féle Magazin I. k. 1—14. l.

¹⁸ Kemény szavai ajánlólevelében.

¹⁹ A 8-rétű munka terjedelme: I. kötet 721, a II. kötet 375 lapnyi.

E két elriasztó példa ellenére Keményék nem csüggedtek, és erőt merítvén abból a buzdító jelenségből, hogy „a nagyobb testvérhonban az öreg Fejér György 1829-ben megindította magyarországi oklevél-kiadását, s azt hat esztendő alatt 30 kötetre szaporította.” Hanem munkájuk tán így sem jön létre, ha Kolozsvárt „Barra Gábor könyv-, szépmű- és papírkereskedése” annak kiadására nem vállalkozik. Vállalkozását 1837 április 15-én szétküldött „Figyelmeztetés” alakjában adta tudtúl az olvasóközönségnek, mely egy hónapra reá²⁰ megkapta az Ev. ref. kollégium betűivel nyomtatott „Erdélyország Történetei Tára” 16 íves szép kötetét.²¹ Köztörténeti érdekességű irodalmi adat, hogy a kiadó 200 pengőforintot s mindegyik szerzőnek 7—7 példányt adott a munkából,²² mely négy krónikát és 28 levelet meg országgyűlési végzést ismer tet meg a magyar olvasóval anyanyelvén.

Erdély legrégibb története elevenedett meg egykorú leírásokban e szép kötet lapjain. János király haláláról, fiának, II. János királynak, a Magyarország felé közelgő Szulejmán szultán elé vonulása részleteiről nemcsak a közönség, de még a történetkedvelők is most értesültek először. A lefejezett Gálfi János rabságában készített önéletrajzaiból, meg a székely Bors János krónikájából a Báthoryak mozgalmas korát ismerhette meg a világ. Az országgyűlési végzéseknek (1600-ig való) bemutatása pedig egészen új dolog volt s valósággal közszükséget elégit tett ki, mivel azokra gyakran perekben is hivatkoztak a nélkül, hogy eddig még valami kielégítő gyűjteményök lett volna. Az új kiadvány tudományos szempontból is megállja a helyét, mert a szerzők az országgyűlési végzéseket például több eredeti példány gondos összevetése alapján adták ki, a hiányokat és törléseket pótolva, hogy teljes és hű szöveget adhassanak. A krónikák fontosabb eseményeit viszont külön levelekkel világították meg. Kiadási elveik közül mindössze azt kifogásolhatjuk, hogy a szükséges felvilágosításokat és utalásokat nem jegyzetben, hanem magában a szövegben közlik, ami nagyon zavaró, bár (zárójelben) teszik azokat.

A magyarságát érezni kezdő társadalom szívesen fogadta az új világot feltáró munkát s vele kiadója is jó vásárt csinált, mert a közönség majdnem utolsó példányáig szétkapkodta, a Magyar Tudományos Társaság pedig 200 aranyas nagy jutalmával tüntette ki.²³ Annál rosszabbul esett a tudós szerkesztőknek, hogy Waltherr László, az Akadémia egyik tagja, a legelőkelőbb pesti folyóiratban, a nélkül, hogy a kötet anyagát ismertetné, sajtóhibáit és a szerzők tévedéseit tárta az olvasók elé.²⁴ Kijelentette ugyan, hogy ezt „minden kisebbiteni törekvő vágyakozás nélkül” teszi, de válaszában N. Kovács István azért jogos felháborodással kérdezhetette, hogy „eredhet-e tiszta szándékból oly vállalat, mely szerént valaki valamely munkának csupán fogvatkozásairól törekedik szólani, mélyen hallgatva annak minden érdemeiről, bár mi cse-

²⁰ Kovács István írja a Nemzeti Társalkodó 1837. évf. II. fele 127. lapján, hogy az I. kötet május 12-én hagyta el a sajtót.

²¹ A 8-rétű könyv terjedelme XXV és 256 lapnyi.

²² N. Kovács István 1837 március 30-i leveléből.

²³ Kövály adata az id. Délibáb-naptár 79. l.

²⁴ A Figyelmező 1837 június 20-i 24. száma 191—194. l.

kélyek legyenek is?²⁵ A felületes tudású Waltherr kifogásaira Kovács István szakavatottan, s ami fő, higgadtan felelt,²⁶ kimutatván, hogy amiket hibáztatólag írt „nem egyebek, mint csalatkozások, botlások s gáncsoskodások W. úr részéről, melyek onnan származnak, hogy a szerkesztők célját felfogni s híven szeme előtt tartani nem tudta, munkájukat figyelemmel olvasni s Erdély XVI. századi történeteit alaposan és körülményesen tanulni elmúlatta.“²⁷ Válaszában Waltherr ezúttal tárgyilagossá maradt s amint kimagyarázta, hogy ő historikusoktól azt kívánja, hogy lehetőleg eredetiről adjanak ki okleveleket, teljesen igaza is volt;²⁸ csupán arról feledkezett meg, hogy ez nem mindig lehetséges. További kifogásait azonban, hogy 1) a szerkesztők né mely levél címét nem közölték, 2) ígéretökkel szemben nem minden adatot nyomattak ki egészen, s 3) arabszámaikkal néhol helytelen idézést tettek, kicsinyesek.²⁹ Kovács mégis olyanoknak találta őket, „amelyek a szerkesztők becsületét homályba borítanák, a *Tár* hitelességét megsemmisítenék és Erdély hazánknak valaha romlást okozhatnának, ha cáfolatlan maradnának“ s e túlérzékeny felfogása alapján három közleményben felelt is reájuk.³⁰ Ezekre Waltherr azonban többé nem vetett ügyet, s avval abban is maradt a különben sem mély és tanulságos irodalmi harc.

²⁵ A Nemzeti Társalkodó 1837 augusztus 15-i 7. száma 97. l.

²⁶ Ugyanott, a 97—128. lapon.

²⁷ Szintén ott, az 1838. évf. I. fele 189. l.

²⁸ A Figyelmező 1837. évf. 21—22. számában.

²⁹ Kifogásait e szavakban Kovács foglalta össze a Nemzeti Társalkodó 1838. évf. I. k. 193. l.

³⁰ Ugyanott, a 24—26. számokban.

ERDÉLYORSZÁG TÖRTÉNETEI' TÁRA

EGYKORU S MAGYAR NYELVEN RÉSZÍTETT TÖRTÉNET-
IRATOR-, LEVELEK-, ORSZÁGGYÜLÉSI VÉGZÉSEK- ÉS
TÖRVÉNYCIKKELYEKBŐL.

NIADIAN

GRÓF KEMÉNY JÓZSEF
ÉS
NAGY AJTAI KOVÁCS ISTVÁN.

ELSŐ KÖTET.
1540—1600.

KOLOZSVÁRTT
SARRA GÁBOR TULAJDONA.
1 8 3 7.

A pesti kritika egyébként nemhogy ártott volna a vállalatnak, hanem még a magyarországi olvasók figyelmét is felhívta reá. Am folytatása elé mégis váratlan akadályok tornyosultak. Kovács István a Kemény Józseftől kapott anyag alapján hamarosan elkészült a „Tár“ második kötete kéziratával s azt Kovács Miklós erdélyi püspök, mint a cenzurahivatal főnöke, 1839 szeptember 30-án elfogadta nyomtatásra. A református kollégiumi nyomda október közepén munkába is akart fogni.³¹ Csakhogy a bécsi udvari kancellária felkérte a kéziratot, s bár kinyomtatását „eum laude“ megengedte, azt még egy év múlva sem kaphatták vissza türelmetlenkedő szerkesztői.³² Meg-megújuló sürgetéseikre csak 1845 tavaszán került haza s akkor is a gyulafehérvári cenzura-hivatalhoz. Kovács István méltán remélhette, hogy most már hamarosan megkapja az approbatiót, ezért elejét nyomdába is adta.³³ Június közepére így már a 12-ik ívét is kinyomták s az egész kötet július 11-ikére szerencsésen elkészült.³⁴

Hogy e kötet megjelenése miért késett nyolc teljes esztendeig, annak részleteit Kemény még évek múlva is röstelte nyilvánosságra hozni. De egyik elejtett kijelentése szerint a jezsuiták gátolták meg jóváhagyását, mivel az országgyűlési végzések sorozatába felvették természet-szerűleg az 1588-i megyesi országgyűléseit is, melyekben az erdélyi rendek „igen keményen írtak a szerzet ellen,“³⁵ melyet országukból száműztek. Hosszas utánjárással végre is báró Jósika Sámuel erdélyi alkancellárnak sikerült a kiadvánnyal szemben támasztott nehézségeket magasabb helyen elosztatni.³⁶ Így jelenhetett meg végre annak rég várt II. kötete özv. Barráné és Stein tulajdonában, a királyi lyceum betűivel nyomtatva.³⁷ Ez a kötet ismét három magyar krónikával és 30 egyéb magyar irattal bővíté történeti ismereteinket.³⁸ E krónikák: a marosvásárhelyi Borsos Tamásé a hazai eseményekről, meg konstantinápolyi követségéről, aztán egy névtelené, mely Báthory Gábor halála, illetve Bethlen Gábor megválasztása leírásával végződik. Természetesen ez a kötet is felöleli a megfelelő országgyűlési végzéseket, a tárgyalt események jobb megértését elősegítő magánleveleket is nyújtván. A kötetből azonban csakugyan hiányzanak a megyesi országgyűlési végzések,³⁹ ami a munka hosszú vajadásának okát megérteti. A közönségnek ez persze nem tűnt fel, de azért a kötet megjelenése előtt a két szerző mégis jónak látta hosszas késése okait a nyilvánosság előtt is feltárni, már csak azért is, mivel sokan azt hitték, hogy a késedelem oka a szerkesztőkben „később támadhatott némi unatkozásban“ vagy a közönség rész-

³¹ Kovács István 1839 október 11-i levele Keményhez.

³² Ugyanő, 1840 szeptember 17-i levelében.

³³ Kovács István 1839 okt. 11-i levele Keményhez.

³⁴ Ugyanő, 1845 június 13-i levelében.

³⁵ Kemény József Toldy Ferenchez Gerendről, 1839 március 12-én, a M. Tud. Akadémia könyvtárában.

³⁶ Kemény József vallomása a *Blätter für Geist*, 1845. évf. 259. l.

³⁷ Terjedelme XIII és 291 lapnyi.

³⁸ Kemény József e művét még román folyóirat is ismertette, a *Magazinul istoricu pentru Dacia* IV. k. 375–382. l.

³⁹ Jellemző ez azért is, mert a kötetben különben megvan az ugyan-csak jezsuitákkal foglalkozó 1586-i és 1595-i országgyűlési végzések szövege.

vétlenségében rejlett.⁴⁰ Ezt ők most nyíltan megcáfolták, habár bölcsen elhallgatták a késés valódi okát. E helyett arról a szellemi mozgalomról számoltak be, mely a történetírás terén vállalatuk első kötetének hatása-képen főleg a szászok közt megindult, úgy irodalmi, mint egyleti tevékenység folytán. Ezzel szemben, tapasztalatuk szerint, az erdélyi magyar irodalomban semmi sem történt a forráskiadás mezején, holott alig volt valaha „nagyobb a közszükség ismerni s tudni az ősök multját“ mint most, az átalakulás korában. Szükséges ez azért is, mert a „politika csak a históriára támaszkodva vagy ezzel egyesülve képes okos és bölcs törvényhozókat adni a nemzeteknek,“ melyeknek okulniok kell a históriából, ez pedig — Schlözer szerint — nem más, mint folyvást haladó statisztika. Ily elmélkedés után Keményék ismertették vállalatuk sajtó alatt álló II. kötetének tartalmát, s a három közleményre nyúlt ismertetés⁴¹ akkora érdeklődést keltett iránta, hogy mikorra a kötet megjelent, a közönség hamarosan elkapkodta. Feltűnő jelenség, amire mainapság ilyen művekkel szemben nincsen példa.

A munka kelendőségét látva az élelmes Stein János, mialatt a két szerző a Magyar orvosok és természetvizsgálók pécsi nagygyűlésén járt, hirtelen újra kinyomatta az elfogyott és immár ritkává vált I. kötetét is. Nyilvánvaló, hogy ehhez neki nem volt joga. Eljárásán méltán ütközött meg a hazatérő Kovács István, aki különben is bíró-ember volt s tudatta róla Kemény Józsefet is. Önzetlen hazafiasságukat jellemzi, hogy egyikök sem kívánt törvényesen fellépni a kiadó ellen, de boszszantotta őket a dolog, mert ha Stein közli velök szándékát, legalább kijavították volna az első kötetben maradt sajtóhibákat. Stein „pirulva s bánkódva“ ismerte be hibáját, ám mivel az új kiadást Kovács nem engedte piacra bocsátani, abban állapodtak meg, hogy újra nyomatja azokat az íveket, amelyekben túlsok a sajtóhiba s úgy adja ki, mivel a szerkesztők néhány példányon kívül semmi tiszteletdíjra nem tartottak igényt.⁴² A dolog azonban változást szenvedett annyiban, hogy a javítások száma Kovács simító keze alatt úgy megnövekedett, hogy Stein akár egészen újra szedethette volna a kötetet. Titokban készült lenyomatát azonban mégis kibocsátotta⁴³ s a szerkesztők hallgatólagos beleegyezését, úgy látszik, azzal nyerte meg, hogy Kovácsot a III. kötet összeállításával bízta meg. Ezzel bibelődött Kemény Józseffel együtt egészen 1847 végéig, de mire sajtó alá adhatták volna, kitört a forradalom s a nagyfontosságú vállalat abban maradt.

A *Történeti Tár* I. kötetének megjelenése után Kemény József 1839 elején egy hasonló irányú német kiadvánnyal akarta történetírá-sunkat gazdagítani. Ennek kiadására a másik kolozsvári kiadó, Tilsch József és fia, vállalkozott, 200 forintot ajánlván fel könyvekben tiszteletdíjúl és 7 példányt a munkából.⁴⁴ Az életrevaló kiadók hamarosan

⁴⁰ Igy a Budapesti Híradó 1844-i II. félévi 9. számában.

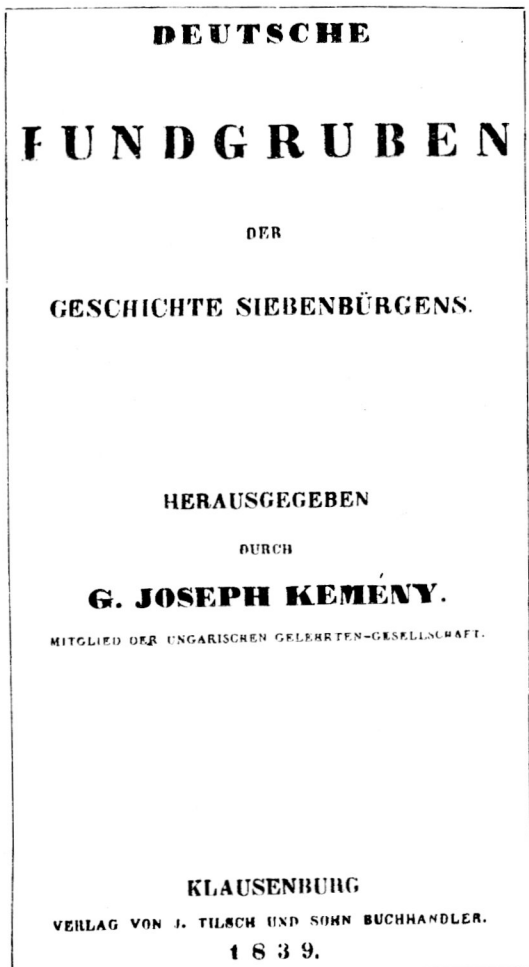
⁴¹ Megjelent 1845 június 13–20. közt, a kolozsvári Erdélyi Híradó 1845-i 48–49. számaiban.

⁴² Kovács István 1845 szeptember 26-i leveléből.

⁴³ Az új kiadásról értesít Kurz Magazin I. k. 441. l. Címlapján: 1845.

⁴⁴ Tilsch és fia 1839 március 14-i levele szerint.

517 aláírók szereztek, köztük Ferdinánd főherceget. A lyceumi nyomdában megjelent *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens* című vaskos kötet nyolc erdélyi szász krónikát hozott nyilvánosságra az 1526—1693 közti események megvilágítására.⁴⁵ A munkát kiadója 2 forint 24 krajcáron árulta és nagyon vették, még magyarok is.⁴⁶ Így aztán évvégére alig maradt belőle néhány példánya s azért december 1-én előfizetési felhívást bocsátott ki a II. kötetre is. Erre 1840 március végéig már 320 aláíró jelentkezett,⁴⁷ de így is megjelenhetett június elejére, újra négy krónikát s egy csomó levelet nyújtván az 1526—1703 közti évek történetéhez.⁴⁸ A kötetek minden egyes darabjához Kemény kimerítő előszót írt, helyreigazításait pedig most már jegyzetben közli. Német szövegolvasása is jó, közlése meg általában hibátlan, de nem helyeselhetjük azt a kijelentését, hogy a hűségére való törekvés mély tudatában az eredeti írásmódnak még hibáit is lenyomatja,⁴⁹ mert így nyilvánvalóan tévesen és elferdített magyar neveket közölt idegen nyelvű olvasóival, a nélkül, hogy vele a tudományt szolgálja, sőt mást is követésre ösztönöz. Becses német kiadványából Kemény bevezetésében egy III. kötetet is ígért,

de az nem láthatott soha napvilágot, habár folytatására a szász Erdélyi honismertető egyesület is buzdította abból az alkalomból, hogy a két kötet kiadásáért 1842-i közgyűléséből köszönőiratban

⁴⁵ A kis 8-rétű kötet terjedelme VIII számozatlan és 382, meg 8 számozatlan lap.

⁴⁶ Ezek figyelmét Kovács István hívta fel az értékes munkára, a Nemzeti Társalkodó 1839. évf. II. félévi 1—3. számában írt bő ismertetésével, melyet így vezetett be: S mi szép a látvány, mikép ez vagy amaz, nem azért halmozza kincsét össze, hogy az abból folyó hasznót, gyönyörűséget csak maga élvezze, hanem azért, hogy hazájára is kiárassza, s im itt egy oly

üdvözölte.⁵⁰ Épígy nem jelent meg Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos király s kortársai levelezését felölelő másik fontos oklevéltára sem, melynek teljes kéziratát Toldy Ferencnek küldte fel, aki azt jóhiszeműen fel is vette Kemény József 1840-i irodalmi munkásságának jegyzékébe,⁵¹ de pesti kiadója az utolsó percben nyomtatásától visszalépett.

Kemény József idejét ezentúl mindinkább feldolgozások és apró kritikai cikkek írása vonta el a forráskiadás nehéz, de hasznos munkájától. Am e cikk-írással tulajdonképen azt a munkásságot folytatta, melyet a Nagyajtai Kovács István által 1830-ban Kolozsvárt megindított „Nemzeti Társalkodó” lapjain kezdett⁵² és 1833-ban a kassai „Árpádia” című történeti zsebkönyvben folytatott, melynek nagy részét Kemény maga írta 1838-ig, amikor III. kötetével az megszűnt.⁵³ Épígy támogatta ez almanach szerkesztője, Kovácsóczy Mihály, másik párhuzamos vállalatát, a szépirodalmi Szemlélő-t.⁵⁴ Midőn pedig az is kimúlt, a megmaradt többi folyóiratokba írogatott, miután tevékeny lelke szünetlen munkálkodott s mindig abban a nemes irányban, hogy történelmünk homályos kérdéseit kutatásai eredményével megvilágosítsa. Egyik bécsi barátjától például (1839 őszén) egy 1361-i oklevél-másolatot kapván, hozzászólott ahhoz az irodalmunkban már több mint tíz esztendeje felvetődött kérdéshez, hogy az 1112-ben elhunyt Henrik portugál gróf magyar származású volt.⁵⁵ Vélekedését Fejér György cáfolta meg, udvarias módon figyelmeztetvén sok olyan körülményre, melyet Kemény az általa közölt oklevélszövegbe elmélyedve nem vett tekintetbe.⁵⁶ A cáfolatra Kemény József 1840 március 18-án felelt, kijelentvén, hogy örömezt olvasta a nyújtott felvilágosításokat s ezentúl is minden cáfolást szívesen fogad, mert „az okkal való vitatást nem

minősége tűnik fel a tisztelt gróf úrnak, mely ötet nálunk páratlan fényben ragyogtatja, mert hazánkban mindenek felett a legbuzgóbb adatközlő.

⁴⁷ Tilsch könyvkiadó 1840 március 24-i levele.

⁴⁸ Terjedelme VI számozatlan és 309 lapnyi.

⁴⁹ Erről az I. kötet előszavában így ír: Ich theile nun gleichzeitige einzelne geschichtliche Begebenheiten Siebenbürgens den Geschichtsfreunden mit, und übergebe solche (vielleicht auch aus Übermass alzugrosser Genauigkeit) mit allen Fehlern der damaligen Schreibart, der allgemeinen Benützung.

⁵⁰ Az Erdélyi Híradó 1842. évf. 289. l.

⁵¹ Eredeti címe volt: *Epistolae Matthiae Corvini, Uladislai II., Ludovici II. regis Hungariae et contemporaneorum, adiectis notis criticis.* (Ld. a M. Tudós Társaság 1840-i Névkönyve 185. l.)

⁵² Ennek 1841. évf. 5. és 9. számában közölt két dolgozatot, hosszabb szünetelés után

⁵³ Három kötetben nyolc közleménye jelent meg, egy rakás régi levéllel együtt.

⁵⁴ Ebbe már 1833 nyarán dolgozott, míg 1836 április 15-i 30. száma 465–8. lapján Losárdi Susánnáról írt cikket. Ez VI-ika *A szépnem legjelesebbjeinek csarnoka* című sorozatnak, melyet ez érdekes cikkével a maga részéről is gyarapítani kívánt.

⁵⁵ Megjelent a Nemzeti Társalkodó 1839. évi II. kötete 167–9. l.

⁵⁶ A Tudományos Gyűjtemény 1840. évi I. 68–76. l.

személyességnek, hanem hasznos és díszes oktatásul veendi“ s magát leginkább akkor érzi megtisztelve, midőn valami munkáját figyelemreméltónak tartja akárki is, még inkább olyan jeles ember, mint Fejér, akinek több alkalma volt nálánál a tanulásra és elmélyedésre.⁵⁷ De nemcsak a Tudományos Gyűjtemény-be dolgozott, — ahol ez a nemes nyilatkozata megjelent — hanem annak 1841-ben való megszűntével a Tudománytár-ba is,⁵⁸ melynek szerkesztője, Luczenbacher János, pár éve maga is kétségbevonta az ő portugálliai vitája alkalmával védett álláspontja alapjául szolgáló oklevél hitelességét.⁵⁹

E kitűnő két folyóiratunk virágjában hervadt el, miután együttesen 336 füzetet szolgáltak tisztessen irodalmunkat 28 esztendőn át.⁶⁰ A Tudománytár megszűntetését a Tudós Társaság azzal indokolta, hogy előfizetői nagyon megfogyatkoztak s ezért az erkölcsi haszonnak csekély-sége miatt a szükség parancsának hódolva nem folytatja kiadását.⁶¹ A Tudományos Gyűjteménynek azonban még majdnem 200 előfizetője volt megszűnésekor, ami fennmaradását biztosíthatta, s így nem volt alaptalan Kemény József értesülése, hogy azt tulajdonképen a hatalom hallgattatta el. Egyetlen tudományos folyóiratunk kimulta tehát nem lephette meg Keményt és kortársait, de annyival fájdalmasabban érinté, hogy az erdélyi szászok folyóiratait semmi bántódás nem érte, sőt most készültek Brassóban egy újabb történeti szemle kiadására. Ennek szerkesztésére a bécsi születésű Kurz Antal vállalkozott, miután Kemény József szellemi támogatásáról biztosította. Ez a Kurz élénk szellemű, jó tollú íróember és egykori bécsi színigazgató volt, aki adós-ságai elől Németországból Erdélybe menekülvén, Kemény gerendi kastélyában húzódott meg s talált menedéket. Sokoldalú használhatóságát látva a gróf, néhány évig titkára gyanánt tartotta maga mellett, míg 1838-ban Brassóba távozott mellőle lapszerkesztőnek. Itt adta ki 1840 tavaszán *Nachlese* című kis forrásmunkáját⁶² abból, amit Keménynél összeírogatott, mint akinek — Kurz szellemes megjegyzése szerint — annyi ismeretlen anyaga van, hogy féltucat embert is elvállalhat télire irodalmi hízókurára.⁶³

⁵⁷ Ugyanott, az 1840. évi IV. 79—82. l.

⁵⁸ Egyik utolsó füzetében, az 1844. évi Értekezések VIII. k. 80—92. lapján a régi magyar költészetről írván, Ádám János kolozsvári polgár 1608-i magyar gyászénekét közölte.

⁵⁹ Luczenbacher cikke a Tudománytár 1840. évi Értekezések VII. 199—202. l.

⁶⁰ A Tudománytár megszűntét a M. Tudós Társaság 1844 december 19-i ülése mondta ki, miután előfizetői 11 év alatt 527-ről 79-re apadtak le s így a társaság a folyóíratra 13.000 pengőforintnál többet fizetett reá. (A Pesti Hírlap 1845 január 9-i 420. száma 16. l.)

⁶¹ Ezt a folyóirat utolsó füzeté végén Schedel Ferenc titoknak írja így meg, sorait 1844 utolsó napjáról keltezve.

⁶² Teljes címe: *Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte, nach authentischen bis jetzt unbekannten oder unbenützten Quellen und Urkunden bearbeitet von A. K.* (Kronstadt, 1840.) Ez a kis 8-rétű VII és 151 lapnyi kiadvány oly ritka, hogy a fővárosban kevés könyvtárban van meg.

⁶³ A *Nachlese* III. lapján.

Kurz kis kiadványa öt közleményének tán legérdekesebbike Keményé ifjabb Báthory István naptár-feljegyzéseiről.⁶⁴ Ezeket közli is, úgy amint kéziratát életének 40-ik évfordulója napján (még 1835 őszén) elkészíté. A többi közlemény annyira teli van jegyzetekkel, felvilágosításokkal és könyvutalásokkal, hogy majdnem azt a benyomást teszik, mintha azokat is Kemény írta volna, minthogy Kurz egyéb dolgozatai távolról sem hasonlítanak ezekhez. Feltevésünket megerősíteni látszik az a körülmény is, hogy munkáját Kurz csupán nevének kezdőbetűi alatt adta ki, amely titokzatosságra nem lett volna szüksége; még tán az is, hogy kis vállalatát abbahagyta, hogy helyet adjon a nagyobb-szabású *Magazin*-nak, melynek első füzeté 1844 elején jelent meg, nagy öröme azoknak, akik az ily irányú művekben gyönyörűségüket lelik. Nagy részét ennek is Kemény maga írta, épúgy mint az utánakövetkezőkét is, amiből azt sejtjük, hogy nyomdaköltségét (vagy legalább egy-részét) is maga fedezte, ámbár saajtszerű, hogy míg könyvekre Kemény ezreket költött, nyomtatásra alig szeretett a magáéból áldozni. A becses vállalatból két kötetnyi jelent meg negyedévi füzetekben,⁶⁵ értékes cikkekkel és adalékokkal bővítve Erdély honismeretét. Kemény dolgozatai benne a legkülönfélébb történeti eseményt, tényt vagy hibás felfogást világosítják meg új adatokkal, s ami jellemző, rendkívül gazdag anyagkészlet alapján. Kemény valóban ebben az irányban — az adalék-írásban — volt erős. Ezzel a pepecselő munkásságával szolgálta irodalmunkat legjobban oly időben, amikor levéltári kutatók és források híján a történetírás nálunk pangott vagy csupán közismert krónikák és könyvek adataiból táplálkozott.

Amit Kemény a *Magazin*-ban írt, az — Mikó Imre találó megállapítása szerint — pályáján új időszakot jelöl meg s a kritikai nyomozás és anyagfeldolgozás irányát képviseli. Bevezető cikkét, amelyben őszinte vallomását tárja fel Erdély történetének megírásáról, már ismertettük. Ebben sok megfontolásra méltó új nyilatkozata van, miként többi tanulmányaiban is, melyek a legkülönbözőbb tárgyakat méltatják, úgy amint azok tollhegyre kerültek vagy pedig amint azokat a közvélemény felszínre vetette, hogy hozzászólásával s a kérdés széles alapú megvitatásával végleg vagy legalább hosszú időre tisztázza őket.

Brutus János Mihálynak Kemény József korában még kiadatlan erdélyi históriájáról írván, kiemeli, hogy ő Joviust (az olasz Paolo Gioviót) nagyobb óvatossággal használja, mint az erdélyi Somogyi Ambrus, aki őt sok helyütt átírja. Különben is — úgymond — kútfőül használt történetírót nem elég csupán idézni, hanem közelebről is meg kell ismernünk mint gondolkozó és cselekvő embert, még magánéletében is, hogy kellően megismerhessük, az igazságot felderítsük s másokkal is közölhessük. Következő cikkében azokról az állítólagos római-dák

⁶⁴ Címe: *Dissertatio diplomatico-critica de isthoc Calendarii Eberiani exemplari et respective de contento in eodem diario manuscripto authentico Stephani Báthori de Somlio, eruto per Josephum C. Kemény.* (A *Nachlese* 85–108. lapján.) Kemény e nagybecsű cikke címét Szinnyei József sem repertoriumában, sem pedig a *Magyar Irók Élete és Munkái*-ban nem közli.

⁶⁵ A 8-rétű „*Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denkwürdigkeiten Siebenbürgens*“ I. kötete 1844-ben, II. kötete 1846-ban jelent meg.

érmekekről ír, melyekről külön tanulmány jelent meg, holott azok hamisítványok, miként már maga a szász Ackner is kimutatta korábban. Erélyesen kikel az ilyen közlések ellen, kivált, hogy azok a szász honismeretű egyetemen hivatalos közlönyében jelentek meg. Komolyabb elmélyedésre és kritikára inti azokat, akik hasonló történelmi tanulmányokkal foglalkoznak. Harmadik cikkében a magyar és erdélyországi magyar tanulók részére külföldi egyetemeken alapított és fennálló ösztöndíjakról tájékoztat, hogy megfeleljen egy hét éve elhangzott felszólalásnak.

Az élénk tartalmú új folyóirat második füzetét Keménynek a legrégibb hazai papír-oklevelekről írt tanulmánya nyitja meg, kiterjesztvén figyelmét azok vízjegyére is, ami nálunk ekkor még ritkaságszámba ment. Ezzel rokon s tán mainapig is magában álló az erdélyi legrégibb papírmalmokról írt tanulságos cikke. A harmadik füzetben Schuller J. K. kritikai dolgozataihoz fűz bő helyreigazításokat és pótlásokat, szemére hányván a szász szerzőnek, hogy a vonatkozó magyar irodalmat munkájában figyelmen kívül hagyta. Aztán az erdélyi magyar vármegyék keletkezéséről ír, majd Hunyadi János elfogatását világítja meg egykorú (1450-i) oklevéllel. A negyedik füzetben Bethlen Gábor 1624–1625-i külföldi politikáját ismerteti új oklevelek bemutatásával. Új adatokat tud fűzni a brassói szász gimnázium háromszázados fennállása alkalmából megjelent munka anyagához is, hangsúlyozván, hogy nem elég kútfőket idéznünk, hanem mérlegelni kell egyúttal azok szavahihetőségét, vajjon megbízhatók-e és egykorúak-e, mert csak is úgy válhatik belőlünk kritikai történetíró. Ha mindehhez hozzávesszük még azt a már említett 12 kisebb közleményt, melyet e kötetben „levéltári mellékmunkálatok” címen ugyanannyi tárgyról írt, képzetet alkothatunk magunknak Kemény széleskörű tudásáról és tájékozottságáról, meg arról, mily változatossá tudta foglalkozását s ezáltal ez új folyóiratot is tenni.

A *Magazin* második kötete az előbbinél is érdekesebb cikkeket közölt Keménytől. Mindjárt az első a Bákói püspökség s az ottani ferenc-rendi kolostor történetéről szól, helyreigazítván benne az irodalmunkban róluk elterjedt hibákat. Utána az 1494-i szebeni országgyűlésről ír. Erről eddig semmit sem tudtunk s az országgyűlés emlékét fenntartó oklevelet hasonmásban is kiadta mások tanuságául, sőt ezidőben kényszerített a szebeni jogakadémia hallgatói számára tíz diplomatikai meg négy gyakorló táblát a magyar oklevéltan elsajátítására, amiért a hallgatók együttes levélben fejezték ki neki hálás köszönetüket.⁶⁶ A következő füzetben az alkotmányos életnek hazánkban, Német-, Francia-, Angol- és Spanyolországban való azonos időben keletkezéséről értekezett, s utána a Franciaországba visszatért Valois Henrik lengyel király utódjául választott Báthory Istvánról, kiemelve, hogy csak így vált világtörténelmi alakká, míg ha itthon marad alig tudnánk róla egyebet annál, hogy egyszerű erdélyi fejedelem volt. Fontos kérdést érint kö-

⁶⁶ A szebeni joghallgatók 1846 április 24-én Keményhez intézett köszönőlevelét ld. Kurz, *Magazin* II. 119. l.

vetkező tanulmányában, a melyben kifejti, hogy a székelyek már a IX. században Erdélyben laktak s nem XII. századi telepesek, míg bemutatótt oklevélének tanúsága szerint Háromszéken még 1324-ben is éltek besenyők. Külön tanulmányt szánt az erdélyi „oláh” kenézsek történetének, a románok által fizetett tized mibenlétének, meg az erdélyi zsidóknak. Ezek mellett 4 apróságot és 8 könyvismertetést is írt a kötetbe, telve adatokkal és jóakarató útmutatásokkal.

Íme vázlatos, majdnem könyvészeti felsorolása annak, amit Kemény József a brassói *Magazin* két kötetében közölt s ami Mikó Imre szerint egytől-egyig jeles termékei a kútfő-bírálatnak és bírálatos történetírásnak. Kemény e munkásságát Mikó rendkívül nagyra becsülte. Emlékbeszédében az Akadémia nyilvános ülésén őszintén kinyilatkoztatta, hogy „ezen a téren történetírásunkban Katona halála után támadott hézagot betölteni oly hívatott, mint ő alig volt” más.⁶⁷ De ha Mikónak a lényegben igaza is volt, megfeledezett arról, hogy Katona írásmódja már Kemény idejében is meghaladott volt, s nálunk is tért kezdett hódítani az új iskola, amely feldolgozást nyújt s minden mellékes körülményt, avagy okleveles bizonyítékot jegyzetben közöl, ami szemnek, olvasónak egyaránt csinosabb volt. Ebben az esztétikusabb írásmódban Kemény József ugyan nem sokra vitte, ám nagy tudását és munkásságának jelentőségét az semmiben sem kisebbíti.

III.

Ezt a fontos és sokoldalú munkásságot jutalmazta a M. Tud. Akadémia is, midőn gróf Kemény Józsefet 1844 december 24-i ülésében tiszteletbeli s utána nemsokára igazgató-választmányi tagjává választotta. Ajánlói voltak Schedel Ferenc, Jerney János, Horváth Mihály, Szontágh Gusztáv, Kiss Károly és Teleki József hangsúlyozottan „Erdély történetei s múzeuma körül szerzett jeles érdemeiért” s a megválasztásáról hírt adó hivatalos levélből azt is megtudjuk, hogy az „tetemes szótöbbséggel” történt.¹

Kitüntetését a gróf 1845 augusztus 4-én szép beszédben köszönte meg. Ebben visszapillantást bocsát előre immár majdnem betöltött ötven esztendeje eseményeire, amelyek közül legmagasztosabbnak azt tartotta, hogy a Tudós Társaság 1831-ben tagjai sorába emelte. Aztán arra a közszájon forgó szemrehányásra igyekszik felelni, hogy alig ír valamit magyar nyelven. Elismeri e szemrehányás jogosultságát, de eljárását azzal okadatolja, hogy az *Erdélyország Történetei Tára* megjelenése után ösztönzésére a szászok — és bánatára nem a magyarok — értették meg, mily szükséges ismernünk hazánk multjának eseményeit, melyeknek oly nagy hatása volt a közéletre s hogy e multba csupán a történelem világító fáklyája fényénél tekinthetünk bele.

Az első komoly munkása e nemes feladatnak Schuller Károly nagyszebeni tanár volt 1840-ben megjelent történelmi tanulmányaival,

⁶⁷ Mikó emlékbeszéde (első lenyomatának) 430. l.

¹ Toldy Ferenc Kemény Józsefhez 1844 december 28-án; a M. Tud. Akadémia irattára 1844-iki 130. sz.

amit az 1841-ben megalapított Landeskunde-Verein folyóirata, az „Archiv“, meg egy rakás más könyv követett. Ezzel szemben a magyarok múltjuk megismerésében és feltárásában — ami nélkül a jelen nehezen érthető — hátramaradtak s a történelmet szolgáló három folyóirat: a Tudományos Gyűjtemény, a Nemzeti Társalkodó és a Tudománytár elnémított vagy megszűnt. E mellett Kemény szomorúan tapasztalta, hogy a szászok nem mindig higgadtak és elfogulatlanok a magyarokkal szemben, sőt szándékosan hamis adatokat terjesztenek rólunk külföldre is járó folyóirataikban. Ezért hazafias kötelességet velt teljesíteni, midőn német nyelven igyekezett a tévedéseket eloszlatni, nyugodtan és megfontoltan, mert hisz — amúgy is kevés — magyar lapjainkat idegenben nem értik meg, szászaink pedig az utolsó erdélyi országgyűlésen elhangzott mérges nyelvviták óta nem is akarják olvasni. E meggyőződéséből kifolyólag indítá — bár névtelenül — harmadéve Brassóban a „Magazin“ folyóiratot is, hogy magában a szászok körében legyen egy tudományos lap, amelyben őket tévedéseikről alkalmilag felvilágosítani lehessen. Csillapítólag hatunk ezzel — úgymond — a felkorbácsolt kedélyekre is, mert nem szabad német nyelvű polgártársaink nemzeti érzését megtámadnunk s általa ellentéteket keltenünk, nehogy türelmetlenséggel vádoltassunk épp a szászok részéről, akik a multban együtt éltek, szenvedtek és haltak velünk. Az ellentétek kiegyenlítődése úgy is elkövetkezik, miként eljön előbb-utóbb a magyar testvérhazával való unió órája is.² Ezt ő máskor is hangoztatta, de habár az unió érdekében először báró Wesselényi Miklós kezdett izgatni 1830-ban, kevesen tudják, hogy ennek a nagyfontosságú eszmének vele egyidejűleg Kemény József is lelkes híve volt. Ő persze az irodalomban szállt síkra érte, amennyiben „Erdélynek Magyarországhoz való függéséről“ cikket írt, szokása szerint bő okleveles anyaggal igazolván, hogy ez még akkor is igyekezett magához kapcsolni, midőn Erdély önállóvá vált.³ Cikkét tanulmányá bővítve, Kemény hat esztendő múlva újra fellépett e kérdéssel, sok elfeledt oklevéllel bizonyítván, hogy Erdélyország a mohácsi veszedelem előtt résztvevett a magyarországi országgyűléseken s így ezen az alapon is természetszerű kiegészítő része volt Magyarországnak.⁴

Kemény tisztos, őszinte pesti beszéde alkalmas lehetett arra, hogy eloszlassa az iránta támadt neheztelést az akadémikusok ama csoportjában, amelynek az ő német nyelven való irogatása nem tetszett. El is oszlatta talán, hiszen igazat kellett adnia minden tudós embernek Kemény ama korábbi kijelentésének is, hogy a tudomány nincs nyelvhez kötve.⁵ Ily magasabb felfogás mellett elnémíthatta beszédével azt

² Német fordításban a *Blätter für Geist und Gemüth* 1845. évf. 35–36. számában jelent meg, magyarul azonban sehol nincs nyoma, még az Évkönyvekben sem.

³ A „Nemzeti Társalkodó“ 1832-i II. kötete 401–413. lapján.

⁴ Erdélynek a mohácsi ütközet előtt való befolyása a magyarországi törvényhozáshoz és a'beli függéséről, az „Árpádia“ 1838-i III. kötete 1–82. l.

⁵ Ezt egy 1844 őszén megjelent cikke mondatának végén így fejezte ki: unbekümmert über die Nazionele Sprache, denn dass Wissen und die Belehrung ist an keine Sprache gebunden. (Kurz *Magazin*-ja I. k. 319. l.)

a hírlapot is, amely megszólta a miatt, hogy „látszat szerint már végkép a német nyelvet választotta munkálatai közegéül, holott éppen ő az, ki úgy kellemes és élénk, mint tudós és tanulságos közleményeivel a szendergő históriai érzéket nálunk felébreszteni leginkább segíthetné.”⁶ Csakhogy a reformkorszak tüzes újságíróit érvelése nem nyugtatta meg s ez lehet az oka, hogy akkor, mikor az Akadémiának még oly jelentéktelen üléséről is hasábokat írogattak, Kemény beszédéről egyetlen lapunk sem vett tudomást, hogy pedig ne kelljen róla szólni, még magáról az ülésről sem emlékeztek meg. Hírlapjaink e magatartása indokolatlan volt s azt csakis sokszor túlzásba eső nácionalista szellemük értetheti meg. Hiszen Kemény nem volt kimondottan aulikus és német írásaival valóban a közcélt szolgálta. Az ellene kiélezett szemrehányást pedig elnémíthatta volna avval is, hogy székfoglalóján kívül egyúttal a nyelvtudományi osztályban is két előadást tartott: egy régi magyar ismeretlen nyomtatási zsengéről,⁷ meg Szenczi Molnár Albertről, kinek iratait ekkoriban szerezte meg,⁸ felajánlván azokat ajándékkul az Akadémiának,⁹ amit méltán nagy meglepetésnek szánt és tartogatott.

Kemény agyonhallgatott ünnepi beszéde azonban sajátosképpen a szászok körében keltett visszatetszést. Benigni József sértőnek vette egyik jegyzetének vele foglalkozó néhány sorát és visszautasította azt a felfogását, mintha lapjában nemzeti gyűlöletet szítana. Ez őt annyival inkább bántotta, hogy az általa nagyrabecsült tudós Kemény József szájából hangzott el olyan testületben, amely a nemzet legtanultabb férfiait egyesíti magában, s hogy ő — Benigni — oly családból származik, amely Magyarországnak a török iga alól való felszabadulása harcaiban vérehullatásával küzdött, maga pedig közel félszázada harcol a nyilvános élet terén a haza felvirágzásáért; bár nem tagadja: nyílt ellensége az ultramagyaroknak és magyarománok törekvéseinek, amelyek kerékkötői a nemzeti haladásnak és annyi ellenségeskedést okoznak az egymásra utalt nemzetiségek közt.¹⁰

Válaszában egy hónap múlva Kemény avval védekezett, hogy beszédének fordítása nem elég hű, mert ő Benigniről csak annyit mondott, hogy „néhány állításai szintúgy, mint néha egyéb hírlapi írogatásai is nemzeti ingerültséget okoznak.” De az általa felvetett kérdésben bővebben tárgyalva is fenntartja Benigni munkásságáról írt felfogását, mert durva, csiszolatlan kifejezéseivel bizony nemhogy csillapítaná, — mint ő gondolja — hanem még inkább izgatja a kedélyeket. Ám, ha Benignit Kemény jogosult bírálata sérti, azt a tanácsot adja neki, hogy mérsékelje magát a jövőben és mérlegelje jól szavait, amelyekkel egy olyan nemzetet illet, amelynek kebelében békésen és tiszteletben él.¹¹

⁶ A Budapesti Híradó 1844 július 16-i száma 39. l.

⁷ Ugyanott az 1845 augusztus 7-i 228. sz. 89. l.

⁸ A 343 iratot tartalmazó Molnár-kötetet Kemény József 1845 június havában szerezte Nagyenyneden, özvegy Szathmári Pap Zsigmondnétól; *Kurz Magazinja* II. k. 415. l.

⁹ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei VIII. k. 9. l.

¹⁰ Benigni válasza „Zeitungswelt” címen a *Der Siebenbürger Bote* 1845 szeptember 19-i száma 293. l.

Kemény rosszul fordított szavairól adott felvilágosítása teljesen megnyugtatta Benignit, annyival inkább, mert ő — úgymond — Keményt sohasem számította az ultramagyarok közé; hogy pedig cikkeiben néha szenvedélyes, az onnan van, hogy erre a szenvedélyességre politikai ellenfelei izgatják.¹²

Ezzel vége szakadt vitájuknak. S ha Keménynek nem is sikerült Benigni szenvedélyességén változtatni, ő, a konzervatív főúr, továbbra is síkra szállt mindig, valahányszor hazáját és uralkodó fajtát bántalmazták. Ezzel Kemény nagy szolgálatot tett nemzetének, habár az ilyes publicistikai irogatás nem neki való volt. Ez őt lelki nyugalomban, adat-kutatással összekötött mindennapos kedves munkájában s az új ismeretek felderítésével járó gyönyör csendes élvezetében zavarta. Lám, miért kelle a fenti rövid újságcikk megírásához is teljes négy hét! Neki életének minden perce drága volt, hisz kutató szelleme állandóan valami új adatismeretet termelt, aminek közlésével vagy megírásával egyeseket megörvendeztethetett vagy az irodalmat gazdagíthatta. Az egész 1839-ik év folyamán „májduulás“ kínoztta, de amint egészsége javult, munkakedve is feltűnően megnövekedett s az kivált az Akadémiával való összeköttetése fejlesztésére ösztönözte. Így 1840 tavaszán felküldte Adám János kolozsvári kereskedő-polgár 1606-ból való elégiáját és más írásait, amelyek kinyomatását Döbrentei Gábor javasolta.¹³ Kiadásukat Toldy Ferenc vállalta magára a Tudománytárban, aki egyben azt is közlé Keménnyel, hogy amily élénk örömmel és tanulsággal olvasta a „Nachlese“ első füzetét,¹⁴ annyira sajnálta, hogy a benne lévő cikkek nem magyarul s nem az Akadémia folyóiratában láttak először napvilágot.¹⁵ A következő év elején a Kolozsvár külső falainak lebontásakor előkerült, állítólag 1482-i magyar sírkőről és egyéb régiségekről írt tanulmányát mutatták be,¹⁶ amelyeknek rajzát Nagyajtai Kovács István nyújtotta be kiegészítőleg bővebb hozzászólással.¹⁷ Egy hónap mulva meg már Döbrentei útján ajánlta fel az Akadémiának Temesvári Pelbárt szentbeszédeinek 1489-i ritka kiadását, amelynek értékét különösen emelé az a körülmény, hogy a XXXII. levél alján, a Szent Istvánról szóló beszéd végén, három sornyi egykorú magyar bejegyzés van,¹⁸ ami oly feltűnést keltett, hogy rögtön elhatározták annak hasonmásban való közlését.¹⁹

¹¹ Kemény „Leitende Antwort“ cím alatti felelete a *Blätter für Geist* 1845 október 20-i száma 321—3. l.

¹² Benigni viszonzválasza a *Siebenbürger Bote* 1845 november 14-i sz. 257. l.

¹³ Az 1840 április 21-i heti ülés jegyzőkönyvéből; az Akadémiai irattár 1840-i 17. sz.

¹⁴ Ez a már idézett *Nachlese* című kis füzet még 1840-ben Kemény József ösztönzésére s nyilván az ő költségén is jelent meg Brassóban.

¹⁵ Toldy Ferenc Keményhez Pestről, 1840 június 2-án. (Fogalmazvány.)

¹⁶ M. Academiái Értesítő 1841-i I. k. 44. lapja az 1841 március 29-i kisgyűlés lefolyásáról.

¹⁷ Nagyajtai Kovács István felterjesztése Kolozsvárról, 1841 június 13-áról; Akadémiai irattár 1841-i 37. sz.

¹⁸ Döbrentei Gábor Budán, 1841 április 19-én kelt levelével nyújtotta be őket az Akadémiának; Irattár 1841. évi 4. sz.

¹⁹ Az 1841 április 26-i kisgyűlésről szóló jegyzőkönyv szerint; M. Academiái Értesítő 1841-i I. k. 52. l.

Ilyen s ehhez hasonló dolgok foglalkoztatták Kemény Józsefet gerendi otthonában, amelyben ha egyes hírlapok magyar-ellenes kifakadásai pillanatnyilag néha bosszantgatták is, csendes napjait tudományos hírek s olykor jóleső kitüntetések tették kellemessé. Ilyen érte például a bécsi Császári Tudományos Akadémia részéről, amely őt 1847 május 14-én rendes tagjai közé sorozta.²⁰ Az előbbi év őszén tette Keményt tiszteletbeli tagjává a mainzi Történelmi és Régészeti Egylet is,²¹ 1847 végén pedig a Római Régészeti Levelezések Intézete,²² míg hat év múlva a párizsi akadémia választá tagjává, bár a bécsi császári kormány e tagság elfogadását nem engedte meg.²³

A hazai egyesületek közül 1844 október 8-án a Természettudományi Társulat választotta tagjává²⁴ s ezenkívül választmányi tagja volt a nagyszombati Landeskunde-Vereinnak.²⁵ Mint ilyen, hűségesen résztvett e tevékeny egyesület tárgyalásaiban, 1845-i nagygyűlésén pedig ő lett a történelmi szakosztály elnöke²⁶ és ő képviselte azt a Magyar orvosok és természetvizsgálók 1847-i soproni vándorgyűlésén is.²⁷ Ezeket a vándorgyűléseket különben is rendkívül szerette, úgyhogy kezdve az 1843 nyarán Temesvárt lefolyt gyűlésen, egymásután megjelent a kolozsvárin, pécsin, kassain és sopronin, eleinte a gazdasági, majd a természetrajzi szakosztályokban. E hosszú kirándulásaira élénk tudásvágya vezérelte, hogy megismerje hazájának még nem látott részeit s az a nemes törekvés mozdította ki kényelmes otthonából, hogy példaadásával másokat is buzdítson arra, hogy a haza szellemi és anyagi művelődése iránt érdeklődjenek s azt telhetőleg szolgálják. Ezért még felolvasást is tartott a pécsi gyűlésen a kolumbácsi legyekről,²⁸ sőt ebédet is szokott adni a gyűlés nevezetesebb tagjainak tiszteletére. Utazni amúgy is nagyon szeretett. De mivel jóformán csak olyan helyekre vágyódott, ahol egyúttal kutatható is, Bécsen és Ausztrián túl nem terjedtek útjai. Üdülés végett csupán Karlsbadot meg Badent kereste fel többször fürdői kedvéért, de oda sem ment soha könyv és írás nélkül. Ez útjairól kézirati köteteinek előszavai is tanuskodnak. Ezek tájékoztatnak hosszabb bécsi tartózkodásairól, amelyek például 1822

²⁰ Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XI. k. (Wien, 1864) 154. lapján, miután életrajzát őt lapon át közli.

²¹ Az 1846 október 21-én kelt díszoklevelet a „Verein zur Erforschung der Rheinischen Geschichte und Alterthümer“ Mainzban kelt 1846 november 5-i elismerő levéllel küldte meg Kemény Józsefnek.

²² Az „Istituto di corrispondenza archeologica“ titkára, Dr. Henzen Vilmos Rómából írt 1848 január 10-i levelében kérte Keményt, hogy megkapta-e már diplomáját?

²³ Kemény József levele alapján.

²⁴ Dr. Kovács Sebestyén társulati titoknak 1845 január 23-i értesítéséből.

²⁵ Vass József adata id. emlékbeszédéből, a Kolozsvári Közlöny 1857. évf. 396. l.

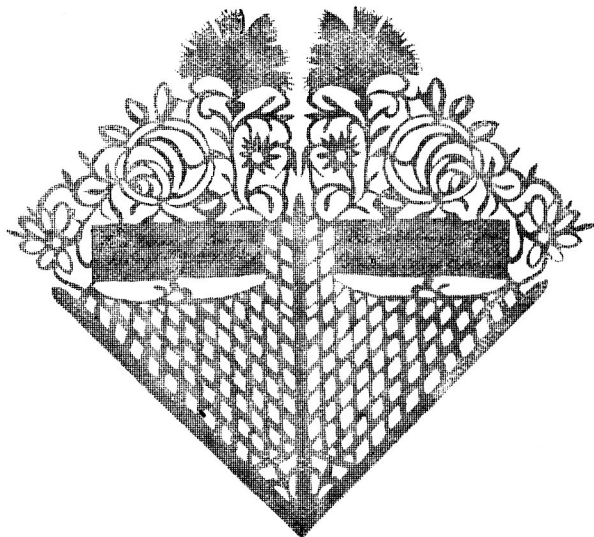
²⁶ E Szászsebesen, 1845 június 6-án tartott ülés lefolyásának ismertetése a Blätter für Geist 1845. évf. 213. l.

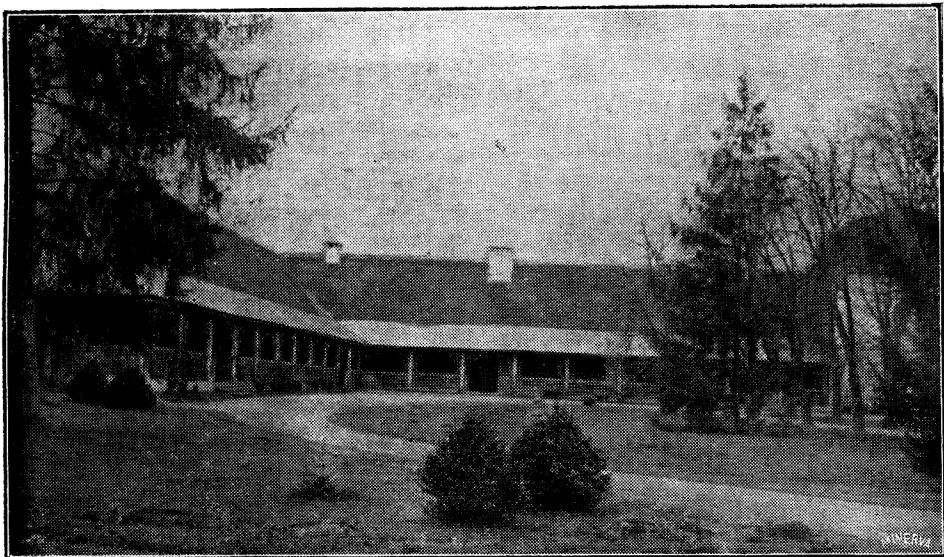
²⁷ Mellérendelt társai voltak: Dr. Gottfried Müller, Eugen von Friedenfels és Michael Fuss. Küldetésükről írt 15 lapnyi együttes jelentésük a nagyszombati Báro Brukenthal-Múzeum könyvtárában.

²⁸ Az úgynevezett kolumbácsi legyekről. *A magyar orvosok és természetvizsgálók ... munkálatai* VI. k. (Pécs, 1846.) 90–93. l.

február végétől 1823 elejéig, 1832 május közepétől augusztus 26-ig, 1834 októberében egy hónapra, 1835 november 1-től 1836 április végéig és 1845 augusztus havában pár hétre terjedtek.

Ez a gyakori bécsi út bizony elég sok alkalmatlansággal járt, ha meggondoljuk, hogy még a karlsbadi kúrára menéshez is engedélyért kelle a gubernium útján folyamodni, miként azt 1831 július 6-án tette. Ám ez utakat s a velük kapcsolatos szórakozást a változatosság s az életművészetéről vallott magasabb felfogása is megkövetelték s nem bánta akkor sem, ha őket olykor holmi vesztegzárral járó internálás is zavarta, mint például a nagy kolera idején, 1831 nyarán, amikor Kemény Józsefnek augusztus havában három hetet kellett vesztegelnie a brucki Contumaz-táborban huszonkettőmagával. Idejük azonban kellemesen telt, mert a társaságban volt a Königsberg-család, Litomsky lengyel nemes családja, három angol, egy török úr, meg néhány francia nő, sőt Schwarz Károly udvari színész. Ez a kényszerű tartózkodás persze sok pénzbe került, mint maga az út is. Így például (Kemény feljegyzése szerint) a Biasini-féle póstakocsin Kolozsvárról Pestre négy hely ára 72 forint volt 1845 júliusában, három év múlva meg Szolnokról haza Kolozsvárra két helyért 38 frt 28 krajcárt kelle fizetni. No de, eleget takarékoskodhatott otthon Gerenden, ahová Kemény őszire mindenünnen igyekezett hazatérni s egész tavaszig dolgozott, ki sem mozdulva házából.

Gróf Kemény József szülőháza Gerenden.

IV.

Kemény József kutató, gyűjtő és adalékíró volt a szó legtágabb s legnemesebb értelmében. Írásai és cikkei nehezen olvashatók, mert televek adatokkal, idézetekkel és latin levélrészletekkel; de tartalmasak. Türelme, hajlama és irálya nem volt ahhoz, hogy valami terjedelmesebb önálló munkát írjon vagy művészi feldolgozást nyújtson, mert kutató szelleme mindig új meg új tárgyra bukkant munka közben, ami további nyomozásra serkenté. Ezért összefoglaló nagyobb művet nem is írt és írhatott. A történeti események és tények valódiságának kikutatását azonban úgyszólván mennyiségtani pontossággal végezte s a régi feljegyzések állításait is csak úgy hitte el, ha azokat megrágva¹ más egyéb adalékok tanúságával igazolhatta. „A történeti igazság kutatása szenvedélyem, gyönyöröm, mindennapi kenyerem és életem, amelynek élek, halok“ — írja maga.² S valóban Kemény többet nem akart s tán nem is tudott volna adni, mert „ahol az adatok világa megszűnt, ott a képzelet, költői fölfogás, logikai továbbalkotás fáklyája mellett nem szívesen haladott tovább.“³ Am széleskörű tudásának fák-

¹ Erre nézve maga Kemény József idézi Gronovius mondását: Non in verba magistri iurare, sed scripta ruminare decet historiographum; Kurz: *Magazin*, I. 5. l.

² A Csákyakról írt tanulmánya bevezetésében, a szebeni *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* új folyama, II. 76. l.

³ Kőváry László megjegyzése, az 1858-i „Délibáb Képes Naptár“ 78. l.

lyája élénken lobogott s mindenkinek készségesen világított és szolgált. Ha valaki valami felvilágosításért hozzáfordult, hetekig elkutatót rengeteg adathalmazában és válaszai olykor egész értekezésekké bővültek.⁴ Idejét a mellett folytonos rendezéssel, jegyzeteléssel, s mint magát kifejezte, okkali és ok nélküli írógatással töltötte.

Gerendi magányában Kemény még régiség- és éremtannal is foglalkozott, — hisz házába is római sírkövet falazott be — s nem volt a tudománynak olyan ága, amelyről ne szakított volna, ha annak gyűmölesével kosarát telíthette. Munkájában nehézséget nem ismert s mindenbe beletanult, amiből valami szellemi hasznót remélt. Olvasottsága ezért bámulatraméltó, tájékozása rendkívül kiterjedt, bibliografiai tudása meglepő. Amit megszerezni nem bírt, azt hamarosan lemásolta vagy másoltatta. Jellegzetes gömbölyű, tisztán olvasható írása volt, amellyel ezrekre menő levelet másolt le s halmozott fel gyűjteményében a tudomány számára. Másolatait felvilágosító jegyzetekkel kísérte és egészíté ki állandóan s így — miként mondá — valósággal *illusztrált diplomatariumokat* teremtett, ami irodalmunkban még ma is ritkaság. Az általa segélyezett Kurz Antal *Magazin*jának csupán első kötetében egy tucatnyi ily illusztrált oklevelet közölt, kijelentvén, hogy ezt a munkát ezentúl is folytatja, még saját használatára is, akár jelenhetnek meg közlései, akár nem. Ime az igazi tudós, aki a munka gyönyörűségéért dolgozik, nem számítva s vadászva tapsra és elismerésre. *Miért nincs száz kezem, szemem és óráim, hogy mindent felkarolhassak* — kiált fel e fárasztó, böngésző munkájában,⁵ melyet önzetlenül folytatott tisztán a való és igazság felderítéseért, azt tartván, hogy igaz történetírónak semmit elhallgatnia vagy elpalástolnia nem szabad.⁶ Cikkeit végig maga írta, de gyűjteményének összehordásában másolók támogatták, köztük udvari káplánja, a már ismert Antalffi Boldizsár páter, kinek emlékét páratlanul szép és gondos pecsétrajzai tartják fenn örök időre hagyatékában.⁷

E megszokott, kedves munkaköréből Kemény Józsefet olykor útazásai, meg teljességgel el nem kerülhető közszereplésének hívó kötelezettségei ragadták ki. Ezek ugyan sem túl számosak, sem terhesek nem voltak, ám mint erdélyi főúrnak még sem lehetett egészen kivon-

⁴ Ilyen Gerendről, 1853 november 19-én, 21-én és 23-án Mike Sándorhoz írt levele Szacsvai Sándorról meg a Hora-világról; Új Magyar Múzeum 1856. I. 281—3. és 334—341. l.

⁵ Kolozsvárt, 1844 április 5-én befejezett egyik német cikke végén írja: Warum habe ich nicht hundert Hände, Augen und Stunden, um alles erfassen zu können! Kurz: *Magazin*, I. 421. l.

⁶ Egy német műről írt bírálata végén: Nichts verschweigen und offen gesprochen muss die Devise eines Geschichtsforschers sein. Ugyanott, 228. l.

⁷ Ezt az *Erdély cereographiája* című, öt kötetes szép munkáját, az eredeti pecsétekről szépiával négy télen át festette és 1843-ban fejezte be csíkmadarasi P. Antalffi Boldizsár Szent Ferencrendi atya.

nia magát a nyilvános életből, sőt voltak idők, amikor neve e téren is jó hangzású volt. Megyegyűléseken kifejtett szerepléséről már megemlékeztünk, de érdekesebb és fontosabb volt természetesen az országgyűléseken való megjelenése és működése. Ezek egyikén egy ízben maga kijelenté, hogy szólásjogával igen ritkán szokott élni,⁸ de tartalmas beszédeiből mindenki okulhatott s azokkal néha valódi szónoki sikereket is aratott. Ezek persze a dolog természeténél fogva ritkák voltak, mert mindennapos felszólalásai rendszeren csak helyreigazításokra szorítkoztak, mivel kitűnő latin nyelvérzéke nem tűrhetette, hogy valamely felolvasott hivatalos iratban vagy beterjesztett jegyzőkönyvben nem egészen találó szó vagy éppen helytelen szerkezet forduljon elő. Társai jól ismerték erről az oldaláról s mosollyal fogadták, valahányszor szólásra jelentkezett, mert majdnem előre tudták, miről fog beszélni. Ám hozzászólásai mindig jogosultak és hasznosak valának.⁹

Az ellenzék követelésére a hatalom végre 1834 május 28-ikára országgyűlést hirdetett s arra naponta szállingóztak Kolozsvárra a követek és regalisták. A város hirtelen megélénkült, hisz 1810 óta nem látott diétát s a fiatalabb nemzedék jóformán nem is tudta mi az. A mondott napon a Rendekek meg is tartották alakuló ülésüket az általuk elnökké választott hidvégi gróf Nemes Ádám kincstartó vezetése alatt. Rendszeres tárgyalásaival meg kelle azonban várnia a királyi biztos, Esterházy Ferdinánd főherceg, intézkedését. Ez ugyan már második hónapja megjött és Kolozsvárt tartózkodott, de általános visszatetszést okozott, midőn június 7-én kijelenté, hogy az országgyűlést még nem nyithatja meg. Ez a türelmetlenül várt megnyitás ekként csupán június 20-án mehetett végbe a szokott formaságok mellett. Megnyitó beszéde természetesen latin volt, de nagy lelkesedést keltett, hogy annak a bizottságnak, amely a főherceget a megnyitásra felszólítá, megjelenését néhány magyar szóval ígérte meg. A lelkesedés azonban hamarosan lelohadt, midőn a Karok és Rendekek a bécsi udvar magatartásában semmi jóindulatot nem tapasztaltak.

Az ellenzék vezérei: báró Wesselényi Miklós, gróf Teleki Domokos, Veér Frakas, Szász Károly és társaik az országgyűlés megnyitása előtt történt felháborító erőszakoskodások miatti elkeseredésükben, mindennek

⁸ Az 1837-i szebeni országgyűlés október 24-i ülésében.

⁹ Így például az 1837-i országgyűlés június 9-i ülésén az egyik átiratba még e szavak beillesztését kívánta: nobis invitis. (*Beszédek tára záradékul az 1837-dik országgyűlési jegyzőkönyvhez*, 185. l.) Ugyanakkor, az október 18-i ülésen az iránt szólalt fel, hogy az *acatholici* kitétel nem helyes a mi szájunkban s nem is ez a statusoknak e tárgy aránti gyakoroltatott diplomaticus stylussa. (Ugyanott, 469. l.) Hasonló megjegyzéseit találjuk az 1841-i országgyűlés irataiban is. Így az 1841 dec. 9-i ülésen a *munera* helyett *munia* szót kívánt tételni, mivel az első kétértelmű; továbbá nem szokás mondani: Sanctissimis legibus, hanem így: fundamentalibus legibus. (Hajnik Károly: *Beszédvár az 1841–2-dik országgyűlési jegyzőkönyvhöz*, I. 219. l.) A dec. 18-i ülésen pedig a *tempore lege praescripto* kitétel az ablativus elkerülése végett *tempore legitime praescripto* kitételrel kívánta felcserélni, viszont a *schema* nem lévén jó deák szó, helyette ezt ajánlta írni: *seorsivam candidationum seriem*; végül *unum* helyett *unicum* szót javasolt tételni. (Ugyanott, 233–236. l.)

előtt a sérelmek orvoslását követelték s az ezen az országgyűlésen elhangzott beszédek ragyogó példái tüzes hazafiasságuknak. Ezekkel a szónokokkal Kemény József persze nem vehette fel a versenyt, de azért néha hozzászólott egyes tárgyakhoz, amelyek gondolkodásával meg-egyeztek s valamelyes jobb megvilágítást kívántak. Így például a július 9-i ülésben indítvány tétetvén, vajjon feliratban tiltakozzék az országgyűlés, ha a június 7-én felfedett méltatlanságok és sérelmek ügyében tett felterjesztésre orvoslás nem érkezik, a Szász Károly által felolvasott felirat első pontjához módosítást ajánlott, a felirat végét hallgatva pedig kijelenté, hogy igen nagy sértésnek tartaná ő Felségére nézve, ha postulatunképen terjesztetnék fel, hogy a törvényeket tartsa meg. A felirat irányával Kemény egyébként sem volt megelégedve, úgyhogy ki is nyilatkoztatta: „Ne szégyeljük megvallani, hogy nem tudunk jól deákul írni, nekem minden kívánságom az volna, hogy mindig magyarul írjunk,” amit a Rende általános helyesléssel fogadtak.

Mivel a cenzura az országgyűlésen elhangzott beszédek szövegét nem engedte nyilvánosságra hozni, sőt még a Wesselényi-féle titokban készült napló is csupán az első tizenkilenc ülés beszédeit közölhette, soha meg nem fogjuk tudni, hogy Kemény mily beszédekkel aratott azon sikereket. Pedig a szintén jelenvolt regalista Jósika Miklós azokra célozva írta róla, hogy 1834-ben, mint az ellenzék kiváló tagja s jeles, tüzes szónok tüntette ki magát;^{9a} Deák Ferenc meg így emlékezett róla Wesselényihez intézett levelében: Gróf Kemény József és Veér Farkas követekiek nemcsak becsülésünket, hanem szíves baráti szeretetünket bírják. Áldott Erdélynek sorsa, ha sok ilyen lángkebelű férfiak munkálkodnak boldogságán; előttem felejthetetlen marad azon egy-két nap, melyet velök töltheték.^{9b}

Az augusztus 5-i ülésen vita indulván meg a királyi leirat felett, gr. Degenfeld Ottó vélekedéséhez Kemény is csatlakozott, azt kívánva, hogy: a leírás merőben vétessék tudomásul, mert hogy az új elnök (gr. Haller István) kineveztetett, azt csak a királyi leírásból tudhatni meg, ezen leírás azonban nemcsak a kinevezést foglalja magában, hanem egyéb tárgyakat is, melyeknek felolvasása és megvizsgálatása szükséges és csak ezután történhetik meg az esketés.^{9c}

A napirenden lévő hatalmaskodások és törvényteleniségek miatt a rendek elégedetlenségüket nem is igen palástolták, sőt a főherceg augusztus 21-i levelét hatodnapra illő tisztelettel s avval az értesítéssel

^{9a} Idézett *Emlékiratai* 99. lapján.

^{9b} Deák Pozsonyból, 1834 június 27-én; Dr. Váczy János: Deák Ferenc emlékezete: Levelek (Budapest, 1890) 5. l.

^{9c} Az 1834-i kolozsvári országgyűlés Wesselényi-féle csonka naplója 107, 112. és 137. lapja nyomán. Ez az első 19 ülés bő ismertetését adja 162 lapon, de 11-ik ívénel felfedeztetvén, a gubernium elkoboztatta a miatt, hogy a beszédeket szószerint s a felszólalók neve említésével közölte, amiért Wesselényi ellen ismert felségsértési pere is megindult. (Ritka példánya a M. N. Múzeum könyvtára Diaetalia XVI. sz. a.) Az országgyűlés hivatalos kiadványa (382 lapon) csupán kivonatos jegyzőkönyveket nyújt, ritkán említvén a felszólaló képviselők nevét. A beszédben előforduló két régies kifejezés persze így értendő: leírás = leirat; esketés = eskü.

küldték vissza neki, hogy ő Felsége felvilágosítása végett tizenkéttagú küldöttséget indítanak Bécsbe. Ennek Kemény József is tagja lett, mint Alsófehérmegye követe,¹⁰ nyilván avval az elgondolással, hátha majd történettudására szükség lenne. Sajnos, nem volt, mert panaszaitkat számba se vették. Bécsbe — tizenhat napi úttal — a küldöttség szeptember 30-án ért fel, de megtudván, hogy a Felség Brűnnben tartózkodik s ott fogadja, nyolcan mentek oda, mivel négyük útközben beteg lett vagy kidúlt. Ferenc császár október 3-án fogadta őket, nem mint küldöttséget, hanem mint hű alattvalókat. Ám szónokuk, Degenfeld Ottó, latin előadását kelletlenül hallgatta, a nélkül, hogy bármit is ígért volna, királyi biztosához utasítá a nemeseket.¹¹ Ezek dolgavégzetlen és elkeseredve tértek vissza Kolozsvárra és november 2-án betérjesztett jelentésükről a cenzura miatt semmit meg nem tudott a közvélemény. Ez csupán annyit látott, hogy november 11-én az országgyűlés Nopcsa Elek elnöklése mellett ugyan újra megnyílhatott, de tevékenysége üres semmittevésben merült ki és tartott 1835 február 6-ig, amikor az ellenzék vereségével feloszlott a nélkül, hogy Erdély ügyét s a köz javát bármivel előbbrevitte volna, sőt maga után csak keserűséget és izgalmat hagyott.

A rendek így jó farsangolás után csendben hazatértek falusi kastélyaikba, lesve, várva az újabb országgyűlést. Hosszú provizoriumtól tartottak, de kellemesen csalódtak, mert két esztendő múlva a dieta újra megnyílt, hanem ezúttal — változatosság kedvéért — Szebenben, a „gutgesinnt“ szászok székhelyén. Ezen Kemény József most mint *királyi hivatalos* vagyis meghívott *regalista* vett részt s apróbb hozzászólásaitól eltekintve, benne két fontosabb beszédet tartott. Az egyiket az 1837 február 12-i ülésben a szász nemzet szabad választási jogának fenntartása ügyében. Ezt azonban úgy kívánta biztosítani, hogy a szászok sérelmének orvoslása végett a fejedelemezhez fetlerjesztendő felirat a három nemzet uniója értelmében az országgyűlésből — tehát az erdélyi másik két nemzet hozzájárulásával — történjék. A magyar érdeknek ez a fenntartása kissé ellenkezett a szászok felfogásával, de Kemény ragaszkodott hozzá, hogy a szászok „e'béli sérelme orvoslása ne más úton és módon legyen elérendő,“ mert lehet valaha oly ivadék a tisztelt szász nemzet növő kebelében, amely a tárgy eránti felszólásunkat és ezúttal készitendő felírásunkból való ki nem rekesztését a tisztelt nemzetnek — egykoron meg fogja köszönni.¹²

Második beszédét Kemény József ősszel, az október 24-i ülésben tartotta két fontos dologban: a római katolikus erdélyi püspök, meg a „nemes szász nemzet“ ispánja tanácsossága kérdéséről. Tagadja egyesek ama felfogását, hogy az erdélyi püspök ma országos választáson kívül is országos tanácsos, mert ez sem az 1691-i Leopoldi diploma 8-ik, sem az 1744-i 7-ik törvénycikk alapján nem lehetséges, habár abban a restitutio szerint számos jogot nyert a püspök. Ha

¹⁰ Erdélyi Hiradó, 1834. II. 189. l.

¹¹ Ugyanott, a 245. lapon.

¹² A szebeni id. *Beszédek tára* jelzett ülési jegyzőkönyve szerint.

valaki azt mondaná, miért szólalt fel e tárgyban katolikus létére, annak azt feleli, hogy vallása azt épenséggel nem tiltja e tárgy aránti polgári nézeteinek nyilvános és őszinte kijelentését, és mivel szent vallását nem annyira a hierarchiának külső fényiért s a püspök született tanácsosságáért, hanem erkölcsi tudományának (moráljának) jelességeért követi s tiszteli.

Ami a szász nemzet ispánjának országos tanácsosságát illeti, az a Leopoldi kötéslevél értelmében az ország választásán kívül született szebeni királybírói illeti s azóta is a szebeni királybíróóság a nemzeti ispánsággal mindig egybe van kötve. Ha tehát a szász nemzet azt kívánja, hogy ispánja országos választáson kívüli tanácsos is legyen, azt csak úgy érheti el törvényesen, ha ispánja egyszersmind szebeni királybíró is. Ezért nem fogadhatja el Szebenszék követének, Schreiber Simonnak, e teremben október 5-én tett tiltakozását e kérdésben, sőt nem is érti, miként szólhatott fel ez ügyben. De mivel személyét igen nagyra becsüli, ajánlja, hogy válassztassa meg magát szebeni királybíróvá is, egyben pedig ne feledje, hogy: egy hajóban evezünk, egy köz partra t. i. hazánk javára és törvényeinknek védjére törekedünk mindketten, — rokon az érzés, legyen rokon szívességünk édes hazánk szirtjei között is, s következőleg e szent teremben is, melybe fejedelmünk által azért hivatattunk öszve, hogy közös iparral és türelemmel a köz jóra törekedjünk.¹³

Ezután évekig nem volt megint országgyűlés, holott a Pesten hangoztatott reformok Erdélyben is kedvező talajra találtak. A szabad-
elvűbb lapok naponta tárgyalták az egymást követő röpiratokban foglalt országos fontosságú eszméket, kivált mikor Kemény Zsigmond vette át az „Erdélyi Híradó“ vezetését, melynek hasábjain fényes publicisztikai működését megkezdte. A megyei tisztújítások is megélénkultek az ellenzéki férfiak szónoklataitól, melyekkel a sérelmek orvoslását ki akarták erőszakolni. Ily hangulatban nyílt meg Kolozsvárt 1841 november 25-én a majdnem tizenöt hónapig tartott hosszú országgyűlés. Ezen Kemény József is résztvevő gyakori felszólalásával, sőt beválaszták a „Vallási és közműveltségi osztály“ tagjai közé is, amely azonban működését meg sem kezdhette, mivel a tagok megerősítése megkésve érkezett le Bécsből.¹⁴ Nem sokat végzett maga az országgyűlés sem, de egy érdeme megvolt: törvénybe iktatta a magyar nyelv használatát, amely egyszerre oly általánossá lett, hogy bár a felterjesztések és törvényjavaslatok latin nyelven mentek fel az udvarba, soha még a szász képviselőknek sem jutott eszökbe, hogy latinul, annál kevésbbé, hogy németül szónokoljanak. Így aztán a közigazgatás és nevelés is magyarrá vált, jóformán egyik napról a másikra.¹⁵

De ha Kemény József ezen az országgyűlésen lényegbe vágó kérdésekben nem is vett részt, sőt egy kijelentése szerint azon egyetlen szót sem szőtt, annál több dolga akadt annak berekesztése után. A bead-

¹³ Beszéde közölve ugyanott, az 531—541. lapokon.

¹⁴ A Bécsben, 1842 december 22-én kelt királyi leirat, amely e bizottság 12 tagját megerősíté, megjelent az Erdélyi Híradó 1843. évf. 9. l.

¹⁵ Kóvári László: *Erdély történelme*, VI. (Kolozsvárt, 1866.) 221. l.

ványok közül neki osztották ki ugyanis fedolgozásra a vallásügyeket, úgyhogy — miként tréfásan megjegyzé — még a teológiát is tanulmányoznia kellett. A kapott akták közt legnevezetesebb volt a két erdélyi román püspök: Lemény és Moga szászok elleni ismeretes panaszirata, melyről Kemény egész tanulmányá bővült jelentést írt 1844 április elején, megelőzve vele a szászok válaszát. Jobb szakemberre ezt a fontos ügyet igazán nem lehetett volna bízni s valóban nincs benne hívalkodás, ha Kemény akkoriban magáról azt mondja, hogyha a guberniumnál valami régi diplomatikai vagy történelmi kérdés kerül szónyegre, mindig őt rántják elő.

Új világban és viszonyok közt gyűltek össze Kolozsvárt a követek a következő országgyűlésre, amelyet a hatalom 1846 szeptember 9-ikére hirdetett. Ez most a reform-eszmék megvalósítása jegyében nyílt meg, remélve, hogy amit a magyarországi testvérek megvalósítottak, azt itt is sikerülni fog keresztülvinni. Egyik legfontosabb és elodázhatatlan tárgya volt az úrbér kérdése; fontos a jobbágyság szempontjából, amely sokat szenvedett a földesurak önkényétől, de fontos ezek szempontjából is, mivel utóbbi időben a földek hozama és jövedelme megapadt épen a földműves nép kihasználása, sok helyt bizony kiuzsorázása miatt, amely aztán úgy védekezett, hogy jóformán csak annyi földet művelt meg, amelyből maga megélhetett. Ezeket a viszonyokat Kemény József is jól ismerte s mikor már jó medrében folyt a vita, az országgyűlés 26-ik ülésében, 1847 január 28-án, maga is hozzászólt, miután beszédét hetek óta zsebében hordta. Elvben ugyan híve volt az úrbér-rendezésnek, de kijelenté, hogy az nem terjeszthető ki az egész Székelyföldre, mert beleütközik a székelyek régi kiváltságaiba, okleveles anyaggal bizonyítván, hogy a Székelyföldön miért nincs úrbériség.

Kemény a jobbágyság és adó eredetéről szólván, a Székelyföld jogtermészetéről beszélt, törvénycikkekre és történelmi tényekre hivatkozva lépten-nyomon. Beszéde első részében azt fejtegette, hogy nagy különbség van a magyar földön és a Székelyföldön létező jobbágyság eredete közt. Jobbágyság eleinte nem is volt a székelyek közt, akik a királynak sokáig csupán az u. n. ökörsütéssel tartoztak, amely régentén 80.000 ökörből állott, de már a XVI. század közepén alig adhattak 10—12 ezernél többet. Hanem mivel a székely állandóan fegyverben állott a keletről fenyegető folytonos idegen betörésektől való rettegésében, annyira hogy „a csendesebb állapotban lévő magyar földnek és nemzetnek védő angyala lett,” nem lett volna igazságos adóval is terhelni s következésképpen földjére colonicaturát behozni, miként a „magyar nemzet” földjén volt. Ezért a székelyek az egy subsidiumon kívül, melyet önkéntesen és csakis néha vállaltak magukra, egyebet nem fizettek. Földadó még a fejedelmek korában sem volt, sőt Székelyföldön még porta sem volt allodiális tekintetben. Így a székely csupán vármegyei birtoka — colonicaturája — után fizetett adót, tehát státusadót nem fizetett az ő székelyföldi birtokáról. Ennek oka az volt, hogy „az egész székelyföld az ország termében úgy tekintetik, mint allodium, mert hiszen fejedelmeink idejében csak az allodium volt egye-

dül ment az adótehertől, csak az nem iratott kapuk számába.“ A székelyek e kiváltságát még az ausztriai ház erdélyi uralkodásra jutásakor is biztosították s így jogtalan volna most a székelyföldi birtokok egy részét colonicaturává tenni s adó alá vetni, mert ez annyit tenne, mint azt legrégibb, legszebb természetéből kivetköztetni, annyit tenne, mint: azt a több allodiális földek tömegéből a tiszta törvény és igazság ellenére kitörülni; annyit tenne, mint: az idő szellemével, s köz kívánatával homlokegyenest cselekedni, mert hiszen a jelen kornak iránya: a hűbéres földeket a hűbéri súlytól kimenteni és allodiummá, szabad földdé tenni. Am a székelyek kiváltságát védve, korántsem célja a földesúri önkénynek szabad és korlátlan mezőt engedni a Székelyföldön, sőt kéri annak tételes megzabolázását, kimondatván, hogyha a székely földesúr zsoldosának, jobbágyának annyit vagy ennyit adna földéből, akkor tőle annál több szolgálatot ne kívánjon, mint amennyi ama föld után jár. Ha a Rendek ily szellemben értik az úrbériséget a Székelyföldre nézve is kiterjeszteni, akkor ő is pártolja annak behozatalát, de azon értelemben, melynek vétetik az úrbériség a vármegyei magyar földre nézve, azt a székely földre alkalmaztatva teljességgel nem pártolhatja.

Az általános élénkséget keltett okos, tanulságos beszédet az egykorú tudósító szavai szerint „hosszas időig tartott éljenzés és kardcsörgetés“ követte.¹⁶

A Karok és Rendek következő ülésén többen pártolták Kemény József beszédét, ám gróf Teleki Domokos azt gúnyos megjegyzésekkel kísérte. Elismerte ugyan Kemény tudását és tudós voltát, de meglehetősen tapintatlanságra ragadtatta magát, midőn azt mondá, hogy bár a kutatás „sok titkos dolgok felfedezésére vezeti az embert, mint felteszem a kutyabőrnek megszaglása vagy nyelvével való illetése által meg tudná mondani, hogy hányadik századból való kutyabőr az; de megvallja, hogy bármily büvös bélátással is bajosan látná bébizonyíthatónak azt, hogy akkor, midőn a székelyek földeiket elfoglalták, ott teljességgel semmi nemzet nem lett volna.“ E nem éppen találó kitéréstől eltekintve, Teleki helyesen mutatott Kemény állításainak némely következetlenségére, amennyiben a földesurat védve nem igazolta, miként védhetjük meg az úrbérest, hogy annak földjét a földesúr akár-mikor vissza ne vehesse, sőt hogy az úr az úrbérest meg ne verethesse. Egyébként is az 1791-i XXVII-ik törvénycikk, amely úrbéri törvénycikk volt, nem tesz különbséget a székely nemzetre nézve. Ő ugyan helyesli, hogy a törvényhozás tekintettel legyen a Székelyföldön lévő némely különös körülményre, mint például arra, hogy azon dézma nincsen, meg hogy a székely jobbágy most is minden regalében részesül, de nem pártolhatja azt a veszélyes és káros elvet, hogy a Székelyföldön úrbériség ne legyen és azon az úrbériséget behozni ne lehessen.

¹⁶ A beszéd teljes szövege megjelent a kolozsvári Mult és Jelen 1847 febr. 4-i 10. száma 60–62 lapján; kivonatossan már az Erdélyi Híradó 1847 január 31-i 218. sz. 69–70. lapján, meg a Nemzeti Ujság 1847 febr. 14-i 437. sz. 102–103. és 438. sz. 106–107. l. Németül megjelent a brassói Satellit 1847. évf. 17–18. és 21-ik számaiban.

Az egyfelől helyesléssel, másfelől rosszalással fogadott beszédre előbb Udvarhelyszék követe felelt, kijelentvén, hogy küldöik hajlandók a Székelyföldön is elfogadni az úrbért, hogy rajta ott is nyugtot találjon mind a földesúr, mind az úrbéres; mert hiába erősítjük, hogy a Székelyföldön nem volt s nincs úrbériség, mivel annak ellenében az idő és kormány mást felelnek, s a mellett igen furcsa és jövődre nézve is káros lenne, hogy a *magyar* székely atyjafiával az egész hon jólétének kérdéseinél némely apróbb jogok felett vitázná.

Most Kemény József szólalt újból fel, visszautasítván Teleki Domokos amaz „aljas mókáit,” amelyeket használt, őt szaglászó kutyával hasonlítván össze, mert az nem illik sem a szőnyegen lévő tárgy, sem a tanácskozás, sem az országgyűlés, sem a Karok és Rendek méltóságához: és szólót, mint barátját is ünnepélyesen kéri, hogy jövőben e használt hasonlatoktól tartózkodjék; sőt megkívánja, hogy a legszigorubb cáfolatok közben is legyenek méltányosak a beszélők egymásnak személyei irányában, mert különben a beszélésből is egy bizonyos neve a terrorizmusnak fejlődhetik és fejlődnek ki.¹⁷

A tetszéssel és a „helyeslés harsány kitérőseivel kísért” felszólalás sok hívet szerzett Kemény Józsefnek, kinek beszédére a következő két ülésben is rátértek a követek, sőt véleményéhez az egyik ítélmester is hozzájárult.¹⁸

A beszédnek még az irodalomban is támadt visszhangja, amennyiben azt szószerinti terjedelmében közölte az egyik brassai német lap, Krizbay Miklós pedig egy pesti hírlapban megjelent oklevél-közlését ajánlta Kemény Józsefnek, „a székely szabadság hű pártfogójának.”¹⁹ Am ha Kemény a székely szabadság védelmezője volt is, ő már ez országgyűlésen nyíltan konzervatívnak vallotta magát, s a kormány-pártiak közt is foglalt helyet. Ezek most egyébként is többségben voltak már a mult, 1841-i országgyűlés óta, amelynek 318 tagja közül 96 választott képviselő, 222 kinevezett regalista volt. Ezek a díszmagyarban, kardosan megjelenő s a gyűlésterem nagyobbik részét elfoglaló regalisták valósággal külön kasztot alkottak. Hisz — egy bírálójuk finom megjegyzése szerint — a többséget, a fennállóhoz való ragaszkodást képviselték, bár állásukat soha sem használták fel makacs fönnakasztásra, legfőlebb mérséklésre... Így a vitatkozásokat mindig a képviselői kar indítá meg a regalista-kar passzivitásával szemben, amely minden kérdésben engedte kiforrni a véleményeket s csatlakozásával dönté el a határozatra megérlelt vitatkozást. A regalisták kara passzív ellenállásban lelte fel dicsőségét,²⁰ íme tehát természetes magyarázata Kemény József hallgatásának. Különben is Keménynek mind jobban kelle tapasztalnia, amit már 1836-ban papírra vetett egy

¹⁷ A Mult és Jelen id. 1847. évf. 65. l.

¹⁸ Ugyanott, a 84. lapon.

¹⁹ Báthory Zsigmond fejedelemnek 1595-beli oklevelei a székely szabadság iránt, ajánlva gr. Kemény Józsefnek, a székely szabadság hű pártfogójának; a Nemzeti Ujság 1847. aug. 13–15-i száma 511. és 515. l.

²⁰ Az országgyűlési pártokat ismertető névtelen, az ellenzéki érzelmű Erdélyi Híradó 1843. február 28-i 17. száma 97–98. l.

izben, hogy erőtlenségében: a magyar nemzet boldogsága egybe vagy on köttetve az ausztriai uralkodó házhoz és atyai szívéhez, úgyhogy az „uralkodó“ joggal elmondhatta, amit hajdan Nagy Sándor mondott: Jól tudhatjátok azt is, mit ér a sereg király nélkül s azt is, minő támasz rejlik egymagamban.²¹ Ám ha ezt a felfogást sokan osztották is, abból még nem következett okvetlen, hogy teljesen visszavonuljon a közügyektől, amint tette. Igaz ugyan, hogy az 1848 május 30-ikára hirdetett kolozsvári országgyűlésen is mint „királyi hivatalos“ jelent meg, de azért semmivel sem indokolt, hogy e nevezetes diétán, amelynek egyetlen célja az unió kimondása volt, néma bábként vegyen részt. Ez a rideg magatartása még multjával is ellenkezett, hisz hajdan két tanulmányt is írt az unió-gondolat multjáról, s ha egyebet nem tesz vala, minthogy azokból mutasson be áttekintő részleteket az országgyűlésen, már avval is nagy szolgálatot tett volna a hazafias ügynek. Ez mulasztás volt részéről, kivált hogy az uniót maga a bécsi udvar is pártolta és felfogását királyi leiratban adá tudtára az országgyűlésnek. Ennek üléseit valóságos ünnepséggé avatták azok a szónokok, akik az unió egyhangú elfogadására tüzelték a követeket. Beszédeiket előkelő közönség hallgatá, amelynek egyes tagjai egész életre megmaradó emlékként őrizték meg azokat a benyomásokat, amelyeket egy Wesselényi Miklós, Kemény Dénes, Bethlen János, Teleki Domokos, Zeyk József, Veér Farkas, Berzenczey László vagy a tudós jogász, Szász Károly, lelkes szónoklata gyakorolt lelkükre. Az idők nagyszerűségétől mindenki át volt hatva, hálát adva Istennek, hogy az unió kimondásának felséges napját megérhette. Át volt hatva nyilván maga Kemény József is, ha nem is beszélt s neve nem is szerepel, csupán annak a bizottságnak a tagjai sorában, melyet a június 3-i ülés küldött ki, hogy átadja a királyi biztosnak azt a feliratot, mely a képviseleti rendszerről, a fegyveres erő alakításáról szóló törvényeket, valamint a királynak Budára leendő jövetele iránti kérést foglalja magában.²²

Az 1848 június 18-án eloszlott utolsó erdélyi országgyűlés főúri tagjai a pesti országgyűlés felsőházának hivatalból lettek tagjai, míg az alsóházba választás útján juthattak a képviselők, aminek zajától visszhangzott az egész kis ország. Kolozsvár soha nem látott élénkséget mutatott, a boltok tele voltak vásárlókkal, a gyorskocsi-vállalatot meg helyekért ostromolták. Ezeket napokkal s hetekkel előre kelle biztosítani, de így is kettős-hármas indítás vált szükségessé minden nap. Kemény is csupán június 29-ikére kapott helyet. Úgy látszik előző nap jött be Gerendről, de annyi lótás-futása volt, hogy alig bírt elkészülni az útra hajnali négyre, amikor a delizsánsz indult. Tán nem is aludt. Arra mutat legalább feleségéhez írt kúsza írása, telve aggasztó hírekkel. *Isten tudja, mit fogunk még megérni*, — sóhajt fel benne, de azért biztosítá, hogy hamarosan hazatér. Nem így lett, mert veleszületett kötelességérzete s az események forgataga nem engedték.

²¹ A Szemlélő 1836. évf. 468. lapján: Tam autem scietis et quantum sine Rege valeat exercitus, et quid opis in me uno sit. (Curtius.)

²² *Erdély-nagyfejedelemség 1848-ik évi... országgyűlésének jegyző- és irománkönyve* (Kolozsvártt, 1861) 20. l.

A pesti országgyűlés új ülőszaka július 5-én nyílt meg. A felsőház nevezetesebb ülésein Kemény József is résztvett, de soha semmilyen fel nem szólalt. Idejét a múzeumi könyvtárban vagy a kamarai levéltárban tölté, ahová neki bejárása volt. Az országos dolgokban nem vett tevékeny részt, keserű megadással várva a nemzeti harc végét, melynek diadalában nyilván keveset bízott. Tudjuk, hogy a „nemzetgyűlés” a Pestet fenyegető osztrák túlerő elől az év utolsó napján határozta el, hogy a kormánnyal együtt Debrecenbe helyezi át székhelyét s ott 1849 január 9-én tartotta első ülését. Kemény ezen s a többiek is hűségesen résztvett, de hogy vállalt-e bennök valamelyes szerepet, arról nincsenek adataink. Neve a felszólalók közt sem fordul elő. Csak azt tudjuk, hogy midőn a kormány június 4-én újra Pestre költözött, ő, úgy látszik, egy kis szabadságolással két hétre hazaszaladt Gerendre s csak június 19-én indult fel Pestre, hogy résztvehessen az üléseken. Innen figyelte bánatos szívvel az összeomlás gyorsan egymásra következő jeleneit, s mikor mindennek vége volt, szeptember 18-án indult haza birtokára. Hol húzódott meg s mit mivelt ez ötheti idő alatt, amely a világosi fegyverletétel óta eltelt? Miként sikerült elkerülnie a „hatalom” bosszúját s hogyan purifikálta magát, amint ezidőben mondogatták? Nem lehetetlen, hogy ebben Geringerrel való szoros barátsága is használt s úgy juthatott bántatlanul haza. Feljegyzéseink nincsenek, csak azt látjuk, hogy az őszt és telet otthon töltötte, aranyeres bántalmaitól gyötörve. De mikor fölkelhetett és könnyebb napjai voltak, a forradalom alatt halomra hányt iratai rendezgetésével foglalkozott.

Tavasszal, 1850 április végén Szebenbe hívták s ott értesült a császári kormány leiratáról, amellyel őt is bizalmi férfiúnak hívták fel Bécsbe. Oda május végén indult, úgy látszik egyedül. Havi 186 forintnyi napidíjat húzott s főleg erdélyi kincstári ügyekben vették ismereiteinek jó hasznát, majdnem három esztendőn keresztül.²³ Közben haza is ellátogatott, mert 1852 november elején Gerenden találjuk, irataival bibelődve s valószínűen, tartós szabadságolással — tekintettel beteges állapotára — végleg otthon is maradt. Legalább 1853 február havában még mindig Gerendről ír. Innen másfél esztendeig ki sem mozdult, még Kolozsvárig sem, mert dolgai nem engedték. Betegeskedése ugyan szobához kötötte, de ennek a tudomány látta hasznát, mert hihetetlen sokat dolgozott s dolgozhatott is, mivel igen sok adatot hozott magával Bécsből, főleg a kamarai meg a hadi levéltárból. Meg is jegyezhetjük, hogy ő volt az első magyar történetíró, aki azok végtelen gazdagságából meríthetett.

Kemény József e rendkívüli irodalmi tevékenységéről az alábbiak nyújthatnak némi tájékozást.

Még 1853 nyarán megírta és augusztus 17-én fejezte be a gróf Lázár-család történetét, latinul.²⁴ Aztán németül írt a szebeni Archiv

²³ Nyugtái legalább 1853 február végéig maradtak fenn gyűjteményében.

²⁴ Gróf Lázár Miklós: *A gróf Lázár-család története*. Kolozsvár, 1858. Művét gr. Kemény József ama latin munkája alapján írta, melyet Gerenden 1853 augusztus 17-én fejezett be és ugyancsak onnan 1854 május 13-án küldött meg barátjának. (Id. mű 44. l.)

új folyama részére Csáky Mihály erdélyi kancellár származásáról,²⁵ könyvismertetések mellett.²⁶ De mintha anyanyelvével szemben elkövetett régebbi mulasztását akarta volna helyrehozni, egyidejűleg magyarul is kezdett írni Toldy Ferenc kívánságára az Új Magyar Múzeum számára. Ebben 1854 elején lépett fel és másfél esztendő alatt további tizenkét cikket közölt.²⁷ Apróságok ezek és vegyes cikkekcskék, de olyanok, melyek mindig valami új adattal bővítették tudásunkat. Kemény e cikkeit nagy előszeretettel irogatta, maga Toldy meg annyira szerette, hogy midőn Kemény halálával hátramaradt egyéb hasonló apróságaihoz is hozzájuthatott, négy álló esztendeig tartott, amíg azokat folyóiratában egyvégtében kiadhatta s az irodalomtörténetíró éles szemével értékelte, mikor 1861 nyarán külön kötetben is kibocsátotta őket. Kemény ez 56 kisebb-nagyobb cikke a magyar művelődéstörténelem és könyvészet XV—XVII. századi legkülönbözőbb tárgyát és alakját mutatja be új adatok világánál.²⁸ Forrásértékük el-évülhetetlen. E kötetben azonban nincs benn Kemény valamennyi Múzeumi-közlése, sőt maradt belőlük kéziratban is.²⁹

Fenti dolgozatait Toldynak Vass József kolozsvári kegyesrendi tanár bocsátotta rendelkezésére, miután ő azokat Keménynél tett második látogatása alkalmával, 1855 február 3-án kapta tőle emlékül. A fokok füzet címe „Bibliographiai Emlény“ volt s a beteges Kemény jól sejtette, hogy biztos kézre bízza, amely sajtó alá rendezését is gondozta.³⁰ A tanult Vass Józseffel Kemény az előző év őszén ismerkedett meg, midőn az őt gerendi kastélyában felkereste. Hódoló tisztelet vezérelte volt a magányában dolgozó grófhoz, akit írásai alapján

²⁵ Az id. Archiv új folyama 1854. II. 75—127. l.

²⁶ Itt a Szinnyei József „Magyar írók élete és munkái“ V. k. 1440. l. olvasható ama tévedést kell helyreigazítanom, mintha a Pester Lloyd 1855. évf. 128., 180. és 228. számaiban a hornyákok házassági szokásairól szóló cikkeket Kemény József írta volna, mivel azok nem tőle valók, illetve az utóbbi egy Kemény haláláról való megemlékezés.

²⁷ Ekkori másolatait 1854. nyárhó első napján küldte meg Bécsből az Új Magyar Múzeum szerkesztőjének; ld. az 1854. évf. II. 194. l.

²⁸ Megjelent *Történelmi és irodalmi kalászatok* címen Budapesten, 1861-ben, 8-rétű VI és 254 lapon.

²⁹ Ebből egy a *Magyar Történelmi Tár* 1857. III. 119—188. lapján, kettőt pedig magam adtam ki az Erdélyi Múzeum 1910. évfolyamában. Viszont kiadatlan még az Apafi Mihály 1663-i magyarországi útjáról szóló, amelyről Toldy jóhiszeműleg azt híván, hogy azonos a „Hon és Külföld“ 1842. évf. 29—40. lapján megjelent Rosnyai Dávid-féle leírással, mellőzte.

³⁰ Vass József cikke erről *Két napom Gerenden* címen (1854 október 29—30.) az Új Magyar Múzeum 1855. I. 148—152. és 185—191. l. jelent meg. A Gerenden, 1847. december 26-án keltezett füzet ma is megvan a M. Tud. Akadémia könyvtárában, M. Irod. (Bibliographia) 4-rétű 4. sz. a. Az Új Magyar Múzeumba tehát ebből szedték fel az egyes cikkeket a szerint, hogy mennyi hely állott rendelkezésre. Ezért is maradt ki a cikkek közül kettő, hogy őket aztán Toldy bevegye a kötetbe, amint a tévedést észrevette.

már régóta becsült,³¹ most meg gróf Mikó Imre társaságában jött ki újból. Mikót láthatólag meglepte a kastély keleti szárnya három szobájában felállított nagyszerű könyv- és kéziratár.³² Kívánságára Kemény nemcsak megengedte, hogy a sajtó alá adott *Erdélyi Történelmi Adatok* számára összeírják és kiválasszák belőle a fontosabb emlékeket, hanem „szíves volt önként felajánlani” azokat Mikónak.³³ Ekkor határozták el az E. M. E. alapítását is,³⁴ melyen Kemény immár húsz esztendeje csüggött.

Kemény József betegsége 1854 tavaszán vált komollyá s magára nézve is terhessé. Korán elbetegeskedett, hisz már 1831-ben Karlsbadban jár s nyári fürdőzését azontúl soha el nem hagyta. Betegségét ő maga ülő-foglalkozásának tulajdonította, s minthogy az írást el nem hagyta, a betegség is végig vele maradt. Egészsége így hol jobb, hol rosszabb volt, de soha sem kielégítő. Rosszabbodott is 1839-ben, midőn heves fájdalmak gyötörték és orvosai májdugulást állapítottak meg, ami lassacskán gyógyult s fokozatosan gyengítette testét. Levelei is telvék betegséggel és panasszal. Korábbi bajaihoz köszvény is járult, amitől kivált télen szenvedett sokat. Ez aztán mind jobban elhatalmasodott rajta, s nemcsak tudományos munkásságában gátolta, de abban is, hogy gazdaságával kellően foglalkozzék. Ennek következtében mind gyakrabban szorult meg pénz-dolgaiban, s mivel így adóssága is egyre növekedett, magához hívatta három unokatestvérét s azokkal a következőképen egyezett meg: Báró Kemény Domokos, György és Albert átveszik jószágait meg 58.347 forintnyi adósságát és adnak neki két részletben 18.000 forint évjáradékot, halála után egy év alatt pedig fizetnek feleségének ötvenezer forintot.³⁵ Keménynek ép huszonhét faluban volt kisebb-nagyobb részbirtoka,³⁶ melyeknek értékét ugyan csak 120.000 forintra becsülték, de viszont az évjáradék hozama elég

³¹ E munkájáról az unitárius Mike Sándor 1854 november 19-i levelében Kolozsvárról a következőkben értesíté Kemény Józsefet: A szorgalmas Vass József barátunk leírta a Gerenden töltött boldog óráit; a jövő hóbeli Új Magyar Múzeumban olvasni fogja Nagyságod is. Elragadtatva szól a Nagyságod gyűjteményéről, mint illik egy poétához; sok élvezetem van ezen jó pártterrel. Adna az Isten sok ilyen pápista papot.

³² Ezt Jakab Elek tárcacikkéből tudjuk; azt meg, hogy könyvtára a kastély keleti felében volt felállítva, Vass említi emlékbeszédében.

³³ Vass e második kirándulását *Újabb két napom Gerenden* címen (1855 február 2—3) ugyancsak az Új Magyar Múzeum 1855. I. 305—345. l. ismertette. becses jegyzeteket nyújtván Kemény gyűjteményéről és egyes fontosabb darabjairól meg okleveleiről.

³⁴ Jakab Elek ugyan (id. fenti tárcacikkében) Mikó e látogatását 1854-re teszi, de emlékezete — 1881-ben — egy esztendővel könnyen tévedhetett; hogy azonban jelen lett volna Jakab is, amint ezt magáról írja, azt Vass egykorú beszámoló cikke egy szóval sem említi.

³⁵ Az egyezés Gerenden 1854 május havában jött létre. (Napja hiányzik a gróf sajátkezű fennmaradt tisztázatán.)

³⁶ Jóságai voltak: Gerend, Sós Szent-Márton, Vajdaszeg, Hadrév, Kece, Aranyoslóna, Felső- és Alsó Füged, Orke, Gerend-Keresztur, Cikud, Felső- és Alsó Répa, Magyar-Bükkös, Gambuc, Lándor, Péterlaka, Szent-Erzsébet, Zsáknod, Sárd, Héjjasfalva, Asalád, Sarmaság, Kövesd, Dershida, Majád és Zálnok községekben.

magasan volt megállapítva 15 százalékban. A gróf egészségi állapota másfelől ekkor már oly gyenge volt, hogy a három rokon bátran s minden különösebb kockázat nélkül ígérhetett annyit, hisz azt előreláthatólag nem sokáig kell majd fizetniök.

Enyhülést remélve, Kemény József 1854 május végén Bécsbe indult,³⁷ hogy az ottani orvosok véleményét is meghallgassa. Azok tanácsára Badenbe ment s az egész nyarat ott töltötte. Kénes „feredőit” használta, a nap nagyrészt heveréssel töltvén, mivel lábai igen elgyengültek. Onnan szeptember végén indult haza, Pesten megpihenve s barátait meglátogatva.³⁸ De a telet nyugtalanul töltötte. Így a rákövetkező 1855. év tavasza sem hozott megkönnyebbülést, mivel a gróf húsvét után hirtelen oly rosszúl lett, hogy környezete majdnem lemondott életéről. Általános gyengeség lepte meg, alig bírt járni. Minden tíz lépésre meg-megállt és köszvényfájdalmai miatt gyakran lethargiába esett, ami napokig, sőt hetekig tartott. Súlyosbító állapotát, hogy maga is érzé életé végét, bár szelleme még friss volt; csupán leveleire nem igen bírt idejében felelgetni.³⁹ Május közepére némi javulás mutatkozott s keveset írhatott is. Hanem azért annyira gyenge volt, hogy nem mehetett a báznai fürdőbe, ahová vágyakozott, jótékony vizét ezért hordóban hozatták el s abban fürdőzött. Csakhogy a rázás következtében a víz szénsavtartalmának nagyrésze útközben elillant s már nem lehetett elég hatásos. Így július 23-án átkocsiztak a beteggel Báznára, de ott egyszer oly gyengeség lepte meg, hogy hanyatthomlok kellett visszavinni Gerendre, ahol elájult. Magához tért ugyan, de bántotta, hogy nem bír olvasni s mindegyre Kovács István barátját kívánta látni.⁴⁰ Mégis szinte megfoghatatlan, hogy nem sietett ki hozzá s nem bírt magának bár egy napi időt szakítani arra, hogy a szegény grófot meglátogathassa. Az pedig ismételten emlegette s e sűrű emlegetésben halála, szeretete és nemeslelkűsége nyilvánult meg derék munkatársa iránt. A nagy beteg ereje azonban napról-napra hanyatlott, állapota szeptember elején már reménytelenné vált, mert előrehaladt köszvénye szívét támadta meg, minek folytán gyenge szívműködése és vizenyössége támadt, ami megölte. Halála szeptember 12-én délelőtt féltizenegykor következett be, aznap, amelyen életének hatvanadik évét betöltötte. Minden haláltusa és látható szenvedés nélkül csendesen hunyt el, amint rendszeren az ilyen betegek szoktak. Elmulta mégis váratlanul érte környezetét, mert reggeli öt órakor még Kovácsot emlegette, ki után kocsit is akart küldetni, mivel sok megbeszéltnivalója lett volna vele. Szemét hűséges régi káplánja, Antalffi páter fogta le, miután meggyóntatta s feladta neki az utolsó kenetet.

³⁷ A Csákyakról szóló harmadik levél végén írja ugyanis, hogy 1854 május 28-án indul Bécsbe; a szebeni Archiv id. helyén.

³⁸ Toldy Ferenchez Badenből 1854 aug. 1-én írt levelében.

³⁹ Gróf Kemény Józsefné rokona, Mály (Steinau Amália) német levele N. Kovács Istvánhoz Gerendről 1855 május 2-án, Kovács István levelezésében a kolozsvári unitárius kollégium levéltárában.

⁴⁰ Mály 1855 május 15-i és augusztus 4-i levele nyomán.

Ezzel háláját róttá le egyúttal iránta annyi sokévi bizalmáért, midőn kívánságára visszatért abba a házba, melyből a német grófné 1851-ben, amíg Kemény Bécsben élt, úgyszólván kiüzte.⁴¹

Kemény József két gyermeke már rég porladozott, s mivel az ügynevezeti felsőudvarbeli nagy kastélyban lakó unokaöccse, Kemény Sámuel, nőtlen maradt, ennek halálával 1861-ben kihalt családjának grófi ága.⁴² Samuval azonban Kemény József már évek előtt meghasonlott⁴³ s így most holtteste nem a családi kriptába jutott, hanem — rendelkezése szerint — a gerendi köztemetőbe.⁴⁴ Özvegye temette ide, ő adván ki gyászjelentését is, benne azzal az érdekes, bár túlzott kijelentéssel, hogy Kemény életét „az aszaló tudományok műhelye hervasztá és fogyasztá el.” Nem túlzás azonban a szomorújelentés többi szava, hogy tudnillik Kemény: mint böles a hiú máznak soha nem szolgált, hanem tettelegesen törekedett az égre, melyet magos lelke a test falai közül kitörve kért... s neve magával nem fog elenyészni... mert élete a hazának volt szentelve s mivel a hazáért vérzett el, halhatatlan, mert a nemzetért élt.⁴⁵

Amit Kemény Józsefről gyászjelentése hirdet, az ma — nyolc év-tizeddel halála után — is elmondható egyszerűbb, kevésbbé fellengzős szavakkal. Méltatói közül báró Jósika Miklós szerint Kemény József „Erdély legkitünőbb s legmíveltebb férfiai egyike volt, kiről el lehet mondani, hogy a tudományoknak élt csak.”⁴⁶ Egy névtelen erdélyi szász író kiemeli, hogy benne Erdély olyan férfit veszített, aki régi és élő történetbúvárai között leginkább érdemelte ki az érdem koronáját... s ha valamikor elkészül az ország hű története, azon épületekővek nélkül, melyeket Kemény Gerenden hosszú évek során összegyűjtött, egy mester sem leend képes az erdélyi történetek házát felépíteni.⁴⁷ Ezt az érdemét Salamon Ferenc is nyomatékosan hangsúlyozta, mert maga is

⁴¹ Ugyanannak Kemény József halála után, 1855 szeptember 28-án írt leveléből.

⁴² Gróf Kemény Sámuel meghalt életének 59-ik évében Kolozsvárt, 1861 július 25-én és 27-én vitték Gerendre a családi sírboltba, amely vele örökre be is zárult.

⁴³ A rideg, gögös gr. Kemény Sámuel a falusiak sem szerették s ez a magyarázata annak, hogy a forradalom alatt a gerendi románok az ő kastélyát feldúlták, Kemény Józsefét pedig nem bántották annyira, mint am azt. Erről az egykorú Kőváry László így írt: Gróf Kemény Sámuel gerendi kastélya 1848 november 14-én dulatott fel. Könyvtára, könyvszekrényei feltörttek. A becses könyvek, kéziratok egy részével, mert hideg volt, a malomban tüzeltek, más részéből a ritka kiadású foliánsokból, mert sár volt, a nép magának az utcákon végig járdát készített, a többit elszórta... Gróf Kemény József ismeretes könyvtára s ismeretlenségénél fogva oly becses kéziratgyűjteménye bántatlanul maradt. Csak érmeiből vittek el. (Az 1854-re szóló Erdélyi Képes Naptár 116. l.)

⁴⁴ Ezt Mály id. 1855 szeptember 28-i leveléből tudjuk.

⁴⁵ Szomorújelentése szövegéből, amely a Magyar Sajtó 1855 október 17-i 90. számában is megjelent, Vass cikke elején. Német gyászjelentése lenyomatva a Transsilvania 1855. évf. 52. l.

⁴⁶ Jósika Miklós *Emlékiratai*, I. 99. l.

⁴⁷ A szebeni Transsilvania id. nekrológja szavaival, a Pesti Napló már idézett 1855 október 3-i 86—1669. számában.

gyakran hirdette, hogy „anyagok nélkül még a legnagyobb lángész sem képes teremteni és legkevesebbé a történetben.“ Kemény ezt korán belátta s „hogya egész életét e rendkívül nehéz feladatnak szentelte és élte fogytaig azon téren működött, e dicsőségben történészeink közt igen kevesen osztoznak; de élete például szolgálhat a fényesebb családoknak is, mert azon a pályán, melyet gróf Kemény József oly dicsően futott be, ők működhetnek legnagyobb sikerrel, mert nekik van legtöbb módjok történeti okmányaikat a családi levéltárak poraiból előhozván, közkinccsökké tenni.“⁴⁸

Vass József Keményben méltán tisztelte „Erdély Benkőjét s Magyarország Kovachichát egy személyben“⁴⁹ és elhíhetjük a rajongó tanítványnak, hogy „a fájdalom kínzó gyötrelme közt“ írt nekrológot arról, akit másodszori látogatásakor lankadtan és előre görbedő testtel talált, „mintha bággyadt szemeivel a sír mélyét keresné“ szelid arcán a hervadás halvány színével. Keblét halálsejtelem szállotta meg s hogy még egyszer üdvözölhesse „a mestert, a nagy tudóst“, 1855 nyarán Vass négy főúri tanítványával újra felkereste Keményt. Bánatára nem találta otthon, mert a báznai fürdőben keresett enyhülést, melyet fáradt tagjainak mára csak a halál adhatott meg.⁵⁰ Am jelentőségét valamennyi méltatója közül legjobban Jakab Elek találta el, midőn kijelenté Kemény Józsefről, hogy: „Dolgozott egyedül egész osztálya helyett, kipótolta egy század mulasztását, jóvátette lethargiába merült nemzete hibáját, megmentett sok veszendőbe ment régiséget, iratot, egyedül volt ébren a nagy álom korszakában; jós lelke látta, hogy be fog következni az idő, midőn a nemzet újjáteremtése eszközeit régi irodalmi és történelmi hagyományaiból merítendő. És ez a nagy provizórium alatt szószerint bekövetkezett...“ Amint Kemény lehunyta szemeit, Mikó Imre két esztendei fáradozással keresztülvitte hagyatékának behozatalát Kolozsvárra⁵¹ és 5000 kötetet meghaladó anyagával ez méltán lehetett alapja az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek,⁵² mely négy esztendő múlva létrejött a legnehezebb időben.⁵³

⁴⁸ Salamon Ferenc cikke Kemény Józsefről a Budapesti Hirlap 1855 október 16-i 846. száma tárcájában.

⁴⁹ Id. cikkében, az Új Magyar Múzeum 1855. I. 151. l.

⁵⁰ Vass József tárcacikke a Magyar Sajtó 1855 október 17-i 90. számában.

⁵¹ Jakab Elek id. cikke a Magyar Polgár 1881. évf. 57. számában.

⁵² Kemény József könyvtárát 1857 augusztus 26-án hozták be Gerendről Kolozsvárra 36 szekeren s a Múzeum nevében Mike Sándor levéltárnok meg Gyergyai Ferenc vette át, a törvényszék kirendeltje, Gruz Albert, kíséretében. (Kolozsvári Közlöny 1857. évf. 115. sz.) Kemény József beadott gyűjteménye, leltárszerű átvétele után, a kéziratokon és okleveleken kívül 5074 kötetre ment. (Ugyanott, az 1860 június 7-i 46. számában.)

⁵³ Kemény gyűjteményét Mike Sándor rendezte és állította fel, amiről az irodalomban veje, Jakab Elek, emlékezett meg a Századok 1867. évf. 268–269. l. Mike felállítása kereteinek nagyjában való megtartása mellett véglegesen magam rendeztem (az 1903–1914 közti évek folyamán), számos fel nem állított darabját osztván be a gyűjteménybe. De érdekes, hogy annak idején a gerendi ház padlásán nem igen kotorásztak Mikóék, mert onnan napjainkban (a kastély későbbi tulajdonosai) valami 22 mázsányi régi iratot és oklevelet adtak el esomagolópapiros gyanánt, melynek egyrésze 1907-ben az Erdélyi Múzeumba jutott, aminek történetét ld. a Századok 1909. évf. 136–137. l.

Ezt az epedve várt nagy napot Kemény nem érthette meg s így az alapítás érdeme egészen Mikó nevéhez tapad. Keményről megfellebbeztek⁵⁴ s nem emlékeztek meg kezdeményező fáradozásáról sem most, sem később, egészen az Egyesület félszázados jubileumáig. Okozta ezt részben Kemény József népszerűtlensége is. Hisz tudományát honfitársai ugyan elismerték, de konzervatív meggyőződéseért valósággal gyűlölték a tüzeesebb — ellenzéki — hazafiak, akiket elpártolásával faképnél hagyott. Am nem szerették a konzervatívok sem a nemzetiségekkel való barátkozásáért. Pedig őt dinasztikus érzelmeiben úgyszólván a családi hagyomány irányította, a nemzetiségek iránti szabaddabb gondolkodásában ellenben pusztán igazságérzet és tisztán tudományos érdek vezérelte. Ezt azonban kortársai nem értették meg, hisz még azért is gyanús szemmel tekintettek rá, hogy könyvet köleszontott a szász Bedeusnak, Trauschnak, Kurznak vagy a román Lemény püspöknek, akikkel munkái érdekében levélváltásban állott; de megfellebbeztek arról, hogy „a tudományos műveltség valóban liberális teszt.”⁵⁵

Keményt a tudományos kutatás valóban azzá tette, mert amint munka közben tisztán csak az igazságot kereste, nem tett különbséget emberek és népek közt fajuk, vallásuk vagy származásuk tekintetében. Ezt a nem-magyar polgárok annyira tudták róla, hogy például az erdélyi zsidók nyilvános iratban kérték fel, hogy kutatásai közben történetekre is figyeljen.⁵⁶ Ezt Kemény meg is tette. Csakhogy ugyanezt a szabadelvű gondolkozást követelte meg a nem-magyar származású tudósoktól is. Így midőn 1847-ben a szász Schuller J. Károly történelmi tanulmányait bírálta, szigorúan elítélte amiért a magyar irodalommal nem használt, méltó felháborodással utasítván vissza, hogy az embertelen módon szított nyelvharc következtében a magyar nyelvű történelmi művek és értekezések a „graeca sunt, non leguntur” fajták közé tartozzanak, még akkor is, ha a tárgyalt kérdést illetik. Ez Keményt nemcsak azért bosszantotta, mert az író igen fontos magyar művek használatát mellőzte, hanem azért is, mert ismerte Schuller magyar-gyűlöletét. A tudomány érdekében kívül a nemzetét is védte hát Kemény, amikor nyíltan szemébe vágta, hogy ő bizony szívesen olvassa a szász történetírók műveit, sőt ír is németül, bár törzsökös magyar ember és megkívánlja a „vicem pro vice” elvét másoktól is.⁵⁷

Ennyire szigorú volt felfogásában és munkájában a mindig teljességre törekvő Kemény, a szerénység és készség mintaképe. Hiszen halála előtti évében jelentette ki magáról, hogy csak munkás, nem zseniális építő lehetett, mert tanulmányaiban a történelem segédtudományait is felölelte s ezért kimerítő művet nem alkothatott. Tudományos hiúsága volt, hogy testi gyengesége mellett is munkásságával és gyűjtésével a történetírásnak vélt használni, de elnézést kért leendő élet-

⁵⁴ Jakab Elek észrevétele.

⁵⁵ Ugyancsak az ő visszaemlékezése nyomán.

⁵⁶ Kérvényük „Mehre Israeliten aus Siebenbürgen” aláírással a *Blätter für Geist* 1846 január 26-i 5. számában jelent meg.

⁵⁷ Kemény József szavai, Kurz: *Magazin*, I. 218. 1.

írójától, ha úgy ítélne róla, hogy: Többet tehetett volna, ha nem akart volna annyit tudni.⁵⁸ Amennyi önmegtagadás, annyi fájdalom csendül felénk e szerény nyilatkozatából: „egy fölálodozott élet bánatos visszatekintése”,⁵⁹ miként Kövály mondá, mert Kemény valóban önzetlen és önfeláldozó volt, ami történetírók és gyűjtők táborában vajmi ritka erény.

V.

Önfeláldozó és önzetlen természete tűnik ki Kemény József leveleiből és levélváltásából is, aminek ismerete nélkül róla írt tanulmányunk csonka és hézagos maradna. Ő mint levélíró is szorgalmas volt. A levélírás nála ugyan csak eszköz, nem cél, de ha nem is gyakorolta azt műfajként, levelei mindig oktatóak és tanuságosak, olykor szellemesek s igen gyakran tréfásak. Levelei kétfélék: olyanok, amelyek által valami kéziratot, oklevelet, illetőleg könyvet vagy régiséget nyomoz és szerez; meg olyanok, amelyekben hozzáintézett kérdésekre felel. E feleletei aztán sokszor egész tudományos értekezésekké bővülnek, s oly kimerítőek, hogy ívekbe terjednek.

Kemény József levelei közül idők folyamán kétszáznál többet sikerült összeszededgetnem.¹ Ez a gyűjtemény így is hézagos, holott még azokat is felöleli, amelyek alkalmilag folyóiratainkban szétszórtan megjelentek. Am ha ez nem is túl nagy, a levélsomó mégis elegendő arra, hogy hű képet nyerjünk belőle arról, hogy Kemény kikkel s mily kérdések körül állott szellemi összeköttetésben.

Az értékes „epistolarium” legrégibb darabja egy 1817 végén Fessler Ignác Aurélhez intézett hódoló levél, amelyet huszonkét éves korában ékes latin nyelven fogalmazva e németül író jeles historikusnak küldött Oroszországba, kinek munkái és tudományossága elsőként hatottak ifjú lelkére.²

Deák nyelven írt Fejér Györgynek is 1840. őszén, kinek négy éve első munkáját ajánlta volt, midőn felszólítására nagy diplomatariuma számára harminc erdélyi oklevél-másolattal kedveskedett neki az 1400–1407 közti évekből, további százat helyezvén kilátásba az 1408-tól 1440-ig terjedő időből. Nemsokára személyesen is felkereste pesti szállásán a tudós papot,³ aki egyúttal az Egyetemi könyvtárnak

⁵⁸ A nagyszebeni Archiv id. II. köt. 127. lapján, így: Handlanger, kein genialer Baumeister... vanitas erudita... fragilitas humana; etc.

⁵⁹ Kövály nyilatkozata, az id. Délibáb-naptár 79. l.

¹ Ezeket részint fogalmazványban és eredetiben, de nagyobbbrészt másolatban gyűjtöttem össze s most csinosan bekötötve, Kemény József iránti hódoló tiszteletem jeléül az Erdélyi Múzeum-Egyesület kéziratárának ajánlom fel, hogy az Kemény József gyűjteménye kiegészítéseül annak utolsó köteteként őriztessék s valamikor kiadható lehessen nyomtatásban, ami igen hasznos és tanulságos lenne.

² Sajátkezű fogalmazványának kelte: Dabam Claudiopoli XVIII. Cal. Dec. Anno Christianae Millesimo Octingentesimo Decimo Septimo.

³ Ez a látogatása ugyancsak 1840-ben volt; Kemény József: *Történelmi és irodalmi kalászkok*, 23. l.

is igazgatója volt. Kemény ettől kezdve annyira tisztelte e magáéhoz hasonló munkásságot folytató tudóst, hogy bárkinek írt Pestre, el nem mulasztá őt külön üdvözlötni.

A pestiek közül Kemény József elsősorban a Magyar Tudós Társaság „titoknokával,” Toldy (Schaezel) Ferenczel, levelezett 1831 tavaszától kezdve, amikor taggá választását neki megköszönte. Ettől az időtől haláláig tartó irodalmi levelezés fejlődött ki köztük, melynek darabjai sok becses adatot tartalmaznak. Toldy Kemény Józsefet eleinte ritka könyveknek az Akadémia számára való gyűjtésére szólítá fel, így remélvén a könyvtárt erdélyi nyomtatványokkal gyarapítani. Kemény a felszólítást megtiszteltetésnek véve, mindig nagy önmegtartózkodással teljesíté. A szerencse is kedvezett kutatásaiban, mert például az első nyomtatásban megjelent magyar könyvet ő szerezte meg az Akadémiának.⁴ Az erdélyiek különben annyira reákaptak, hogyha minden régi könyvet vagy kéziratot készpénzen kellett volna megvennie, előbb — úgymond — egy aranybánya megszerzésére kellene törekednie. Ezért könyv-vadászatain valóságos cserekereskedést folytatott. Így például Du Cange ismert nagy latin szótárát gabonán és borsón szerezte meg, az erdélyi országgyűlési végzéseket tartalmazó kötetért meg ménesének legjobb két anyakancáját kérték. Régi könyveken kívül az erdélyi magyar s kivált szász irodalom termékeit is minden év végén felküldte az Akadémiának ajándékolni, mivel azokat Pesten nehezen lehetett megszerezni. Irodalmi hírekkel is szolgált Toldynak, amikor pedig (1842 elején) az iránt intézett hozzá kérdést, vajjon igaz-e az a róla szárnyra kelt szóbeszéd, hogy egy Görgei nevű székelytől az Aranybullának egyik eredeti példányát sikerült megszereznie, nyíltan visszautasítá ezt a mesét. Ennek kapcsán érdekesen ismertette, miként szerezte ritkaságait és régiségeit; egy másik kérdésére pedig a szász Honter Jánosról és munkáiról írt valóságos bibliografiai értekezést.

Ezután évekig hallgat, de midőn Toldy az Új Magyar Múzeumot megindította, 1853 végén ő is egyszerre három cikkét küldte meg az ügybuzgó szerkesztőnek. Toldynak e sok új adalékokat tartalmazó közlemények igen tetszettek; mivel írójuk úgy nyilatkozott, hogy ilyesmije bőségen túl van, felszólítására egy egész kötetnyit bocsátott rendelkezésére. Kemény betegen hordta össze e változatos cikkek adatait az 1854-ik év folyamán, még badeni fürdőzése alatt is pepecselve velők, mert a köszvény gyilkosan kínozta és szemei is nagyon elgyengültek. E „diplomatikai” közlemények írását — miként azokat nevezte — Kemény haláláig folytatta s a kész anyag Vass közvetítésével látott napvilágot.

⁴ Az első magyar könyv *Pál apostol* Krakóban 1533-ban megjelent *levelei* voltak. A Kemény által talált könyv ugyancsak ott 1535-ben megjelent második magyar nyomtatvány, Ozorai Imre Krisztusról és egyházáról írt műve volt, aminek címlapja hiányozván, Kemény azt egyéb adatokból állapította meg, abban a hitben, hogy a legelső nyomtatványt sikerült felfedeznie.

Fontos és bizalmasabb levelezésben állott Kemény József (1836-tól kezdve) nagyjait Kovács Istvánnal, akivel két kötetnyi magyar forráskiadványát készítette elő s akihez való viszonya haláláig tartó mély baráti szeretetté vált. Így minden örömét, tervét közlé vele, hogy gyönyörködtesse és kiadványukat minél változatosabbá tegye. Boldog volt, midőn Rosnyai Dávid török íródiák krónikájához jutott, de valósággal ujjongott, mikor (1839 végén) megszerezhetette az erdélyi *Approbaták* 1653-i amúgy is ritka első kiadásának II. Rákóczy György aláírásával és pecsétjével megerősített példányát. Teljes tudatában volt annak, mily ritkasághoz jutott, de azért szívesen megküldte barátjának, hadd örüljön ő is neki. Amit gyűjtött, azt egyébként személyesen szerette neki megmutogatni, mert minden évben meghívta s kihozatta magához kocsiján Kolozsvárról, még télidőben is. Később, 1841 nyarán együtt utazták be Hunyadmegyét, gyűjtve, jegyezgetve, amit láttak s felkutathattak területén. Máskor meg vándorgyűlésekre hívogatta, tréfásan erőszakoskodván, hogy soha többé jószemmel rá nem néz, ha nem tart vele; de figyelmezteté, hozzon magával valami lágy párnát is, mert a „gyors-székér“ ülése bizony meglehetősen kemény Pestig s onnan tovább Pécsig. Képzeltető, mily nagy öröm fogta el a kebleket, mikor híre jött Pestről, hogy a vasút már Szolnokig kiépült.

Az irodalmi felbuzdulás és újraébredés felvidéki lelkes híve, Kovács Mihály, kassai tanár felszólítását is szívesen honorálta Kemény József. Így küld neki cikket „Szemlélő“ című hetilapjába, mikor pedig a „Tekintetes Úr“ 1833-ban történeti évkönyvet indított Árpádia címmel, Kemény hosszabb munkával „udvarolt“ neki, sőt a még Erdélyben is kapóssá vált kiadvány következő két kötete nagyobbbrészt az ő értekezéseivel telt meg. E cikkek nélkül kötetei meg sem jelenhetek volna, de az áldozatkész kiadó nyilván épúgy örült a Kemény által gyűjtött előfizetőknek is.

Ószinte meleg barátság fűzte Kemény Józsefet Mike Sándorhoz, az erdélyi gubernium tudós levéltárosához, aki már munkakörénél fogva is sok adalékkal gyarapíthatta tudását és számtalan másolattal gyűjteményét. Levelei mégis csupán 1847 óta maradtak meg az „Édes kedves Mike Bácsi“ iratai közt, miként őt Kemény szólítja, mint házának oly bizalmasát, aki nem-tudományos megbízásait s a grófnő kolozsvári komisszióit is mindig lelkiismeretesen elintézte. Ez apró-cseprő szívességeiért Kemény aztán annyira hálás volt iránta, hogy mindenünnen megemlékezett róla, ahová eljutott. Midőn például 1847 nyarán a természetvizsgálók soproni fényes vándorgyűlése után Bécs, Prága és Teplitz érintésével Lipcséig felment, Drezdából (augusztus 30-án) csak azért írt neki, hogy lássa, hogy „a külföldön is nem tud jó barátairól elfelejtkezni“ elvárván, hogy ő se felejtkezzék meg az ő „szíves tisztelő, kutyabőrös barátjáról.“ A nemes gróf e levele azért is érdekes, mivel benne azt írja, hogy két hét múlva Velencében akar lenni. Ott t. i. szeptember 15-ikére az olasz írók kongresszusára készültek, amelyre Kemény még az év elején jelentkezett, célja lévén azt megelőzőleg Rómát, Firenzét, Parmát és Milanót is megjárni. Erre az útra kora-ifjúságától vágyott, s mily keserves érzés, hogy e régi vágya,

amely öt annyi lelkesedéssel hevíté egy életen keresztül, elérhetetlen maradt — sok egyéb tervével együtt — nyomorult pénzhiány miatt, amiről leveleiben gyakran panaszkodik. Ez annyival inkább meglepő, mert még élete utolsó esztendejében is Erdély öt vármegyéjében volt birtoka, olyikban egynél több is!

Németországi útjából késő ősszel ért haza felfrissülten, hogy újból irogatásainak élhessen gerendi házában, melynél nagyobb kényelmet — saját szavai szerint — sehol nem élvezhetett. Munkálkodásában Mike bácsi is szokott módon támogatta, ha pedig maga nem érkezhetett, gondoskodott olesó másolóról, amire Keménytől mindig volt néhány forintja. Most a Petki-család történetét, meg a Pataki Dániel orvos családjáról szóló értekezést nézte át s egészíté ki tudása adalékaival. De mekkora volt csodálkozása Kemény szorgalmán, hogy (1853 telén) még az erdélyi nevezetesebb szász családok genealógiájára is ráadta magát, meg azon, hogy érdeklődését az erdélyi indigenák: a Németországból bevándorolt báró Rauber s a Dániából származó báró Löwenthal-család története is képes volt lekötöni.

Ezutáni leveleiben Kemény József a Hora-mozgalom írott és nyomtatott emlékeiről, Szaecsvai Sándorról, a bécsi „Magyar Kurir“ szerkesztőjéről, Benkő Józsefről, a Mátyás király idejében élt Gábor mester magyar verselőről, a Beldi-codexről,⁵ Bornemisza Péterről meg a Báthory-féle első magyar bibliáról irogatott össze annyi becses adalékot, hogy azokat halála után Toldy kész örömmel nyomatta ki folyóiratában, habár egyik-másik mind a mai napig kiadatlan maradt. Így ment ez végeszakadatlan. Feljegyzésre méltó, hogy Kemény József utolsó (Gerenden, 1855 június 1-én írt) levele is a jó Mike bácsinak szólt, aki soknemű fáradozásaiért soha semmit Keménytől nem kívánt; egy ízben egypár külföldről magával hozott angol borotvát is csak nagynehezen birt emlékül rátukmálni.

Magyar kortársai közül Kemény József alkalmilag még Jerney Jánosnak írt 1837-ben, Döbrentei Gábornak 1841-ben, gróf Teleki Józsefnek, az Akadémia elnökének, 1842-ben, hilibi Gál Lászlónak 1843-ban. Kubinyi Agostonnak 1845-ben, gróf Mailáth Jánosnak 1846-ban és másoknak, akik hozzáfordultak.

A szász írók közül Kemény eleinte a brassai Trausch Józseffal állott összeköttetésben 1836-tól kezdve, főleg az erdélyi országgyűlési végzések kiegészítését remélvén tőle. Amiben lehetett, segített is másolatokkal. Ezt Kemény avval viszonzta, hogy saját kézírataiból hónapokra terjedő időre is kölcsönzött neki.

A szebeni Bedeus Józseffal (1839 nyarán) az hozta össze, hogy Kemény Józseftől adalékokat kért Magyar- és Erdélyország régi helynévtárához, amelybe Bedeus még a folyók, tavak, hegyek és dűlők nevét is felvette. Ezt Kemény szívesen ígérte, hisz a fejevári káptalan levéltáráról írt művében elsőül ő közölt hasonló adalékokat. Bevezetésül most Farkod, Újvár, Faludi és Kuncedújvár eredetéről nyújtott

⁵ A kódexet aztán Vass József ismertette a *Kolozsvári róm. kath. gymnasium 1852—3-i Évkönyvében*, ahonnan Toldy lenyomatta az Új Magyar Múzeum 1853. I. 413—443. l.

értékes felvilágosításokat; de figyelmezteté Bedeust, hogy szorítkozzék csupán Erdély toponimiájára, hisz a feladat oly óriási, hogy még így is sok helynév fog megfajthetetlen maradni.

E „nobile officium“ teljesítésére tudása mellett szabadideje is elég volt a tudományos dolgokban ritka előzékeny grófnak, sőt ki is jelenté Bedeusnak, hogy hiába is tiltakoznék közléseivel szemben, mert ily kérdésekben a tolokodásig készséges, meg lévén győződve, hogy ahol ismeretei cserben hagyják, avagy következtetései nem helytállóak, elnéző lesz velők szemben s kellő felvilágosítással fog neki szolgálni. Ezek a felvilágosítások Kemény részéről patakként folytak, meglepő új adalékokat nyújtva kérőjüknek. De hogy a hálás Bedeus meg ne rémüljön a testes levélborítékoktól, 1840 karácsony másodnapján írt tréfáshangú leveléhez egy rézmetszetet csatolt, amely Don Quixottét ábrázolja egy ócska főlíansra görbedve, amely alá németül ezt írta: Gróf Kemény József, a Magyar Tudós Társaság tagja, régészeti kutatásokat végezve, vajjon Szent István vörös, sárga színű csizmát viselt, avagy semmifélet?

E két szász barátjával Kemény József az erdélyi országgyűlésen is találkozott s alkalmilag gerendi házában is szívesen látta őket. E találkozások tudományos szempontból is igen gyümölcsözőek voltak, mert kölcsönösen tanultak egymástól és buzdították egymást történelmi kutatásaik és gyűjtéseik folytatására és kiegészítésére. A szász írók azonban Kemény Józsefet nemcsak általános tudományos munkásságáért tisztelték, hanem azért is, hogy róluk mindig elfogulatlanul írt s két kötetnyi német kiadványában sok szász krónikással ismertette meg a világot. Kemény persze szerényen elhárítá magától a szászok részéről kapott dicséreteket, azt vallván, hogy kötelességét teljesíté, mert az erdélyi szászok a haza, az ipar és történelem érdekében századok folyamán annyi érdemet szereztek, hogy arról egész kommentárokat lehetne írni.

Legsűrűbb levelezésben állott — németül — titkárával, Kurz Antallal, 1843 eleje óta, amikor az gerendi vendégszerető otthonát elhagyva, Brassóba távozott lapszerkesztőnek. Ettől kezdve 1847 végéig hozzáintézett 61 levele nyomtatásban is megjelent⁶ s e levelek — kiadójuk szerint — nemcsak írójuk politikai felfogásáról, éleselméjűségéről és tudományos törekvéseiről nyujtanak bizonyosságot, hanem egyúttal jellemtisztaságáról, egészséges humoráról és prófétai látásáról is.⁷ Ezt a szász kiadó Kemény József nyilván 1843 május 2-i levelében olvasható böles nyilatkozatára értette, hogy a szászok rosszul tették, hogy az ú. n. nyelvkérdést annyira élére állították hírlapjaikban, meg az országgyűlésen. Hisz a magyar nyelvnek az ország hivatalos nyelvévél való nyilvánítása mellett a szász hatóságok továbbra is szabadon levelezhettek volna maguk közt németül, mert szó sem volt senkinél a német nyelv kiírtásáról, mivel ennek örökös fennmaradását nem az biz-

⁶ Eugen von Trauschenfels *Magazin*-ja II. kötete (Kronstadt, 1860) 76—128. és 180—243. lapján.

⁷ Trauschenfels szavai a fenti kiadvány 77. lapján.

tosítja, hogy a szászok németül levelezhetnek a guberniummal, hanem a német irodalom kiválósága. Épp ily helytelen a szászok küzdelme Magyarországgal való uniója ellen, amit ma már az általános európai politika s elsősorban a fenyegető orosz terjeszkedési veszedelemmel szemben való védekezés is megkíván.

Kemény kijelenté azonban, hogy nem foglalkozik politikával s Kurzhoz intézett levelei valóban csak irodalmi kérdéseket tárgyalnak. Ezek legfontosabbika most egy német történelmi folyóirat megindítása volt. Az év őszén ugyanis Kemény egyik levelében azt tanácsolta Kurznak, hogy ne közöljön többé történelmi és honismertető cikket a brassói hetilap „Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde“ hosszú nevű mellékletében, mint eddig volt helytelenül, mivel abban a komoly, maradandó tanulmányok egyszerűen elvesznek a múlt értékű versek és novellák tömkelegében; hanem adja ki azokat egy külön időközi kiadványban. Ez a kiadó nyomdának még túlkiadást sem okozna, mert a „Blätter“ terjedelme ezentúl kisebb lehetne, az új folyóiratra meg olyanok fizetnének elő, akiket a szépirodalom kevésbé érdekel. Ajánlatához Kemény egyszerre négy értekezést is csatolt s nehogy Kurz attól tartson, hogy nem lesz majd elég kézírata, továbbiakat is ígért.

Az életrevaló ötlet Brassóban nagy visszhangra talált mind a kiadónál, mind Kurznál, de mielőtt még arról nyilatkozhatott volna, egy hét múlva újabb hat cikket kapott a lelkes gróftól. Nyomdájával így nem volt nehéz megegyeznie a kiadás dolgában, annnyival kevésbé, hogy értekezéseiért Kemény nem kívánt semmiféle tiszteletdíjat, illetve arról lemondott a szerkesztő javára. Hasznos eszméjén Kemény József oly lelkesedéssel csüggett, hogy két hét alatt további tíz cikket írt a legkülönbözőbb tárgyakról. Ily nem remélt bő anyag birtokában november 23-án az új folyóirat előfizetési felhívása is megjelenhetett, Kemény tizenégy értekezése címével. A honismerető kiadvány címe egyszerűen „Album“ lenne és havi füzetekben jelennék meg a főlap mellékleteként olvasó előfizetési áron, hogy minél jobban elterjedhessen. Kiadója őszintén be is vallá, hogy soha nem merészelt volna ily hatalmas vállalkozásba fogni, ha Kemény József gróf nem buzdította volna e hazafias vállalkozás megindítására, nemcsak önzetlen támogatását ígervén, hanem tényleg be is küldte a felsorolt munkák kéziratát, amelyek az egész első évfolyamot megtöltik, s az ezentúliak megjelenését is biztosítják.⁸

A szép felhívás után Kemény József hihetetlen gyorsasággal írogatta további cikkeit a kiadvány számára. De annak megjelenése nem remélt késedelmet szenvedett a cenzura-hivatal miatt, amely nem engedélyezte az „Album“ címet s így az „Magazin“ néven indulhatott meg. Az e körüli tárgyalásokkal azonban hónapok teltek el, úgyhogy az első füzet csupán 1844 április közepén jelenhetett meg. Ez úgy gazdag tartalmával, mint csinos kiállításával mindenfelé nagy feltűnést

⁸ Megjelent a brassai „Siebenbürger Wochenblatt“ 1843 november 23-i 94. száma 455–456. lapján.

keltett s a történettudomány barátjai őszinte meglepedéssel fogadták következő füzetait is, mert azok még könyomatosan sokszorosított mellékleteket is közöltek. Leglelkesebb híve volt persze maga Kemény, hisz cikkeinek háromnegyed része az ő keze alól került ki, s azok mellékleteit a maga költségén készítette kolozsvári könyomdában. A minden szépért lelkesedő gróf atyai féltő gonddal rajongott a szép évnegyedes folyóiratért, melynek számaint olykor négyszer is átolvasgatta. Az eleinte 500 példányban készült folyóirat második évfolyama már 700 példányban jelent meg, s habár annak tartalmát Keményen és Kurzén kívül más írók cikkei is gazdagították, 1846 őszén túl kiadója kénytelen volt megszüntetni, mivel a majdnem érthetetlen módon egyre ritkuló megrendelők csekély száma miatt nem győzte tovább a ráfizetést.

Ily szomorú kimúlása volt az oly jól indult Magazin-nak, melynek két szép kötetében Kemény Józsefnek nem kevesebb, mint 19 értekezése meg 22 kisebb cikke és könyvismertetése jelent meg. Ám ezekhez kell vennünk még a Hunyadi János származásáról írt kitűnő tanulmányát, amely 1843 május 5-én Kurzhoz intézett levelét betölti, kivált azért, mert abban kimutatja, miért nem lehetett Zsigmond természetes fia? Ennek bizonyítása — szemben a Heltai Gáspár által leírt vagy tán koholt hagyománnyal — ekkoriban még teljesen új volt. Kurz ezért lapjában egész terjedelmében kiadta Kemény levele e részét, a Hunyadiak leszármazási táblájával együtt, amit először szintén ő állított össze.⁹ Szerencsés kutatásai alapján Kemény később arra is rájött, hogy Hunyadi tulajdonképpen bolgár származású és anyai ágon Árpád-ivadék,¹⁰ de örök kár, hogy sok irányú és tárgyú cikkírása közben ezt bővebben kifejteni elmulasztotta. Ez azért kár, mivel nemzetségének bolgár kapcsolatáról maga Mátyás király emlékezik egyik oklevelében, de anyjának az Árpádokkal való összeköttetésének ténye mind a mai napig ismeretlen. Sajnos, ez a nagy fontosságú téma is feldolgozatlan maradt, mint annyi sok más, ami írásközből Kemény tollára került, hogy esetleg másnap másnak adjon helyet kohóként égő, folytonos működésben álló agyában.

Nem kevésbé értékes Kemény Kurzhoz 1848 március közepéig írt folytatólagos öt levele, melyek elküldetlenül, sajátosképpen gyűjteményben maradtak fenn, nyilván azért, mert nem lehetett őket továbbítani és címzettjüknek kézbesíteni. A bécsi születésű, de Kemény oldalán folytatott történelmi tanulmányai hatása alatt magyar érzésűvé vált Kurz Antal ugyanis a negyvennyolcas mozgalmak elején elhagyta hírlapjait és Bemhez utazott, kinek később Erdélybe jövésekor órnagyi ranggal hadsegéde és német titkára lett, amolyan összekötő tisztközte meg a magyarok közt, kikkel a lengyel hadvezér tolmács nélkül nem érintkezhetett. Mint ilyen, hűségesen kitartott mellette s a magyar ügy mellett, amelynek vértanúja is lett, amennyiben a segesvári (1849 július

⁹ A Blätter für Geist 1846-i 38. számában, Hunyadi János leszármazási táblája annak 364-ik lapján.

¹⁰ Gerendről, 1845 február 4-én írt levelében; Trauschenfels: Magazin II. kötete 207. l.

31-i) csatából szabadulva, midőn a hirtelen elfoglalt Szebenből másnap, augusztus 6-án Bemmel együtt kocsin menekülnie kellett, egy százsz, mint — szerinte — renegátat agyonlőtte.¹¹

E levelek természetesen szintén irodalmi kérdéseket tárgyalnak. Legfontosabb azok közt a Mátyás király származásáról és nemzetségéről írt genealógiai értekezés, melyet a bécsi Akadémiának szánt: talán épp az, melyről fentebb szó esett. Ez az írása lassacskán egész kötetté bővült, miután meggyőződött róla, mily felületesen tárgyalták ezt a nevezetes kérdést elődjei: Pray, Katona, Kaprinai, Fejér és mások. De elkészült-e vele s ha eljutott Kurzhoz, volt-e ennek az idők forgatagában módja átnéznie avagy végzetes halála után ez is elkallódott Kemény egyéb sok kész tanulmányával együtt, nem tudjuk.

Ez első kiadatlan levelében Kemény még Cserepovics Miklósról közöl adatokat Kurczsal, abból az alkalomból, hogy az annak lányáról, a Péter havasalföldi vajda feleségévé vált híres-neves Ilonáról cikket írt volt a bukaresti német újságba. Kivételesen még napiérdekű dologról: a Tordán megejtendő görög-keleti püspökválasztásról is tudósítá. Ennek két jelöltje volt: Popazu, a nép kedveltje, és Saguna András, akit viszont a mágánások s a nagy klerus támogatott, de maga a gubernium is pártolt, elismerésül a hírhedt Varga Katalin szerencsés elfogatásáért.

Különösen érdekes Kemény utolsó (1848 március 17-én írt) levele, amelyben arról szól, hogy a szászok Landeskunde-Verein-ja megbízásából szorgalmasan dolgozik a nagy Erdélyi oklevéltár (Codex Diplomaticus Transsilvaniae) első kötetén.¹² Ennek minden egyes darabját bő magyarázatokkal és felvilágosító jegyzetekkel szándékozott kísérni, bármennyi gondot és utánjárást is kíván ez a munka. Ebben az I. kötetben előkelő hely jutott a szászok kiváltságait magában foglaló Andreanumnak vagyis II. Endre király 1224-i fontos oklevelének, főleg azért mivel eddigi kiadónak magyarázatai nem kielégítőek, sőt károsak a szászokra nézve. Mily badarság például e kitételét: „a Varas usque in Boralth“ a mai Szászvárosra érteni, ami azt jelentené, hogy az volt a szászföld legnyugatibb határvárosa, holott a kezei közt lévő számos határjárólevél (metales) segélyével fogja bizonyítani, hogy az a „Varas“ nevű hely

¹¹ Kurz Egressy Gábor törökországi naplója szerint a segesvári csatában esett el, Czetz János feljegyzése szerint meg Szebenből való menekülése alkalmával lőtték agyon. Ez utóbbi adatot azért tartom valószínűbbnek, mivel a Kemény József haláláról szóló megemlékezésében Toldy Ferenc is azt írja, hogy Kurz Szeben alatt esett el.

¹² Kemény e művének kézírata a Vereinnál maradván, belőle a Teutsch és Firnhaber által szerkesztett és 1857-ben megjelent „Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens“ című forrásmunkába jóhiszeműleg átvett 1231-i, 1306-i, 1320-i, 1321-i, 1324-i, két 1326-i meg egy 1336-i Tagányi Károly szerint koholt; Századok 1893. évf. 53–56. l. Átvette őket Karácsonyi is, id. m. 81, 143. és 175. sz. a.

Szászvároson túl feküdt.¹³ Ehhez hasonló egyéb kétséges helyeket is sikerült tisztázni. Tudja ugyan, hogy ezekért majd a magyarok és székelyek őt *szász-barátsággal* fogják vádolni, de ő nem szász-barát, hanem a *történeti igazság szigorú barátja* kíván lenni, annyira, hogyha a történeti igazság nem a szászok oldalára esnék, époly szigoruan lépne fel a szászokkal szemben, mint bárki más. Nekem a szászoktól semmim sincsen, — úgymond — nem is kívánok tőlük, sőt nem is adhatnak nekem semmit, sem tölem el nem vehetnek, mert *csak az igazságnak* hódolok; ha nyíltan el is ismerem, hogy az erdélyi szászoknak teljes joguk van kiváltságaikhoz ragaszkodniok és Isten ments, hogy őket e jogaiktól valamely erőszak megfossza!

Nagy kár, hogy Keménynek legalább ez utolsó levele nem juthatott Kurzhoz, kivált hogy ahhoz egy a nyilvánosságnak szánt nyilatkozat is csatolva vala, amely ekként nem jelenhetett meg. Az történt ugyanis, hogy a temesvári német lap 1848 március 4-i száma feltűnő betűkkel nyomtatott cikket írt arról, hogy gróf Kemény József nem fogadta el a bécsi Tudományos Akadémiába való megválasztását. Ez a választás, illetve valóságos taggá való legfelső kinevezése még az uralkodó által újjáalakított Akadémia 1847 május 14-i ünnepi ülésén ment végbe, amit Kemény írásban is sietett megköszönni. A lap támadása tehát nem indokolt, mert ily magas uralkodói kegyet józan ésszel visszautasítani nem lehet, sőt az minden hű alattvalót kötelességeinek fokozottabb teljesítésére ösztönöz. Hogy azonban az Akadémia ezidei február 2-án végbement ünnepies megnyitására nem utazhatott fel, abban csakis gyenge egészségi állapota akadályozta; de reméli, hogy a május 30-án tartandó ünnepi ülésen és tárgyalásain résztvehet.¹⁴ Erre az Akadémia ismételten hívta, 200 forint utiköltséget, meg tíz forint rapidíjat is felajánlván neki; sőt a M. Tud. Akadémia is felkérte, hogy legyen aki ott képviselje. Kemény tényleg május 14-én kívánt útrakelni, hogy majd a bécsi tudományos ülések után júliusban a szliácsi fürdön üdülhessen. A politikai viszonyok azonban hirtelen úgy alakultak, hogy Kemény június vége előtt nem távozhatott. Pestre érve viszont a nemzetgyűlés tárgyalásain kelle résztvennie s így ez a két forró vágya sem teljesülhetett.

Távolmaradását a bécsi császári akadémiához intézett érdekes levéllel menté ki. Ebben kijelenté, hogy nem maradhat el a május 29-én megnyíló erdélyi országgyűlésről. Hisz a majdnem egész Európát váratlanul átalakított események Erdélybe is eljutottak, ahol a jobbagyság túlgyors ütemben való felszabadítása és az Erdélynek Magyarországgal való egyesítését kívánó hatalmas „magyar párt” az ország régi alkot-

¹³ Minthogy a tervezett nagy kiadvány a közbejött nehéz időkben nem jelenhetett meg, ez a kérdés mainapig sincs ily értelemben eldöntve s nagy kár, hogy Kemény e kézírata nincs már meg vagy lappang. A kérdés körüli különböző véleményeket igen tisztán összeállítá egyébként dr. Heinrich Müller „A Varos usque in Boralt” c. kis cikkében, a szebeni *Korrespondenzblatt* 1893. évf. 36—39. és 49—57. l.

¹⁴ A Gerenden, 1848 március 17-én írt „Erläuterung” sajátkezű fogalmazványa Kemény magániratai közt.

mányát megingatta s annak Ausztriához fűző kötelékeit meglazította. A századok, akik Erdély alkotmányos épületének harmadát alkotják, nemzetiségük elvesztését féltve, ellenzik az uniót s emiatt napirenden vannak a surlódások. Nem kevésbé fenyegetőek a románok követelései, mivel köztük sokan izgatnak a magyar nemesség ellen. Ennek most vagyona egy részét kell majd feláldoznia, hogy másik részét, létével együtt, megmenthesse. De vannak soraikban olyanok is, akik titokban a Pruttól a Tiszáig terjedő dákoromán birodalomról álmodoznak. A kormányzati szervek napról-napra gyengülnek és megutálttá válnak. A hajdani rend felbomlóban van és hazám oly események előestéje előtt áll, — írja keserűen Kemény — amelyek többé fel nem tartóztathatók s a békés állampolgárokat is magukkal rántani fenyegetnek. Ily körülmények közt nem szabad hazámat elhagynom és kénytelen vagyok türelmesen megvárnom a jövőt, amely birtokom és vagyonom egy részét elnyelve, parancsolóan és feltartóztathatatlanul közeledik.¹⁵

Végül, különös melegséget áruznak el a soproni származású báró Geringer Károly udvari titkos tanácsoshoz intézett levelei, 1839-től kezdve. Ez nem volt íróember, de nagy érdeklődést tanúsított Erdély iránt, ahol felnőtt, mivel anyja Brukenthal-leány volt. Kemény József így minden irodalmi kezdeményezéséről tájékoztatá, sőt gyakran szívességét is igénybe vette, ha Bécsből valamire szüksége volt. Ezzel különben tegező viszonyban állott, hisz gyermekkorra óta ismerte és első hosszabb bécsi tartózkodása idején is állandóan érintkezett vele.

Tegeződött az ugyancsak Bécsben élő lovag Rosenfeld Károly Lajos kamarai referenssel is. Hozzá intézett levelei közül csupán egyet ismerünk. Ezt 1853 tavaszán írta neki hazulról,¹⁶ az erdélyi románok valószínűleg uniójára vonatkozó munkákról tájékoztatván, mivel Rosenfeld úgy látszik hivatalból foglalkozott a románok ügyeivel, amelyekről írogatott is. Kemény most Gánóczi Antal „Ortus et progressus unionis Valachorum in Transilvania” című munkájára hívta fel figyelmét, amely neki 1848 előtt meg volt, de igen ritka lehetett, mert ma egyetlen példánya sem ismeretes. Aztán leveléhez csatolta Klein Sámuel „Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae, seu ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum, ab initio usque ad seculum XVIII” című még 1778-ban készült műve kéziratát, valamint Szentiványi Péter „De Unione Valachorum” című könyvét, amely nemcsak ismeretlen, de Péter keresztnevű Szentiványi írónk nincs is. Viszont a magyar irodalmat érdekli az a megjegyzése, hogy Cserei Mihály históriájának épp ekkoriban — 1852-ben — megjelent kiadása igen hiányos, a családnevek meg sok helyütt elferdítve vannak benne nyomtatva, úgyhogy ezekről a dolgokról külön cikkben óhajt beszámolni, amire sajnos, már érkezése nem maradt.

¹⁵ Gerenden, 1848 május 15-én írt, jóslatszerű megállapításokkal telt levele az „Akademie der Wissenschaften in Wien” irattárában.

¹⁶ A Gerenden, 1853 március 24-én kelt levél megjelent a szepeni *Korrespondenzblatt* 1927. évf. 71—76. l.

Tudása tárházát Kemény József páratlan készséggel nyitotta meg nemcsak barátainak, hanem minden érdeklődőnek, nyilvános felhívásban jelentvén ki, hogy addig is, míg gyűjteményét az Erdélyi Múzeumnak juttathatja, azt a történelem minden kedvelője használhatja nála, mert Terentius szerint: Haec diurna mihi otia, his et nocturna delecta manu.¹⁷ Alatta ekként a gerendi kastély Athenaeummá alakult, hol a bel- s külföld tudósai magyar szívésséggel látott vendégek valának¹⁸ a nélkül, hogy a tudós gazdát zavarták volna, kinek gyűjteményét Kőváry méltán hasonlítja forráshoz, melyből mindenki meríthetett, még sem apadt ki.¹⁹

A tudományos érdek ily szabadelvű ápolása mellett „boldog-boldogtalannak, laikusnak, tudósna egyaránt felelt, értekezett, élő könyvtár volt, családi perekben meg élő levéltár s ha a tudományt valami hivatalos gyárként lehetne kezelni: gróf Kemény egy óriási irodát vagy gyárat állíthatott volna ki, honnan a tudomány, mint áldás ingyen aradt volna a világra,²⁰ miként áradt is mindenfelé dolgozatai révén.

Könnyen elképzelhető, hogy kiterjedt levelezésének folytatása és tudományos működése mennyi időt és vesződséget igényelt. Kemény azonban szellemi foglalkozásában nem kímélte magát. Egészségét ez lassanként aláásta. Alakra nézve különben is fél-gyöngye, szikár volt. „Termete magasabb a középszerűnél, kissé meghajolva a munkaasztalnál töltött negyven évtől, arca gyengéden komoly, vidámságra kész, tekintete nyájas, bizodalmat ébresztő, ajkairól tudományos társalgásban édes-kellemesen, mint mézcseppek folytak a tanulságos igék. Szép kék szemei ekkor nekitüzesedve ragyogtak. A nemes szenvedély szikrázott ilyenkor belőlük.”²¹ Ez tűnik ki arcképeiből is.²²

Gróf Kemény József kora-ifjúságától kezdve humanista-életet élt, aki minden idejét és tehetségét a történelemnek és segédtudományainak szentelte. Tudása eleinte bámulatot keltett feleségénél, de a tudomány művelésében elmerült férfi lassanként untatni kezdte és „Nina” nem is igen értette meg. Az ő szemében „Pepi” csak egy tanulmányainak élő különbe, beteges, hamar megöregedett alak volt, aki hajdani jó kedélyét időnap előtt elveszté s többet volt zsörtölődő, mint jókedvű. Viszont ő maga átlagműveltségű, gyenge írású nő volt, míg húga, Jozefin, természettől nagyobb értelmiségű s a mellett kedvesebb és mélyebb kedélyű.²³ Ez vezette a háztartást is. De mikor férjhez ment lem-

¹⁷ Saját kijelentése. *Kurz: Magazin*, I. 154. l.

¹⁸ Vass József megjegyzése, Kolozsvári Közlöny 1857. 396. l.

¹⁹ Kőváry szavai, az id. Délibáb-naptár 79. l.

²⁰ Ugyanott, a 80. lapon.

²¹ Vass József jellemzése, Kolozsvári Közlöny 1857. 412. l.

²² Arcképei közül az alábbiakat ismerjük: Fiatalkori arcképe, könyvomat, magyar aláírással, névtelentől. (Az Erdélyi Múzeumi levéltár gróf Lázár Miklós-féle arcképgyűjteménye, II. köt. 79. sz.) Ehrenreich A. ovális rézmetszete Hofbauer után. (Ugyanott, III. köt. 67. sz.) Erről készült Kanschberger-féle művészietlen fametszet, a Délibáb Nagy Naptára 1858. 77. l. Végül az Erdélyi Múzeumi levéltár fogadótermében látható életnagyságú olajfestmény, amelyről bemutatott metszetünk is készült.

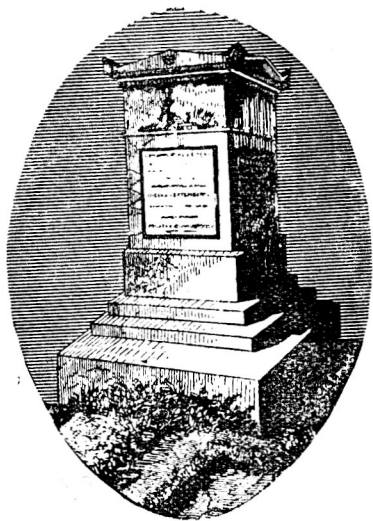
²³ Nagyjait Kovács István megfigyelése alapján.

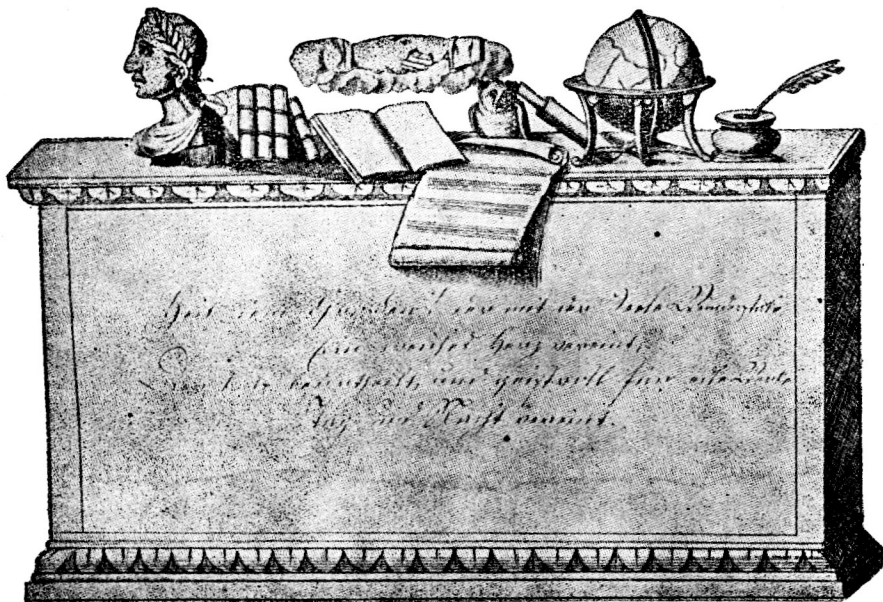
hényi Hankó József tordai főorvoshoz, Keményné egy kellemes nőrokon, Mály (Steinau Amália) került a házhoz, amelybe vidámságával és mindenre kiterjedő gondosságával új életet varázsolt. Ez lett Kemény kedvence és jó szelleme, aki őt feleségénél jobban megértette, tudományosságát nagyrabecsülte²⁴ s apró kedveskedéseivel életét kellemessé tette. Ezt látszik meghálálni Keménynek az a nagylelkűsége, hogy neki 20.000 forintot és évi 720 forint járadékot biztosított, míg általános örökösévé feleségét tévé.²⁵ Hagyatéka gondtalan életet nyújtott az előregegett, de soha magyarrá nem vált grófnénak, aki visszavonultan tölté napjait. Ezeket csupán Mály, meg a Tordáról olykor átránduló Jozeffin tette változatosabbakká. Ez a húga azonban 1862 őszén elhunyt, őt évre reá pedig — tizenkét évi özvegység után — maga is befejezte földi életét 1867-ben, 67 éves korában. Így jutott ura és nővére mellé a gerendi csendes temetőbe, ahol nyugalóhelyét külön német feliratú sírkő²⁶ jelöli urának itt bemutatott vasoszlopa szomszédságában.

²⁴ Erre mutat az is, hogy midőn Mály 1855 augusztus 4-én Kovács Istvánnak Kemény József reménytelen állapotáról tett jelentést, ezt írta róla: Wie Schade um diesen Mann und diesen Geist!

²⁵ Mály id. 1855 szeptember 28-i levelében.

²⁶ Ezen, halála napja nincs jelezve, csupán ennyi: 1801—1867; húgáén pedig 1803—1862, míg a sírat maga mindkettőn német nyelvű.

VI.

Néhány írotársától eltekintve, a régiséget kedvelő és firtató gróf Kemény József jelentőségét jóformán csak a német tudósok értékelték kellőképen. Halálát a Magyar Tud. Akadémia 1855 október 1-én tartott összes-ülésében Toldy Ferenc jelenté be.¹ Köteles bejelentését avval a kívánsággal zárta, hogy „mindenkor legyen áldva emlékezete;”² de az azért oly egyszerű volt s annyira ment mindenféle írói szépségtől, hogy még Toldy összegyűjtött munkái közé sem került be. Nem ártott volna pedig, ha belekerül, — még vázlatos alakjában is — mivel a sajtóban még ennyi sem jutott az elhunyt emlékezetének, hiszen az az egyetlen nekrológ is, amit róla Kemény Zsigmond a „Pesti Napló” tárcájában kiadott, egy szebeni szász író cikkének fordítása volt. Ez jelent meg — bővítve — a bécsi Tud. Akadémia évkönyvében is, miután ünnepi nagyülésén úgy parentálták el, hogy Kemény Józsefben a hazai történetkutatás igen nagy és nehezen pótolható munkását veszté el.³ Nagyrabecsülte ott Chmel József, a kiváló osztrák történetíró is, aki már a „Fundgruben” megjelenésekor

¹ Új Magyar Múzeum 1855. II. köt. 546. l.

² A M. Tud. Akadémia könyvtára, Történelem 4-rétű 24. sz. III. kötetében.

³ Die feierliche Sitzung der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften am 30. Mai 1856 (Wien, 1856) 68. lapján és folytatólag a 72—78. lapon a Transsilvania cikke. Nekrológ jelent még meg az Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst 1855. évf. 43. sz. 323. l.

elismerőleg szólt róla.⁴ Elismerőleg írt munkáiról a berlini Cassel Selig tanár is,⁵ ami Keménynek annyira jól esett, hogy leveleiben ismételtten megemlékezett e figyelemről s azt nagy kitüntetésnek tekinté. Legméltóbb volt azonban a szepeni szász honismertető egyesület elismerése, amennyibe elhatározta műveinek kiadását, még a magyar dolgozatokéinak is, fordításban.⁶ Nyilván szász ember írt róla igen szépen a bécsi nagy írói lexikonban,⁷ s ugyancsak szász írótól — Trauschenfels Jenőtől — való a másik nagy németországi hasonló kiadványban megjelent rövidebb megemlékezés.⁸

Honfitársai közül Kemény József emlékét kevesen tartották ébren. Neve éppen csak, hogy becsületeből belejutott néhány sorban a kortársak lexikonaiba.⁹ Salamon Ferenc meg Vass József írt róla egy-egy cikket, de még a kolozsvári születésű Szilágyi Sándor is az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakulásával kapcsolatban — 1859 végén — a Múzeum előzményeiről emlékezve, alig pár szóval méltatta Kemény József érdemeit, cikkét e szavakkal végezvén: A Múzeum áll és működik. Élén Mikó, a nagynevű kezdeményező s Kemény József szelleme áldást mond reá és a vállalatra.¹⁰

⁴ Josef Chmel a *Chronologie oesterreichischer Geschichtsforscher* II. köt. 1. füzeté (Wien, 1841) 20—23. l. és a *Notizblatt* XX—XXIII. l. a *Fundgruben* meg a *Notitia* tartalmi ismertetésével.

⁵ A *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* II. köt. (Berlin, 1844) 368. l. ezt olvassuk: Erst mit der neuen Generation des Bedeus, Benigni, Kemény, Neugeboren, Schuller begann wieder ein reges Leben; die historische Muse, die schon lang verlassene, gewann jüngere Freier; man prophezeite ein fruchtbares Jahr... Ausser der Statistik von Benigni und andern weniger historischen Arbeiten von Bedeus, ist das Buch von Kemény, die *Notitia*, ein wichtiges und gelehrtes, das einem längst gefühlten Bedürfniss entspricht. Grösseres Verdienst erwarb er sich durch die Herausgabe der deutschen *Fundgruben* für siebenbürgische Geschichte. Dieses Werk leitet würdig die Producte der letzten Jahre ein, die wir etwas genauer betrachten wollen, und ist das grösseste derselben, mit allen den Eigenschaften ausgestattet, die man von ihm erwartet. Dasselbe kann man nicht von allen Uebrigen sagen, und dies sind die Ursachen. Eine siebenbürgische Geschichte die den Ansprüchen unserer Wissenschaft genügt, kann noch nicht geschrieben werden. További ismertetés Kemény műveiről az 1845 januári füzetben, valamint a berlini Magazin für die Literatur des Auslandes 1850. évf. 102. sz. 104. l.

⁶ Ezt a *Landeskunde-Verein* 1856 február 13-án határozta el és március 10-én fel is szólítja N. Kovács Istvánt arra, hogy küldje be Kemény József műveinek jegyzékét. (Dr. Schuller A. szíves közlése az egyesület jegyzőkönyvéből.) De a dolog elhúzódott és sajnos, abban is maradt.

⁷ Dr. Constant von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* XI. köt. (Wien, 1864) 150—154. l.

⁸ Az *Allgemeine Deutsche Biographie* 15. köt. (Leipzig, 1882) 597—599. l.

⁹ Újabbkori ismeretek tára V. köt. (Pest, 1852) 54. l. Danielik József: Magyar írók II. köt. (Pest, 1858) 140. l.

¹⁰ A Budapesti Szemle 1859-i VII. köt. 348. l.

Ez a szellem vezethette valóban Mikót, midőn Kemény nagyszerű hagyatékának biztosítását keresztülvitte az elnyomatás nehéz éveiben.¹¹

Némi elismeréshez jutott Kemény József két esztendővel halála után, midőn a „keseredett szívű özvegye“ által Bécsben rendelt vas-émlék leérkezett s azt „szeretete és tisztelete jeléül“ felállíttatá.¹² Ennek beszenteltetése 1857 július 5-én ment végbe és valóságos nemzeti ünnepséggé vált¹³ azáltal, hogy részt vett rajta Mikó Imre Erdély néhány előkelősége kíséretében, s hogy ünnepi beszédében Vass tanár hazafias hangon szólt az elhunytól.¹⁴ Erdemeit felsorolva túlzás nélkül írta, hogy „gróf Kemény József igyekezett egészen betölteni helyét, ő szakadatlan munka közt töltött életfolyamán keresztül sokat türe, mivelé, izzada, fázék: azért míg milliók élve is holtak, ő holtan is él és — élni fog.“¹⁵ Vass szavai nagy hatást keltettek,¹⁶ miként pár év múlva a Mikóé is az Akadémia 1860 október 12-én tartott közülésén, midőn kijelenté, hogy „Kemény Józsefet mint a történetnyomozás terén úttörőt, irányadó talentumot kell tekintenünk és megítélnünk.“ Nem üres szólam Mikónak az a véleménye sem, hogy Kemény Józsefet a gondviselés őrző keze küldte a legszükségesebb időben, őt tehát másfelől e magas küldetés szempontjából kell nézni és megítélni.¹⁷ Különbben is munkáját *komolyan és öntudatosan* folytatta,¹⁸ amihez hozzátehetjük, hogy nagy szaktudással és oly széles látókörrrel, mint elődei közül jóformán senki. Kitűnik ez közel négyszáz kötetnyi kéziratgyűjteménye minden egyes darabjából, miután az egésznek rendszere és beosztása őt „mint az erdélyi történetírás okszerű“ nyomozóját s a kútfőismeret tanának megalapítóját tüntetik fel irodalmunkban.¹⁹

Ez a jellemzés immár több mint hetven esztendeje elhangzott, de bár ma is igaz, azóta senki más nem ismételte és senki gróf Kemény József alakjával behatóbban nem foglalkozott. Pedig életrajzának megírását már Salamon Ferenc a legszebb feladatnak tartotta,²⁰ ha

¹¹ Ezt özvegyének Kovács Istvánhoz intézett levele szerint, 1855 szeptember 21-én vetették könyvtárával együtt zár alá. (A kolozsvári unitárius kollegium könyvtárában.)

¹² A Délibáb nagy naptára 1858-i 77. l. és 1859-i 98. l.

¹³ Kemény József síremléke felavatási ünnepségének részletes leírása a síremlék háromnyelvű felirata közlésével együtt, a Kolozsvári Közlöny 1857 július 12. sz. 381. l. Kivonatossan abból a Vasárnapi Ujság 1857. évf. 295. l.

¹⁴ Vass József szép emlékbeszéde a Kolozsvári Közlöny 1857-i 96—100. és 102—103. számaiban.

¹⁵ A fenti napilap id. 103. sz. 416. l.

¹⁶ Így pl. A Magyar Futár 1857 július 12-i 135. számában ezeket olvassuk: Néhaj gróf Kemény Józsefnek, kit életében nem igen ismert el a magyar irodalom és most méltán magasztal, tisztelői egy szerény emléket emeltek a gerendi temetőben, melynek leleplezési innepét gr. Mikó Imre, gr. Lázár Miklós s még néhányan a napokban tartották meg Gerenden. Az alkalmi beszédet Vass József mondotta. A tárgy elmés és hatályos szónoklata — milyent oly szellemdús tudós érdemelt — nagyon alkalmas volt.

¹⁷ Mikó beszédéből, a Budapesti Szemle 1860. I. köt. 424. l.

¹⁸ A beszéd különlenyomata 39. l.

¹⁹ Ugyancsak Mikó igen találó megjegyzése; ugyanott, 41. l.

²⁰ A Budapesti Hírlap 1855 október 16-i 846. sz. 2740. l.

adatok híján nem is foghatott hozzá. Magam is annak tekintetem, amint évek hosszú során át rendezgettem gyűjteményét és dirib-darab céduláit, hogy semmi el ne vesszen a rengeteg anyagból, amit munkás életében annyi szivóssággal, tudással és tervszerűséggel Erdély történelméhez összehordott s amint az életére és irodalmi munkásságára vonatkozó szétszórt adatok összeszedégetésével foglalkoztam. Ez nem volt könnyű feladat, de különösen nehéz volt a munka ez utóbbi része. Írói munkásságának csatolt időrendi jegyzéke majdnem 250 értekezéséről vagy közléséről nyújt képet. E cikkeknek még felét sem ismerte Kemény első életírója — Vass József — s mégis teljesen igaza volt, midőn így kiáltott fel: „Mindezekre egy erős kérdés száll ajkamra: hol volt a fél gyenge, szikár testben ennyi munkaerő? Hol a szakadatlan munka közt élő szellemnek ekkora ruganyossága, kitartó ereje? Uraim, a munkában áldás van, mely egy megfoghatatlan valóságtól jó, ki a népek s nemzetek sorsát intézi, s ki midőn életképes, életrelvő nemzetet magasra akar emelni, annak fiait áldja meg erővel testben és lélekben, kitartással a munkában, bölcseséggel a kivitelben. Ily nemzeti áldás volt a gondviseléstől gróf Kemény József Erdélyre, ki által ezer jó áradt a magyar szellemi életére, tudományos irodalmának dicsőségére, s azért áldásos élete kifolyásának gyümölcsei miénk, nagy nevének méltó emlékezetével az idők végeiglen.”²¹ Am emlékezetének színe még élénkebb, ha tudjuk, hogy jegyzékünkől — a dolog természeténél fogva — egy s más dolgozatának címe ki is maradhatott. Névtelen cikk is több lehet annál, amit teljes biztonsággal Kemény Józsefnek tulajdoníthattunk vagy kinyomozhattunk, hisz olyanok is akadtak, amelyek megtalálása ma már lehetetlen volt. Avagy ki ismeri példának okául Kemény József „Der Freimüthige von und über Siebenbürgen” című röpiratát, melyet álneven írt és küldött nyomtatásra Lipcsébe 1833 február közepén.²² Sok névtelen cikke jelenhetett meg a brassói „Blätter für Geist” ismeretterjesztő lapban is, amelybe előszeretettel irogatott s tőle lehet az a néhány könyvismertetés német munkákról, amely K—y jelzéssel a pesti Tudományos Gyűjteményben az 1839 és 1840-ik esztendő folyamán napvilágot látott. Ennél is érdekesebb, hogy egyik levele szerint fiatal korában a pesti német „Iris” almanachba, más alkalommal tett nyilatkozata szerint pedig a bécsi Hormayr-féle történelmi archivumba meg folyóiratba is irogatott,²³ habár azokban egyetlen írását meg nem találhattuk. Alkalmilag még német versekkel is próbálkozott, de azok — úgy látszik — nem üthették meg a mértéket, mert nincsen nyomuk.

Kemény József írói munkássága jegyzékén végigtekintve, elsősorban szellemének ritka sokoldalúsága lep meg, hisz ő egyforma alapossággal és könnyedséggel írt régiségekről, irodalmi vagy történeti kérdésekről, történelmi, genealogiai, heraldikai tárgyokról, numiz-

²¹ Vass id. emlékbeszédéből, az id. 103. sz. 416. l.

²² Kemény 1833 február közepén írt levele szerint.

²³ Akadémiai 1845-ben tartott beszédében, meg Vassnak tett szóbeli közlése szerint, hogy a Taschenbuchba Ymenek Sofie betűcserélt név alatt írt (Vass emlékbeszéde id. 102. sz. 412. l.) De ily név alatt sem találtunk benne semmit!

matikáról, politikáról avagy kereskedelemről, illetve gazdaságtörténetről egyaránt. Értekezései, meg cikkei ma — a lepergett száz vagy nyolevan esztendő távlatán keresztül — is becsesek, mert mindig új adatokat nyújtanak és nem várt új ismeretekkel gyarapítják tudásunkat. Ez új adatokat pedig nemcsak oklevelekből merítette, hanem — ami koráig új vala — hazánkra vonatkozó külföldi ritka könyvek-ből is, melyeket nála senki jobban nem ismert. Így ő volt az első, aki az úgynevezett Hungaricumok rendkívüli értékét felismerte és adataikat feltárva, közkinccsé tévé. Ehhez persze finom érzék, nagy tudás és olvasottság s a már létező hazai irodalom teljes ismerete kellett. Am Keménynek a kellő kritikai érzéke és creje is megvolt a felvetődött történelmi vagy irodalmi kérdések tárgyilagos feldolgozásához: sokkal nagyobb mértékben, mint azt eddig bárki is észrevette vagy méltatta volna.

Ezt a történetírói készséget minden egyes tanulmánya és cikke elárulja. Ezért sajnálatos, hogy azokból jó csomó még gyűjteményében hever kiadatlanul avagy lappang, vagy épen elveszett. Ezek közül a váratlanul elhunyt Kurz Antal hagyatékában kilenc értekezése pusztult el abból a tizenegyből, amelyet Kemény 1843 őszén írt és kezeihez küldött, hogy legyen amivel a „Magazin“ Brassóban megindulhasson.²⁴ Egytől-egyig érdekes tartalmú cikkek: a felsőbb iskolák látogatottságáról s a határvidéki székely katonáknak a papirendbe való átlépéséről; a morvaországi románokról; Klesel Menyhárt biboros viszonyáról az erdélyi szászok tizedfizetéséhez; a honfoglaló magyarok 932—934 közti németországi kalandozásairól; a brassói 1493-i szász papok szokásairól; Franciaország XIII. századi erdélyi kapcsolatairól; a véreskard-hordozás spanyolországi analogiájáról avagy Erdély összeköttetéseiről Kastiliával; — mind olyan tárgyak, amelyekről azóta sem esett szó történet-irodalmunkban. Ezeket még felfedezni is csupán egy oly folytonos működésben lévő és égő kutató elme volt képes, mint a Kemény Józsefé, amely minden könyvben vagy oklevél-kiadványban azonnal észreveszi és értékesíti a hazai vonatkozást.

²⁴ Jegyzéküket Kurz a brassói *Siebenbürger Wochenblatt* 1843 november 23-i 94. száma 455—456. lapján közölte s összevetve azt a „Magazin“ füzeteiben megjelentekével, az alábbi cikkek hiányát állapíthatjuk meg: 1. Literarisch-historische Lückenbüsser, nicht ganz ohne Werth. 2. Ueber die Frequenz höherer Schulanstalten, und die Uebertretung der Szekler Grenz-Soldaten in den geistlichen Stand, Aktenmässig dargestellt. 3. Die mährischen Walachen. (Ein Auszug aus dem Taschenbuch für die Geschichte Mährens und Schlesiens I. Jahrgang, 1826 Seite 263.) 4. Kardinal Klesel und die sächsischen Zehnten in Siebenbürgen. 5. Züge, Lagerungen und Gefechte der Ungarn im Braunschweig'schen im Jahre 932 und 933 oder nach andern im Jahre 934. 6. Ein Fragment über die Sitten, Gebräuche, Obliegenheiten und Tracht der Diener des sächsischen Klerus im Kronstädter Kapitel vom Jahre 1493. 7. Ungarn, Siebenbürgen und Frankreich zu Anfang des XIV. Jahrhunderts. 8. Das blutige Schwert in Ungarn und der Appellitus in Aragonien. 9. Skizze einer geschichtlichen Parallele zwischen Siebenbürgen und Kastilien.

Már említők, hogy Kemény József oklevél-közléseit bő jegyzetekkel szokta kísérni. Így valának felszerelve azok a másolatai is, amelyeket felszólítására Fejér Györgynek 1836-ban küldött. De mekkora volt ámulata, midőn azok nagy gonddal készített jegyzetei elhagyásával jelentek meg. Fejér kritika nélküli eljárását máskor is szóvá tette s e tekintetben sok más írónkkal sem volt megelégedve.²⁵ Éles elméjét jellemzi az a Bedeusnak (1839 augusztus 11-én) tett megjegyzése is, hogy Edernek kár volt az általa megindított erdélyi történelmi forrásokat Schesaeus Kristóf verses művével, meg Somogyi Ambrus krónikájával kezdenie, mikor azokénál fontosabbak is voltak s különben is az első költő volt, a másik meg szolgai másolója s kivonatolója Joviusnak, amit persze a tudós szász kiadó nem vett észre. Ő figyelmeztetett először — 1854-ben — arra is, hogy az ú. n. Csíki székely krónika koholmány, miként ő vetette szigorú bírálat alá Bethlen Farkas latin erdélyi históriáját, amelyet egyszerű kompilációnak tartott.

Ily nevezetes megállapításokra csak hosszas és beható forrástanulmányok alapján lehet jutni s ez mutatja éppen a kútfőkben való rendkívüli jártasságát. Most napvilágra jutó 1833-i naplótöredékében Kemény például annak szükségét hangoztatja, hogy régi történetíróinkat mind ki kell adni, mert addig jó históriánk nincs, *de nem is lehet, amíg a kútfők* (régí kéziratok, oklevelek s hasonló) *nem ismeretese*k. Ez igazság felismerésével Kemény József megelőzte korát s azáltal, hogy ép száz esztendeje tett fogadalmához képest, 1836-tól kezdve hat, sőt — a két száz kortársa neve alatt megjelenteket hozzávéve — kilenc kötetnyit adott ki az erdélyi kútfőkből, a M. Tud. Akadémiát is huszonegy évvel előzte meg e téren, amivel egymagában is feledhetetlenné tette nevét meg sokoldalú tevékenységét történetirodalmunkban.

Kemény József sokoldalúságát mutatják archeologiai kutatásai is, melyeket oly rendszeresen folytatott, hogy például az szabadságharc utáni években szakszerű ásatásokkal ő tártá fel Várfalván, a Traján rétvén elterülő római castrumot.²⁶ Ez sok pénzébe került. De ő nem sajnálta azt soha, ha tudományról volt szó s mindig szívesen áldozott reá, ha áldozatkészségének híre nem is vált mindig általánossá. Hisz azt is kevesen tudják, hogy a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók kolozsvári 1844-i vándorgyűlése alkalmából saját költségén nyomatta ki Torda monografiáját, melyet Dr. Hankó József orvossal íratott,

²⁵ Bedeusnak, valószínűleg 1839-ben írt levelében olvassuk: Selbst der Bau der Geschichte Ungarns ist an manchen Orten unsicher, weil man sich mit der Kritik der Quellen zu wenig befasste und ich vermisse diese so nöthige Kritik selbst bei Katona, Engel, Fessler, Maylath usw.

²⁶ Bő és gyakori említés erről leveleiben, mig M. J. Ackner „Römische Alterthümer in Siebenbürgen“ c. cikkében így ír erről: Das römische Castrum bei Várfalva ward durch den gelehrten Geschichtsforscher Joseph Graf Kemény bekannter; Jahrbuch der Kaiserl. Königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale I. köt. (Wien, 1856) 22. l.

hogy legyen mit kiosztani a kirándulóknak.²⁷ Ez a vándorgyűlés különben is sokat köszönhetett a két Keménynek, amit a közvélemény is elismert.²⁸ Egyesületünk tavalyi vándorgyűlésén is Boros György idézte „Kemény József nevét és nagyérdemű emlékét, mint olyan erdélyi urát, aki a milliók Erdélyére költé kincsét, sőt egész életét”²⁹ amit háládatos lézen megjegyeznie azoknak, akik ritka nemes példáját a mai nehéz időkben is áldozatos szívvel követhetik.

Munkájában erős támasza volt Kemény Józsefnek nagy nyelvtudása is, mely nélkül eredményesen historizálni nem lehet. Latinul jól beszélt és meglepő csínossággal írt, miként az ugyancsak gyermekkorában elsajátított német és francia nyelven. Tudott azonban angolul is, hiszen 1830 őszén John Bowring angol-magyar antológiáját ismertette, olaszul meg már első bécsi tartózkodása óta társalgott. Sajátságos azonban, hogy románul (egy 1846 december 8-i nyilatkozata szerint) nem tudott kielégítően, csupán annyira, amennyire korának erdélyi mágnásai tudtak, jobbágyaikkal érintkezve, akiktől az egész nemesi kuria magától s észrevétlenül megtanult románul beszélni.

Amit rendkívüli szorgalmával és ernyedetlen kitartásával Kemény József a honismertetés terén művelt, avval maradandó emléket állított magának az irodalomban. Ezen ő tudatosan s az igazi író nemes öntudatával dolgozott, amely rangot, címet üres hiuságnak tekint, meg lévén győződve, hogy csupán az írói érdemek élík túl az embert s teszük azt halhatatlanná.³⁰ Emléke mégis igaz fényében csak ezentúl fog ragyogni, ha majd írók és feldolgozók a cikkeiben szétosztan heverő nagyszámú adalékot munkáikban felhasználják, nem úgy, miként eddig, hogy — sajátos irodalmi viszonyaink közepette — immár a harmadik író-nemzedék halad el botorul mellette a nélkül, hogy e kincseket érdeklődésére és szellemi gazdagodására méltatta volna. Előkelő kivételt alkot a mellőzők táborában két kiváló bibliografusunk: Szabó Károly meg különösen gróf Apponyi Sándor, akik főleg a „Történelmi és irodalmi kalászatok” darabjait igen gyakran idézték.³¹

²⁷ A kis-nyolcadrétű 48 lapnyi mű teljes címe: Torda várossának helyirata, melyet a magyar orvosok és természet vizsgálók' ötödik nagy gyűlésének emlékére írt Lemhényi Doctor Hankó József nemes Tordamegye' rendes főorvosa és több megyék táblabírája. Kolozsvártt. A kir. Lyceum betűivel.

²⁸ Erről a kolozsvári Múlt és Jelen 1844. évf. 70. sz. 277. l. ezt olvassuk: Az utolsó estélyt pedig september 6-án gróf Kemény Sámuel ur, a tudományok és műveltség nagy barátja fogja adni, ki szeretett rokonával, a gyűlésen jelenlevő gróf Kemény József urral együtt a haza oltárára nagyszerű áldozatot tévén, megmutatták, hogy a magányos élet körében is lehet az utókornak élni.

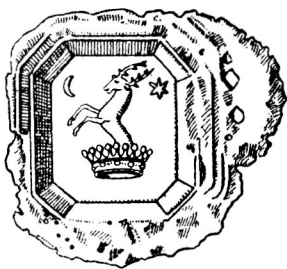
²⁹ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Nagybányán 1932. augusztus 25—28. napjain tartott tizenegyedik vándorgyűlésének Emlékkönyve (Cluj-Kolozsvár, 1933) 4. l.

³⁰ Bedeusnak írt 1839 augusztus 11-i id. levelében: Amt, Würde, Titel, Reichthum und all' die übrigen Chimären des Lebens ersterben mit dem Leben selbst — nur der litterarische Name und Ruf bleibt noch über die Gräber und macht den Menschen hienieden unsterblich.

³¹ Első a „Régi Magyar Könyvtár” köteteiben, a második pedig „Hungarica” című műve I. kötetében, 1900-ban.

E ritka kincsek felhasználását óhajtottam most megkönnyíteni azáltal, hogy Kemény József minden egyes cikkét és közlését néhány soros tartalmi kivonatban mutatom be, remélve, hogy ez a tanúságos összeállítás talán ráirányítja majd a figyelmet az elfeledett jeles emberre s a mellett illő keretet nyújt ahhoz a képhez, amelyben életét és működését megrajzolni igyekeztem. S ezzel gyönyörűséggel írt munkám végére érve, szabadjon nekem is — a régiek módjára — e szavakkal hódolnom Kemény József szellemének és emlékének: Viro, Historiae patriae devoto, votum solvi.³²

³² E szavakkal fejezé be Fejér György is Katona Istvánról 1830-ban írt megemlékezését; Codex diplomaticusa VI/1. köt. 32. l.

F Ü G G E L É K

I.

Gróf Kemény József napló-könyve.

(Nagyszeben, 1833.)

1. *Januarii.* Vigan látatott az uj esztendő ma hajnalban bé állani, mert a tegnapi napon Lengyel országból ide Szebenbe által szállatt báró Vaquant gyalog ezeredének hangászi (Regiments Banda) hajnalban 5 óra után musikaszóval (Tag Rebell) köszöntötték katanai előljáróikat s a várost. Adja Isten, hogy a mái nap kedves hazám örömére derüljen!

8 órakor reggel fel jöve hozzám kapitány gróf Auersperg¹ barátam, a' ki ugyan azon házban, melyben lakok, alatt szállását tartja és velem együtt fölöstökömozni és nállam minden nap ebédelni szokott.

10 óra felé el hozák nékem a postáról leveleimet és ujságimat, és örömmel láttam a Kolosvártt kijött „Társalkodó“ nevű ujságból, hogy egy ily című értekezésem: „Erdélynek Magyar országhoz való függéséről“ ugyan azon ujság-levéiben kinyomatott.² Czelóm vala ezen értekezésem által kedves hazámfiait mellösleg arra figyelmeztetni, hogy talám jó volna Erdélyt ujra ugy Magyar országhoz kapcsolni, a mint a szerencsétlen mohácsi ütközet előtt vala. Fel valék erre még tavaly szólítva némely magyar országi barátim által, kik ezen egyesülést óhajtják; de Erdélyben is sokan kívánnák ezt; majd meg válik, mit határoz hazánk ez iránt a jövő ország-gyűlésen.

Kaptam levelet Kassáról tudós Kovácsóczy Mihály barátamtól, a ki jelenti, hogy „Árpádias“ nevű 'sebkönyve a sajtó alól már kijött. — „Árpádias“ számára küldöttem vala tavaly Kovácsóczynak egy nem-ágozati (genealogiai) értekezést a Gerliczi familiáról, és I. Apafi Mihály idejébéli leveleket, és ezek az „Árpádias“ I. kötetjében ki is jöttek.³

Kaptam a tordai olvasó-kaszinó tagjaitól is levelet, melyben jelentik, hogy januárius 10-dikén Tordán nagy gyűlés lészen, a melyben a kaszinó iránt tanakodni fognak. Ezen tudományos egyetemnek első alapítója én vagyok, mert a tavaly octoberben tartatott tordai gyűlésben én voltam a leg első, a ki egy kasinót proponáltam és esztendőnként ezen czélra 100 pengő forintokat ajánlottam. Adja Isten, hogy idővel réa ne unjanak!

Tiszteletemre irt egy szebeni barát, Pater Keresztes Josef egy igen szép magyar dalt és nékem elküldé; a jövő postán ezen dalt el küldöm Kovácsóczy barátomnak, hogy „Szemléző“-jében nyomtassa ki.⁴

E

¹ Irva hibásan: Auersberg.

² Megjelent az 1832 dec. 29-i 26. számában.

³ Ld. őket a II. függelék 25—26. sz. a. felsorolva.

⁴ Ismeretlen; nem jelent meg a lapban.

Dél felé jöve hozzám egy Arzt nevű ifju szász, a ki nékem kedveskedni akarván, közle vélem egy ily czimű kéziratot: „Geschichte der Deutschen im Norden von Siebenbürgen, nach Urkunden des Bistritzer Archivs. Verfasst von Joseph Trautgott Klein, Stadt Pfarrer von Bistritz. Erster Theil, 1827.“ Ezen Klein elébb besztercei szász rector, azután heidendorfi pap volt, 1827-nek az elején besztercei szász papnak választatott, de választása után 2 hónapok után Beszterczén meg holt. Ezen kéziratot csakugyan Beszterczén írta, a hol az odavaló archivumát használta; kár, hogy halála miatt ezen munkát bé nem végezhetette. Kaptam nagyon ezen a manuscriptuman, mert már régtől fogva szándékom vala a besztercei szászok történetét írni. Olvasgattam egy keveset ezen murkából, de nem vagyok igen meg elégedve véлле, mert nincs jó rend benne és a szerző (a mint írásából látom) igen erős szász volt és a régi magyarokat ostobáknak tartja.⁵

Ebédén vendégim valának: Özveggy generális gróf Piklerné, Feldmareschall báró Csoricsné, (az ura Lengyel országban vagyon,) gróf Teleki Miklós (a ki Torda vármegyének egyik fő bírása vala, de tavaly decemberben hivataláról le mondott, remélvén, hogy mentől elébb Tabulae assessor vagy gubernialis secretarius léssen; jó hazafi, az Isten éltesse,) fő hadnagy Petriczevits, (a ki engemet több versen már meg látogatott és azért ebédre kell vala ötöt hinom;) Cameralis Kassa-írója, Höhn; Cameralis concept-practicans Szebeni Pál és Cameralis practicans Fülepp urak.

Ebéd után látogatásomra jöve Cameralis consiliarius gróf Kornis Mihály barátom, jó hazafi, becsületes jó szívú ur. Feleségemnél hagyám vendégimet és által menék szobámba, és ott el kezdém Kereszturi manuscriptumának az indexét; a manuscriptumnak czimje ez: „Acta Dierum, sub quibus Illustres principes Georgius Rákóczi et Achatius Barcsai, una cum suis adhaerentibus, intra et extra civitatem Szeben super regimine regni Transilvaniae contendunt. Anno Domini 1660. Per Demetrium Kereszturi de Dobófalva observata et conscripta.“ Az eredeti kéziratot kaptam Neugeboren urtól,⁶ és tavaly azt Fülepp ur által számomra le irattam és Kenderessy Ferencz barátommal conferáltam;⁷ már most indexet készítek néki, azután pedig elő-járó beszédét, mert szándékom vagyon ezt nyomtatásban ki adni.⁸ Szükséges a régi történetíróinkat mind ki adni, mert (fájdalom) Erdélynek még nincs jó *Historiája*, de nem is lehet, mert a kutfők (régí kéziratok, oklevelek) etc. nem igen esmértesek.

⁵ Klein munkája megjelent később a besztercei ev. gimnázium 1871-i Értesítője 26—62. lapján, Kramer M. tanár kiadásában.

⁶ Johann Ludwig Neugeboren szász író.

⁷ Megvan ma is gr. Kemény József „Collectio minor manuscriptorum historicorum“ c. gyűjteménye III. kötetét alkotván.

⁸ Kemény József, sajnos, nem adhatta ki, ami azért is kár, mert később megjelent a nagyszebeni „Archiv“ 1884-i XIX. kötete 126—233. lapján, de egy Keményénél rövidebb másolatáról kiadva, amennyiben 1660 január 31-i bejegyzéssel végződik, míg a Kemény példánya 1660 május 28-ig halad. Talán a kiadás e keltére támaszkodva állítja Szinnyei József a „Magyar írók élete és munkái“ V. köt. 85. lapján, hogy Kereszturi Demeter a fenti napon halt

Ha Isten életemnek kedvez, a régi írókat mind ki akarom adni és idővel Erdélynek történetét is írni.

Délután nem dolgozhattam sokat, mert östve felé hozzám jöve Oberstlieutenant báró Ramberg feleségével és gyermekeivel; báró Csicsicsné is nálunk maradott. Én Ramberggel schachot játszottam, azután Klavir mellett énekeltem, vacsoráltam vendégimmel, vacsora után táncoltunk, azután politizáltam báró Ramberggel Erdélynek állapotjáról; 1 óra felé, éjzaka haza menének vendégim és így lőn léve e napnak.

2. *Januarii.* A délelőttnek nagyobb részét el foglalták hivatalos foglalatosságim, azután folytatám a Kereszturi-kéziratnak indexét, talám ma estvig, ha nem akadályoztatom, el végezhetem.

12 óra után akadályoztattam munkámban, mert látogatásomra jöve Major Dósa ur (fia udvari erdélyi cancellariae secretarius Dósa urnak) a ki engemet ma östvére magához hívott, de nem hiszem, hogy el mehessek, mert dolgom vagyok. Alig lépett Major Dósa ur szobából ki, és ime más látogatóm jöve, ugymint Klavirmester Rusicska ur⁹ a ki ez előtt több esztendőkkal báró Bánfi János házában Klavirmester vala, tavaly pedig Bukarestbe ment, hogy ott musikája által valamit szerezzen, de tegnap előtt vissza jöven Szebenbe, már most itt próbálja szerencsáját. Holnapra ebédre hívám őt, azután pedig fel öltöztetvén által menék feleségemhez 2 óra felé ebédre; vendégim valának gróf Auersperg, Höhn, Szebeni és Fülep urak; ebéd után mingyárt tovább folytattam munkálódásomat, feleségem pedig gróf Piklernéhez mene, a ki fogfájást kapván, rosszul nagyon.

Látogatásomra jövének östve felé Kenderesi Ferencz barátom, (kivel holmi tudós dolgokról beszélgettem,) későbbre: G. Teleki Miklós, herczeg Valdek, lovas ezred fő hadnagyja, (a ki elmátkásadott sáromberki gróf Teleki Ferencz második leányával) és ifju Rosenfeld Albert; vacsorára csak Rosenfeld marada nállam. Vacsora után még hosszosan olvastam Bethlen János Historiáját Horányi kiadása szerint.

3. *Januarii.* Csőtörtök lévén, Tanács napja vala, egybe gyűltünk 10 órakor, az ülés délutáni 3 óráig tartott, és mivel már ebédlő idő vala, a mai tanácskozásnak folytatása holnapra halasztatott. Igen sok nevezetes tárgy nem fordult ugyan elé, de a salinaris referens, consiliarius Kern Fülöp ur szokott módja szerint nagyon unalmasan referál vala. Legnevezetesebb tárgy vala pedig ma azon kérdés: „Vallyon szükséges-e az idén Forum productionalét tartani?“ Majd minnyájon azon a vélekedésen valánk, hogy nem szükséges, de nem is hasznos, mert a fiscus a nagyobb pereit a forum előtt már mind ventilláltatta, már most csak némely apróbb particulákért indít pereket és azok is oly csekélyek, hogy

meg, amit ezennel pótlólag kijavítunk, mert műve eredeti példánya utolsó lapjára egykercu kéz rávezette, hogy 1660 július 10-én halt meg. Becses naplóját érdemes volna egybként újra kiadni, azért is, mert német kiadója, Albrich Károly, számos magyar nyelvű részletét s a naplóban foglalt magyar leveleket önkényesen németre fordítva közli, különben is esonka, s nem önállóan megjelent kiadásában.

⁹ Ruzitska György, meghalt Kolozsvárt 1869-ben.

ha a fiscus azokat mingyárt meg is nyerné, még se volna semmi haszna benne, mert a Productionale forumnak tartása több ezer forintokba pengő pénzben áll a Camarának (a sok diurnumok miatt) a pedig a mit nyerhetne, alig ér egy néhány száz forintokat; de azon kívül országgyűlés előtt ok nélkül való a Forum productionale tartása és a fiscus pereit mind in exceptivis akadnak meg, mert majd minden perben hosszasokon szokott azon kérdés vitatni, hogy melyik a valóságos Annus epochalis? A mostani fiscalis directorunk Gál László ur elébb ítélő mester lévén, azon perekben nem ágálhat, melyekben ez előtt a királyi táblánál bíró vala, de a vicedirector sem ágálhat, mert az ország vicedirectort nem ágálhat; ezen kérdéseket és számtalan más ilyen akadályokat csak a diaeta háríthatja el és tehet fölöle határozásokat, míg tehát ezek törvényesen el nem határozatnak, addig a fiscus pereit örökké meg akadnak, etc.

El-bomolván a gyűlés, gróf Nemes Ádám ő Excellentiájánál maradtunk ebédre, ebéd előtt pedig fel menénk a Praesidialis cancelláriára, hogy addig, míg az asztalt meg terítik pipázhassunk. Fel menvén pedig, elé vevé gróf Béli György secretarius társam a „Nemzeti Társalkodó“nak tavalyi 26-dik számát és nagyon fel olvasá értekezésemet „Erdélynek Magyar országhoz való függéséről.“ Ez több vetekedésnek ada okot, consiliarius Rosenfeld ur¹⁰ (mint szász) leg inkább ellenzette Erdélynek Magyar országhoz való visszacsapását.

Ebéd után elmenék consiliarius gróf Kornis Mihállyal és gróf Teleki Miklóssal jubilált guberniális consiliarius Straussenburg Daniel urhoz és neve napja lévén, gratuláltunk ezen nagyon tisztos és érdemes urnak, a ki 60 esztendőt töltött el a szolgálatban.

Haza jövé és el végezvén Kereszturi kéziratjának indexét, hozzám jöve Kenderesi Ferenc barátam és kezdők Dávid Hermánnak ily czimű kéziratját olvasni és conferálni: „Ruina Transilvaniae.“ Ezen író (ugy látszik) erős szász, haragszik a magyarokra és gyűlöli 1-ső és 2-ik Rákóczi Györgyöt, a kinek idejében élt.

Östve felé hozzánk látogatásra jövének özvegy gróf Bethlen Samuelné, generális báró Csoricsné és gróf Teleki Miklós grófnéjával, a kik (kivéven gróf Bethlen Samuelné) nállunk vacsoráltak; vigan valánk, vacsora után punschoztunk és csak éjjél után mentek el vendégim.

4. Januarii. A mai postával kaptam levelet Budáról a *Magyar Tudós Társaságtól* és a Társaság' titoknokjától, Döbrentei Gábortól tudományos tárgyak iránt, melyekről a jövő postán felelek.

10 órakor reggel a tegnapi Consiliumat folytattuk, semmi olyas nevezetes elé nem fordult. A Consilium el végezödvén, fel olvasá nekünk G. Nemes Ádám egy bécsi levelét, melyben írják, hogy az ifjú magyar királyunk¹¹ mult december 24-dikén halálosan beteg lett légyen. Adja Isten, hogy egészsége helyre jöjjen.

Ebéd után olvastam, dolgoztam és irtam szorgalmatosan némely régi magyar szavakról és nem sokára e béli értekezésemet el készítvén,

¹⁰ Lovag Rosenfeld Károly Lajos, később jó barátja.

¹¹ Ferenc, aki most fel is gyógyult, még két esztendeig élt.

azt Kassára küldöm Kovácsóczy Mihály barátamnak, hogy *Szemlélőjében* nyomtassa ki.¹²

Östve felé hozzám jöve Kenderesi barátom és vacsoráig el végeztük Herman David kéziratjának (*Ruina Transilvaniae*) collatioját, és azonnal egy más kéziratnak (*Anonimi Chronologia ab anno 336 usque 1610*) olvasásához és collatiojához fogtunk. Kenderesi nállunk vacsorált, vacsora után még hosszason beszélgettünk Erdélynek régi dolgairól és 11 óra után el válánk.

5. *Januarii*. Ma reggel hozzám jöve thesaurarius és bürömbeli cancellista Veres ur¹³ (jó igyekezetű becsületes magyar ifju) és el hozzá nékem Rosnyai David kéziratját csinosan le írva.

¹² Ld. a függelék II. része 29—30. sz. a. jelezve. ¹³ Keresztneve Ferenc.

(Eredeti, sajátkezű, gróf Kemény József „Miscellanea“ című gyűjteménye IX. kötetében, az Erdélyi Múzeum levéltárában.)

II.

Gróf Kemény József irodalmi munkássága.

1.

Kolozsvári Phoenix. (Nagy Szeben, Április 30-dikán, 1829.) *Tudományos Gyűjtemény* 1829. VII. köt. 101—111. l.

Ez a cikk úgy keletkezett, hogy a vele egyhelyben szolgáló Szálláspataki Kenderesi Ferenc egy kis tanulmányt írt a fenti címen (a folyóirat 86—101. l.) a kolozsvári református kollégium történetéről s azt, mielőtt Pestre küldte volna, átadta Kemény Józsefnek átnézés végett. Ő aztán 13 új adalékkal egészíté ki, közölvé is ifjabb Apafi Mihálynak egy Bécsben, 1711 június 24-én írt latin levelét is.

2.

Dálnoki Intze József „Országgyűlési Articulusok rövid lajstroma“ című kis műve (N.-Szeben, 1829) ismertetése. *Tud. Gyűjt.* 1829. VIII. köt. 100—113. l.

Kimutatván a különben hasznos munka hiányait, azt több 1526—1759 közti adalékkal egészíti ki, számos oly országgyűlés jelzésével, amelyről szerzőnek tudomása nem volt.

3.

P. Fridericus Phleps „De Valachorum origine“ című művének (Cibinii, 1829) ismertetése. *Tud. Gyűjt.* 1830. III. köt. 97—98. l.

Dicsérőleg szól a kis értekezésről, amely jó deáksággal foglalja össze mindazt, amit a románok eredetéről elődei: Pray, Schlötzer, Thunmann, Sulzer, Stritter, Benkő, Eder és Engel írtak.

4.

Jegyzések az erdélyi oláhok történetéről. *Tud. Gyűjt.* 1830. III. köt. 98—114. l.

Megjegyezvén, hogy az erdélyi románokról szóló legrégibb emlékezés a brassai Eder József Károly abbé által Kis-Disznódon felfedezett 1223-i okle-

vélben fordul elő, adja annak szövegét, néhány egyéb későbbi (1377—1609 közti) oklevelével együtt. Különösen hasznos azonban, hogy cikke függelékül (a 110—114. lapon) Kemény közli az erdélyi országgyűlések 1545—1689 közti végzéseinek a románokra vonatkozó részeit rövid néhány soros latin kivonatban.

5.

Az erdélyi vajdák zonuki grófságjokról. (N.-Szeben, Martius 29-dikén, 1830) *Nemzeti Társalkodó* 1830 ápr. 30-i 14. száma 105—107. l.

Az erdélyi vajdák csak Belső-Szolnok grófjai voltak, nem pedig Közép- és Külső Szolnokéi is, miként Torma József állítja a *Tud. Gyűjtemény*-ben megjelent értekezésében.

Erre a cikkre felelt Torma József a *Nemz. Társ.* 1830. 22. sz. 172—176. l.

6.

Heráldikai Értekezés a Magyar-Gyerő-Monostori Kemények címerében lévő Szarvasról. *Tud. Gyűjt.* 1830. IV. köt. 3—27. l.

Öt darab (1400—1654 közti) oklevél és Bonfinius alapján azt hiszi, hogy a magyar-gyerő-monostori Kemények címerében látható szarvas annak a Kemény Lőrincnek a szarvas-gyorsaságát jelképezi, aki a beteg Zsigmond királynak (közölt 1430-i oklevele szerint) gyorsan orvosi segédelmet vitt.

7.

Egy régi Székely Poeta Emléke. *Tud. Gyűjt.* 1830. VI. köt. 125—127. l.

Gelenczei Szőke Ambrus 71 éves székely poeta két költeménye 1662-ből.

8.

A „Calendariu Romanescu pe anul de la Cristos 1830“ című budai naptár. (Nagy Szeben Ápril. 12. 1830.) *Nemz. Társ.* 1830. 17. sz. 133—135. l.

A naptár ismertetése kapcsán részletesebben foglalkozik annak, a Hunyadi János eredetéről szóló cikke állításaival, kijelentvén, hogy e helyen most nehéz kifejtienie, melyik igaz a Hunyadi származásáról szóló három-féle nézet közül. De az a meggyőződése, hogyha román lett volna, akkor bizonyára nem fogták volna el Havasalföldében, amelyen át menekült hazafelé a szerencsétlen kimenetelű várnai csatából.

9.

Visszafelelet t. Torma József úr feleletjére az erdélyi vajdák zonuki grófságjok eránt. *Nemz. Társ.* 1830 jun. 19-i 25—26. sz. 193—197. és utána a 204—207. l.

Az erdélyi vajdák grófságával kapcsolatban Erdély kiterjedéséről és újból e vajdák szolnoki grófságáról.

Torma József: M. gr. Kemény József úr visszafeleletére (25—26. szám) a vajdák grófságjok eránt másodszeri felelet. Ugyanott az 1830 szept. 18-i 38. és szept. 25-i 39. sz. 297—330. és 305—312. l.

10.

Hameln Várossa elveszett Gyermekeiről, és az Erdélyi Szászok abbéli eredetéről való Mesének rövid Litteraturája. *Tud. Gyűjt.* 1830. VII. köt. 85—92. l.

A hamelni varázssíposról szóló ismeretes mese története végigvezetve krónikán és több e tárgyú munkán keresztül, a tárgy irodalma bibliografiájával.

11.

További értekezés gubernátor Hunyadi János nemzetségéről. *Nemz. Társ.* 1830 aug. 7-i 32-ik s az utána következő 33. sz. 255—264. l.

Kiegészítésül annak, amit a lap 17. számában írt és kapcsolatban Aranka György „Hunyadi János nem szerelem gyermeke, és őse-neve Székely volt” című, 1811-ben megjelent munkájával; 18 okleveles bő idézettel. Kemény kutatásainak végeredménye, hogy Hunyadi nem Zsigmond császár fia, hogy még egy János nevű testvére volt s hogy a románoktól Szekulának, a magyaroktól pedig Hunyadinak hívatott. Cikkét azonban Kemény is Aranka szavaival fejezi be: Ezt tovább nyomozni nem tudom.

12.

Daniel Georgius Neugeboren „De gente Bathorea” c. műve II. kiadása (Cibinii, 1829) ismertetése. *Nemz. Társ.* 1830 aug. 21-i 34. sz. 270—271. l.

Kiegészíti szerző adatait a Báthori-családra vonatkozó egyéb adatokkal.

13.

John Bowring „Poetry of the Magyars, preceded by a sketch of the language and literature of Hungary and Tansylvania” c. műve (London, 1830) ismertetése. *Nemz. Társ.* 1830 szept. 11-i 37. sz. 291—293. l.

Szerző 24 költőnk 162 versét közli fordításban, melyek közül Kemény mutatoul lenyomatja Kisfaludi Himfy-je I. részének 172. dalát, angol szövegével együtt.

Helyreigazítások a cikkhez „Berichtigung einiger Behauptungen des Grafen Jósef Kemény in Betreff der Poetry of the Magyars von Dr. John Bowring” címen a bécsi *Österreichisches Archiv* II. (1832-i) kötetében.

14.

Kecskés-Vára. *Nemz. Társ.* 1830 nov. 20-i 47-ik és utána következő heti 48. sz. 369—372. és 377—378. l.

A vár története és leírása, 1515-ig terjedő okleveles melléklettel.

Z(eykfalvi) Z(eyk) J(ános) megjegyzése Kemény cikkére; *ugyanott*, az 1830 dec. 18-i 51. sz. 406—407. l.

15.

Szabad szabadhoz. *Nemz. Társ.* 1832 febr. 11-i 6. sz. 89—92. l.

Sajnálattát fejezi ki a felett, hogy Szilágyi Ferenc a Nemzeti Társalkodótól elpártolt.

16.

A szabad Székely, Szász és Magyar összszebékéltetése. (Kiadta a tapasztalás jegyzőkönyvéből, az Aranyos mellett, 1832-ben egy Haldokló Magyar.) *Nemz. Társ.* 1832 febr. 25-i 8. sz. 126—128. l.

Rövid gunyoros, de békéltető irányú cikk abban a korábban tárgyalt kérdésben, hogy „a szabad Magyar nem éppen ok nélkül rántott kardot az eddig szokásban lévő orthographia mellett, a pusztá C betűvel való élés ellen” avval a jó tanáccsal megtoldva, hogy: a bírálók ne rostálják igen nagy szemű rostával a nálok alattabbjárók munkáit, hanem elégedjenek meg a kisebb jelentőségű írásokkal, és most nem kell a töredékeny téglákat is megvetni, melyek erős alapokon, faragott szegletkövek közt, és jó fedél alatt a mostani ízlésnek megfelelő illendő tartósságot ígérnek.

Ez a cikk Vass József — a Kolozsvári Közlöny 1857. évf. 100. sz. 404. l. — szerint Kemény Józseftől való.

17.

Kresznerics Ferencz „Magyar szótár gyökérzettel és deákzattal“ című műve I. része (Buda, 1831) ismertetése. *Nemz. Társ.* 1832 márc. 17-i I. köt. 11. és utána következő 12. sz. 170—176. és 185—192. l.

Megjegyzéseket nyújt az Abony, Abajdocz, Abrázat, Antal, Dajka szavakhoz és okleveles nyelvészeti adalékokat a Dezmér, Delne, Gerezd, Hám-bár nevekhez.

18—20.

Régiség és ujság. *Nemz. Társ.* 1832 május 5-i, I. köt. 18. sz. 284—288. l.

Melius Péter 1565-i debreceni magyar könyve belső tábláin talált 1590-i, 1597-i és 1672-i bejegyzések, valamint egy „Epitaphium Mathiae Regis“ c. latin hatsoros vers.

Beölkevi Gáspár 1671-i magyar verse egy „Ualegon Germaniae“ című. 1663-ban megjelent könyv belső táblájáról.

Adalék Körösi Csoma Sándor tibeti utazásáról egy prágai 1831-i német könyvből.

21—22.

Régiség és ujság. *Nemz. Társ.* 1832 jul. 14-i II. köt. 2. sz. 25—29. l.

Szeben város 1660-i ostromának dobafalvi Kereszturi Demeter naplójában olvasható leírásáról és a város kapuján levő feliratról. — Muszkaország és Erdély 1821—31 közti aranytermeléséről.

23.

Magyar-, Német-, Spanyol-, Angol- és Francia kormányalkat eredetéről és közaránylatjáról. *Nemz. Társ.* 1832 nov. 17-i II. köt. 20. sz. 304—313. l.

Az említett országok alkotmányainak összehasonlítása, „kimutatván, hogy a római birodalom bukása után, midőn a magyarok Európába telepedtek és kormányzatukat újból alapíták, ugyanakkor a többi európai nemzettek is kezdtek polgári karba egyesülni és hogy a magyar kormányzat épen úgy vette eredetét, kifejlődését és arányát, mint a többi nemzetekéi. S mégis vannak — Kemény szerint — akik azt akarják a magyarokról nemcsak kétség alá hozni, de rosszindulatból eltagadni, amihez a többi nemzeteknél még kétség sem férhet.“ (Musnay Ürmössy Lajos kivonata, „Erdély irányadó lapja“ c. műve — Kolozsvár, 1907 — 217. l.)

24.

Erdélynek Magyarországhoz való függéséről. *Nemz. Társ.* 1832 dec. 29-i II. köt. 26. sz. 401—413. l.

Az unió eszméje felvetődésének elején írt értekezés Erdély Magyarországgal való kapcsolatáról, főleg a törvények és végzések alapján, 1790-ig menőleg. Kemény ez írása akkora érdeklődést keltett a magyarországi diátn, Pozsonyban, hogy azon nyilvánosan felolvasták.

25.

Szent-Léleki vár emléke. *Árpádia* I. (1833-i) évf. 70—75. l.

Ezt a Kézdivásárhelyen felül, az ojtózi szoros védelmére épült várat, melyet a tatárok elpusztítottak, IV. Béla király 1251-ben Lőrinc erdélyi vajdával újra építtette, de már 1465-ben romokban hevert. Története Apafi fejedelem koráig. Mellékelten az 1251-i királyi parancs szövege.

26.

Gerliczyek. Nemágozati értekezés. *Arpádia* I. (1833-i) évf. 156-227. l. Két nemzedékrendi táblával és tíz (1256—1777 közti) oklevéllel.

27.

Erdélyi fejedelem I-ső Apafi Mihály idő-kora eredeti levelekben. (Nagy-Szeben, October 20-dikán 1832.) *Arpádia* I. (1833-i) évf. 247—289, II. (1835-i) évf. 55—115. és III. (1838-i) évf. 83—120. l.

Hetvenkét (1661—1672 közötti) leginkább magyar nyelvű levél. (Mellékelten Apafi Mihály könyomatú arcképe.)

28.

Chronologische Darstellung des Handels und der Industrie in Siebenbürgen unter der Regierung österreichischer Fürsten von Grafen Joseph Kemény. A nagyszebeni *Transsilvania* 1833-i I. köt. 1. füzeté 67—112. l.

Bevezetésül vázolja Erdély kereskedelmi viszonyait a mohácsi veszedelem idejéig s utána — értekezése címéhez képest — átugorván az erdélyi fejedelemség másfélszázados korát, részletesebben 1688-tól kezdve tárgyalja az eseményeket 1768 ig, bő forrás-anyag alapján, még francia könyvekből is merítve idézeteit. E mellett közli Mária Terézia kereskedelmi tárgyú német rendeletét, az erdélyi Rendekek egy 1759-i és 1767-i latin tiltakozó felterjesztését, meg a Triest-fiumei holland Társaság erdélyi képviselőjének egy francia előterjesztését az udvarhoz, számos statisztikai adata kíséretében. Mellékelten két statisztikai táblázattal, amit Kemény maga állított össze előadása bővebb megvilágítása végett.

E táblázatok közül az első az 1738—39-i erdélyi pestissel fertőzött helységek, valamint a megbetegedett, felgyógyult és meghalt egyének számát tünteti fel, a második pedig az 1768-i árúforgalom nagyságát mutatja, árúk és országok szerint tüntetvén fel, mennyi volt a behozatal, illetve kivitel rénes forintokban számítva.

Bíráló észrevételek kíséretében ismertette N. Kovács István a Nemz. Társ. 1834. II. köt. 229—258. l.

29.

Vármegye tiszti választásokról. *Nemz. Társ.* 1833 márc. 9-i I. köt. 10. sz. 145—157. l.

Bihar vármegye tiszti karának megújítása 1652-ben Szalárdi János „Siralmas magyar króniká”-ja alapján.

Ezt Ürmössy Lajos magvas dolgozatnak nevezi, amelynek alkalmi jelentősége is volt ezekben az izgalmas időkben. A vármegyei tisztikarnak ugyanis időközönként hivatalukról le kellett mondaniok. Kemény ez alapon felveté a kérdést, hogy mi történt régente oly esetekben, midőn a vármegyei tisztek elhalálózás folytán vagy más úton megfogytak és nemzeti fejedelmink a megürült helyet betölteni nem akarták? Kemény adataiból az tűnik ki, hogy a vármegye önhatalmulag intézkedett az üres helyek betöltése ügyében, így névszerint főispánt is választva, természetesen korlátolt hatalommal, amíg állásában törvényesítve nem lett. Egyébként — mint Kemény megjegyzi — az országgyűlések, mihelyt összeültek, követelték az üres helyek betöltését. (Ürmössy sorai, id. műve 218. l.) Ez lehetett tán oka, hogy e cikk kinyomatását, Kemény szerint, a cenzura eleinte nem engedte meg.

30.

A jobbágy szó eredetéről, értelméről s ennek megváltozása okairul. —y. A kassai *Szemléltő* 1833 júl. 5-i I. köt. 2. sz. 7. l.

Azokkal szemben, akik a *jobbágy* szót a *jobb ágy* nevekből vélték származtatni, utal Horváth István magyarázatára, hogy az *jobb ági* jelentőségű és hivatkozik Szent László 1082-i oklevelére, melyben az *jobbági*-ként van írva.

31.

Némelly régi magyar szókrul. *Szemléltő* 1833 júl. 8-i 3. sz. 9—10-ik, 7. sz. 25-ik, 8. sz. 29-ik és 9. sz. 25. l.

Az alábbi szavak, kellő magyarázattal: 1. *Agos*, fonyáz — decrepitus. 2. *Benczencz* — Benedictus. 3. *Elődenes* — praeses. 4. *Kobzó*, késző — fiscus. 5. *Naplókönyv* — diarium. 6. *Orczbatórló* — keszkenyő. 7. *Rado* — Stänker, craqueller, 1342-ből. 8. *Restulő* — *Ruhbett*. 1630-ból. 9. *Sacz* — lytrum. 10. *Tréfa* — jocus. 11. *Wythorna* — mérték, 1540-ből. 12. *Zonda* — Stickrahmen. 13. *Zongor* — cimbalom, 1563-ból.

32.

Alexander Kubinyi „Enchiridion Lexici Juris l. regni Hungariae“ c. műve (Posonii, 1832) ismertetése. —y. *Szemléltő* 1833 júl. 8-i 3. sz. 16. l.

Megrójjá a szerzőt, amiért a könyv címe nem felel meg a tartalomnak, mert habár az már harmadik kiadás, alig vehető észre, hogy „aucta et emendata“ lenne, miként címlapja hirdeti.

33.

Értekezés Erdélynek nemzeti pecsétjein találtató körülírásokról. *Nemz. Társ.* 1833 szept. 7-i 2. köt. 10. sz. 145—160. l. és 17. sz. 271—272. l.

Erdély különböző pecsétjeinek felírása, azok leírása és története, kiegészítéssel a lap 6-ik számában *Agrippa* aláírással megjelent cikk adatainak.

34.

Értekezés a Sasról, mint az erdélyi magyar nemzet katonai és címeres jeléről. *Nemz. Társ.* 1833 nov. 23-i 2. köt. 21. sz. 321—327. l.

Erdély középkori címere, véleménye szerint, a sas volt, mivel Károly király 1321-i okleveléből kitetszik, hogy Wass Miklós csicsói várkapitány volt az erdélyi magyar nemzeti sasos zászlónak tartója. Allítása bizonyítására további két oklevél 1457-ből és 1555-ből.

Cikkére egy névtelen öt pontban adta elé megjegyzéseit, a lap 1834 ápr. 15-i I. köt. 16. sz. 254—258. l. De külön cikkben közli észrevételeit a magyar, székely és szász nemzet pecsétjeiről Nagyajtai Kovács István is: u. o. 287—290. l. (Mellékelten e nemzetek három pecsétjének könyomatú rajza.)

35.

Bujdosó II-dik Rákóczi Ferencz és Vay Adám szomorú emléke. *Arpádia* II. (1835-i) évf. 1—31. l.

Rákóczi magyarországi küzdelmének rövid vázolója után tíz (1704—1715 közti) levél Rákóczitól Vayhoz s ennek válaszai Párisból, Danczkából s egyebünnen.

36.

Nagy Teleki Mihály emléke. *Arpádia* II. (1835-i) évf. 116—136. l.

Az Apafi halálát követő zavarok, a zernyesti csata leírása és Teleki kancellár halála. Mellékelve Lipót király 1639 ápr. 20-i nagy adománylevele a Telekiek számára.

37.

Bálintitt. Nem-ágozati értekezés. *Arpádia* II. (1835-i) évf. 137—175. l.

Névtelenül, de egyik levelében maga jelenti Kovacsóczy Mihály szerkesztőnek, hogy elkészült vele, sőt megjegyzi, hogy az ahhoz tartozó oklevelek igen nevezeteseink hazánk történetére nézve.

Ez oklevelek az 1349—1552 közti időből valók. De amint a tanulmány megjelent, Jerney János kimutatta, hogy azok elseje (Lajos király Budán, 1349 november 1-én keltnek állított oklevele) koholt; *Tud. Gyűjt.* 1835-i II. köt. 76—99. l.

Kemény egyébként cáfolja Mikola László genealogiai munkája amaz állítását, hogy a Bálintitt-család a havasalföldi Mircse-vajda utódaitól származik; függelékül pedig közli a Frigyes császár meg a magyarok közti 1246-i csata lefolyását ismertető egykorú német verses leírást.

38.

A Szent-Léleki vár további emléke. *Arpádia* II. (1835-i) évf. 237—253. l.

Mikesék leányrablása s az elrablott Tarnóczy Sára története (főleg Szalárdi János Siralmas magyar krónikája adatai alapján) Mikes János 1639-i levele, meg egy Tarnóczyiné Károlyi Zsófiára és leányára, Tarnóczy Sára vonatkozó 1654-i káptalani magyar kiadvány kíséretében.

39.

Lósárdi Susánna. *Szemlélő* 1836 ápr. 15-i 30. sz. 465—468. l.

A XVIII. század elejéről való költőnő, aki hanyatló hazájának sorsát versekben siratta meg. Hanem ezek közfelháborodást keltvén, 1705-ben Marosvásárhelyt elfogták, de 1706 május 29-én fogságából sikerült kiszöknie és Törökországba menekült.

40—45.

Notitia Historico-Diplomatica Archivi et Literalium Capituli Albensis Transsilvaniae. Auctore Josepho C. Kemény. Két kötet.

Cibinii, 1836. Apud bibliopolam W. H. Thierry; 8-r. XIII és 271, meg 375, helyesen 275 lap, mivel a számozás a 149-ik lapról tévedésből a 250-re szökik.

Előszava: Cibinii, die 15-a May 1830. P. S. Datum Cibinii die 1-a May 1832.

Admittitur: Claudiopoli 1-a Octobris 1832. Joannes Szabó, Librorum Revisor.

Pars I. Historia archivi capituli Albensis Transsilvaniae. (pag. 17—82) Excursus ad partem primam. (pag. 85—271.) A levéltárból vett 33 oklevéllel a legkülönbözőbb, 1295—1799 közti tárgyakról. Kiválóan becses a gyulafehérvári káptalani levéltár II. József császár rendeletéből Kolozsvárra vitt darabjainak elenchusa. (p. 161—261.)

Pars II. Notitia praecipuorum actorum archivi capituli Albensis Transsilvaniae. A királyi könyvek (Libri Regii) 28 kötetének ismertetése. (p. 5—15.) Az országgyűlési végzések (Articuli diaetales) 3 kötete 1505—1699 közti darabjainak jegyzéke. (p. 16—25.) A levéltár fiókos anyagának ismertetése. (p. 26—48) Excursus ad partem secundam. (p. 49—97) A levéltárra vonatkozó 19 jegyzékkel. Kiválóan becses az utolsó, erdélyi régi helynevekkel, dátumos magyarázatokkal kísérve. (p. 71—87) Eredeti okleveleket tartalmazó négy kötet regesztái, úgy mint: Vol. 1. (1511—1644) 225 drb. Vol. 2. (1609—1635) 346 drb. Vol. 3. (1636—1643) 398 drb. Vol. 4. (1644—1703) 361 drb. levéllel.

46—49.

Erdélyország Története Tára egykoru s magyar nyelven készített történetiratok, levelek, országgyűlési végzések és törvényczikkelyekből. Kiadják Gróf Kemény József és Nagyajtai Kovács István. Első kötet. 1540—1600.

Kolozsvártt, 1837. Barra Gábor tulajdona. (Nyomatott az ev. ref. Collegium betüivel.) 8-rétű XXV és 256 lap.

Az 1837 május 12-én megjelent kötet tartalma:

I. Mindszenthí Gábor naplója. I. János király élete végszakaszáról, 1540.

II. Második János, Magyarország választott királyának második Szulejmán török császárhoz menetele rendje és módja. Irta állítólag Bánffy Gergely, 1565—66. Mellékletül Bornemisza Pál (Paulus Abstemius) erdélyi püspök magyar búcsúlevele Erdélytől, 1556-ból, továbbá az 1565-i kolozsvári s az 1566-i tordai országgyűlés végzései.

III. Gálfi Jánosnak, Báthori Kristóf és Zsigmond uralkodások alatt ország tanácsának rabságában készített önéletirata. Mellékletül 1567—1593 közti 18 levél.

IV. Csíkszentkirályi Bors János krónikája. 1595—1619. Mellékletül 1595—1600 közti 8 levél és országgyűlési végzés.

A kötet megjelenése és fogadtatása történetét ld. tanulmányunk I. fejezete 20—43 jegyzetes részében.

Az „Erdélyország Története Tára“ első kötetének előszava. (A munka ismertetéseül.) *Nemz. Társ.* 1837 jún. 6-i 23. sz. 351—359. l.

50—51.

Gr. Kemény József beszéde a szebeni országgyűlésen (1837 február 12-én) a szász nemzet szabadválasztási jogának fenntartása ügyében; továbbá október 24-én a római katolikus erdélyi püspök, meg a szász nemzet ispánja tanácsossága kérdésében. *Beszédek tára* záradékul az 1837-dik országgyűlési jegyzőkönyvhöz 185, illetve 531—541. l.

Kivonatos tartalma tanulmányunk IV. fejezete 12—13 jegyzetes részében.

52.

Erdélyi 24 régi oklevél. (1201—1290) Fejér György „Codex diplomaticus Hungariae“ című kiadványa VII/4-ik kötetében; Buda, 1837.

Ezek közül az 1201-ből, az 1244-ből, két 1275-ből, meg egy 1298-ból való Karácsonyi János „A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig“ (Budapest, 1902) 67, 89, 143, 144. és 170. száma szerint koholt.

53.

Erdélynek a mohácsi ütközet előtt való befolyása a magyarországi törvényhozásba s ebbéli hajdoni függéséről. *Árpádia* III. (1838-i) évf. 1—82. l.

Erdély ily irányú befolyásának bizonyítékai: I. Magyar országgyűlési határozatok. II. Verbőczy Decretum Trip. P. III. tit. 2. §. 2. III. Az erdélyi szászok országgyűlésre meghívó parancsai. IV. Idézet országgyűlési végzésekből. Erdélynek nem volt külön országgyűlése, csak bizonyos esetekben. Tizenhét ily mohácselőtti országgyűlés időrendi felsorolása. A számos erdélyi oklevélben említett „diaeta“ nem országos gyűlések, hanem csupán törvényes székezesek voltak, amit 1288—1525 közti, részben kiadatlan 21 oklevéllel igazol.

54.

Familiai intő felírat. K. J. *Nemz. Társ.* 1839 márc. 28-i I. köt. 13. sz. 104. l.

Az Ecsed várát 1442-ben építő Báthory András felirata utódai intésére az egyetértésről, takarékoságról, türelemről és mértékletességről; latinul és magyar fordításban.

55.

Widerlegung der Schreibart „Kattendorf.“ *Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde* 1839 május 2-i 18. sz. 145—148. l.

A lap 11. számában D. H. betűkkel jelzett cikk állítását II. Endre király 1299-i oklevelével igazítja helyre, amelyben az erdélyi Kacza helység neve mint „Villa felium“ fordul elő, az erdélyi káptalan 1446-i átiratában pedig mint Katzendorf.¹

¹ Cikke végén említi, hogy ez első fellépése e brassai folyóirat hasábjain.

56—63.

Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens. Herausgegeben durch G. Joseph Kemény.

Klausenburg, 1839. Verlag von J. Tiltsch und Sohn; 8-r. 4 levél és 382 lap.

Az 1839 nyarán megjelent kötet tartalma:

I. Chronik des Hieronimus Ostermayer; 1520—1561. (p. 1—68.)

II. Erzählung, wie sich die Hungarische wieder die Saxische Nation in Clausenburg empöret, und sie durch Anschläge, Rath, Praktik, und Hilf Michaelis Cziaki Cantzlers, und andrer bissiger, und gehässiger Ungar in Hooff umb ihr altes Freythumb der Hauptkirchen, und Pfarr gebracht hat; 1568. (p. 69—149.)

III. Bittgesuch der Erzherzogin Maria Christierna Gemahlin des Siebenbürgischen Fürsten Sigismund Báthory; 1595—1618. (p. 151—160.)

IV. Tractatus Rerum tam bellicarum, quam etiam aliarum, ab anno 1599 usque 1606 inclusive in Transylvania inventarum, per Georgium Krauss 1646 fungentem civitatis Schaesburgensis Notarium conscriptus; 1599—1606. (p. 161—217.)

V. Virtus coronata, oder: Ursach, und Lohn Expeditionis Schirmerianae. Beschreibts zur Ehr, Exempel, und Gedächtnuss unserer lieben teutschen Nachkommenschaft, Thomas Bordan Pfarrer zu Stolzenburg; 1601—1603. (p. 219—250.)

VI. Eigentliche Beschreibung, wie und was massen der Báthori Gábor in die Hermanstadt kommen, und geplündert. Item, was er in der Wallachey ausgericht, und wie er bis in seinen Tod gelebt; 1610—1631. (p. 251—275.)

VII. Diarium dessen in dem Herrn ruhenden N. V. W. W. Herrn Johannes Lutsch, vormalis gewesenenen treuen Königs Richter, so aus seine eigene Manuscriptis von Worten zu Worten herausgezogen; 1607—1661. (p. 227—336.)

VIII. Referat, was bey meiner M. Johannis Zabanii Expedition merkwürdiges passiert, und vorgegangen; 1692—1693. (p. 337—382.)

64.

Henrik portugáliai grófnak († 1112) portugáliai királyok törzsökének magyar származása. *Nemz. Társ.* 1839 nov. 21-i II. köt. 21. sz. 167—169. l.

A pozsonyi káptalan 1361-i oklevele alapján, melynek másolatát Kemény 1824-ben kapta egy német barátjától, akihez viszont a klosterneuburgi apáttól jutott 1795-ben.

A cikkre Fejér György sietett felelni „Igaz-e, hogy Henrik portugáliai Gróf magyar eredetű volt” címen (1839 dec. 19-én) kimutatván, hogy „a N(emes) I(ró)” következése téves, úgy, hogy lehetetlen, hogy a N. Gróf kevés eszméléssel véleményének következtetését be ne lássa; a *Tud. Gyűjt.* 1840-i I. köt. 68—76. l.

65.

Tévedés. *Nemz. Társ.* 1840 jan. 2-i I. köt. 1. sz. 4—5. l.

Cáfolja W. Jankovics Miklós amaz állítását, hogy I. Ferdinánd idejében a polgári és egyházi rend már használta volna levelezéseiben a magyar nyelvet. Mellékletül Balassa Imre „In Wachwer 1543” kelt ritka magyar levele, amellyel Jankovicssal szemben foglalkozik.

66.

Magyar hazánk történetét érdeklő figyelmeztetés. *Nemz. Társ.* 1840 jan. 9-i I. köt. 2. sz. 9—11. l.

Veráncz Antal krónikája, Zápolya János egy levele, Oláh Miklós és más történetírók alapján bizonyítván, hogy II. Lajos a mohácsi csatában esett el és Székesfehérvárott temették el, cáfolja báró Brettfeld azon állítását, hogy II. Lajos holttestét a prágai királyi sirboltban találták meg 1804-ben.

67.

Végző szavam Henrik portugáliai gróf ügyében. (Gerenden, Mart. 18. 1840.) *Tud. Gyűjt.* 1840-i IV. köt. 79—82. l.

Válasz Fejér György megjegyzéseire, melyeket köszönettel fogadott. Bevallja ugyan, hogy a közölt 1361-i oklevelet nem látta s annak csupán másolatát kapta Meyerle János bécsi levéltárostól, de 1318-i saját, eredeti kolozsmonostori kiadványából igazolja, hogy a „bonae memoriae” kifejezés nemcsak elhunyt fejedelmeknek, hanem köznemeknek is kijárt s így annak előfordulása még nem lehet elég bizonyíték arra, hogy a jelen oklevél nem hiteles.

Kemény cikke kiegészítéseül Luczenbacher János (a *Tudománytár* 1840-i VII. köt. 199—202. l.) kimutatja, hogy spanyol és francia források is szólnak Henrik portugáliai herceg magyar származásáról, a nélkül azonban, hogy a kérdést eldönthetnék.

Luczenbacher cikke végén közli a kérdés teljes magyar bibliográfiáját is, amiből kitűnik, hogy arról legelőször Cornides Dániel szólt 1778-ban, 1828—1830 közt pedig kilenc cikk foglalkozott vele s ezek utolsója kiegészítéseül vetette fel aztán a kérdést Kemény 1839-ben.

68.

Iparunknak mire van szüksége? K....y. *Nemz. Társ.* 1840 május 22-i I. köt. 21. sz. 161—167. l.

Erdély ipara és kereskedelme csökkenése megakadályozásának ellenszere a Dunával való összeköttetése a szászok területének és ipariskola a szász nemzet közepette.

69—74.

Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. Herausgegeben durch G. Joseph Kemény. Band II.

Klausenburg, 1840; 8-rétű, 3 levél és 309 lap.

Az 1840 június elején megjelent kötet tartalma:

I. Mährische Landtags-Verhandlungen, die Ansprüche des Johann Zápolya auf Mähren betreffend; 1526—1531. (p. 1—84.)

II. Johannis Goebel et Georgii Wachsmann Chronica civitatis Schaesburgensis; 1514—1663. (p. 85—140.)

III. Siebenbürgische Ruin, beschreibts Johannes Greffius; 1658—1661. (p. 141—233.)

IV. Des Grafen Tököli Einfall in Burzenland, dessen Schlacht bey Tohan und Zernest, und Abmarsch aus Siebenbürgen; 1690—1691. (p. 237—279.)

V. Extract aus der mir, Grafen von Seeau ertheilten Landtags-Instruction; 1702. (p. 283—298.)

VI. Briefe des Grafen Ehrenreich von Seeau die Rákóczischen Unruhen in Siebenbürgen betreffend; 1703. (p. 301—309.)

A kötet német ismertetése x+y-től a *Transsilvania* 1840 jul. 10-i 54. sz. 216. l.

75.

Régi magyar költészet. *Tudománytár*. Értekezések VIII. kötete (Budán, 1840) 80—92. l.

Adám János kolozsvári polgár gyászéneke 1608-ból, a hosszú ének betűhív szövegével együtt.

Szerkesztői megjegyzés szerint, e cikk már fel volt szedve, mikor megérkezett a kolozsvári *Nemzeti Társalkodó* 1840. II. félévi 4. és 5. száma s bennök találták az éneket nagyajtai Kovács István kiadásában.

Kemény József e cikkének kézírata, az ének áttetsző szalmapapírosra vetett gondos másolatával (Gerenden, tavaszelő másodikán 1840) megvan mainapig is a M. Tud. Akadémia kézírattára Ivrtü 23. sz. kötetében.

76.

1608-beli kassai gyűlésnek végzései. *Literariai Csarnok* 1840 aug. 23-i 16—17. sz.

Jászai Pál ráakadván a fenti végzések eredeti pecsétetes példányára, újra kiadta a *Tudománytár* 1841-i 9. köt. 124—134. l.

77.

A gerendi templom régi felírata igazítva. *Nemz. Társ.* 1840 szept. 4-i 10. sz. 80. l.

A cikket ugyan id. Incze Ferenc gerendi ref. lelkész közli, de bevezető soraiban megvallja, hogy az általa (a lap 1840. évf. 21—22. l.) az 1000-ik évre helyezett kelettel közölt felirat hibás voltára Kemény József figyelmezteté¹s most azt könyomatban is a helyes 1290-ik évvel közli újból. Ezt pedig úgy sikerült megállapítani, hogy a gr. Kemény Sámuel névnapját augusztus 26-án ünneplő vendégssereggel a templomba mentek s ott Kemény József tanácsára a meszet a felirat két felén levakarva, kitünt a helyes szöveg, melyet most bemutat.

¹ Kételyeit fejezte ki cikke után Fejér György is a *Hasznos Mulatságok*“ 1840-i II. félévi 9. sz. 33. lapján, kiemelvén, hogy a felirat szövege eddigi tudásunknak ellentmond.

78—80.

Honi régi kéziratokat tárgyzó levelek. *Nemz. Társ.* 1840 nov. 13-i 2. köt. 20. sz. és 21. sz. 153—155. és 161—165. l.

I. Szalárdi János Siralmas magyar krónikája kiadását érintő levele Bol-dai Mártonnak széki Teleki Mihályhoz, 1670 jul. 13. Rákóczi György adomány-levele Szalárdi Jánosnak, 1646 jan. 6. Ébeni István Anafi fejedelemhez 1666 jan. 31-én írt levelében még az élő Szalárdiról van említés.

II. Eder József 1793-beli levele az erdélyi magyar nyelv-mívelő társasághoz Brutus Mihály és Bethlen János kézíratai iránt.

III. Kandó Mihály, Török Ferenc és gr. Mikes János 1797-beli levelei egy 1463-beli és 1526-i „Constitutiones Transylvanienses de modo exercituandi” c. kézirat iránt.

81.

Dissertatio diplomatico-critica de isthoc calendarii Eberiani exemplari, et respective de contento in eodem Diario manuscripto authentico Stephani Báthori de Somlío eruto per Josephum C. Kemény. (Scribebam Gerendini 11. Septembris 1835, ipsodie, quo Divina favente clementia, 40 aetatis annum attingebam.) Kurz: *Nachlese* auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte. (Kronstadt, 1840.) 81—108. l. Utána a német fordítás 109—115. l.

Ifj. Báthory István 1534—1600 közti magyar és latin naptári feljegyzései rendkívül becsesek s azokat Kemény nagyon ügyesen adta ki időrendbe szedve s kellő magyarázatokkal kiegészítve.

82—83.

Apafi Mihály fejedelemsége első évtizedében. (1661—1662) Közli G. K. J. Az „Erdélyi Házi Segéd” c. kalendárium 1841. évi köt. 39—41. l.

Találó jellemzése az óráiban, máskor meg könyveiben gyönyörködő, tanult s gyakran írogatásban örömét lelő fejedelemnek, aki azonban egyfelől sokat részegeskedett, másfelől haragjában sok gonoszt mivelt, alattvalóit zaklatva és megszegyenítve.

II. József császár háromszéki utazása 1773-ban. *Ugyanott*, a 41—44. lapon.

Ismertetése József császár erdélyi útjának, főleg Kerekes Máté kézdivásárhelyi ref. pap (1773 június 13-án írt) levele alapján, melyet egész terjedelmében közöl.

84.

Bethlen Gábor honi fejedelmünk nemzetségéről. *Nemz. Társ.* 1841 jan. 29-i I. köt. 5. sz. 33—38. l.

Bőjthi Gáspár munkája Bethlen Gábor atyai és anyai nemzetségéről. Zolyomi Miklós adománylevele Bethlen Domokosnak, 1666 okt. 11. Wesselényi Ferenc védelmezi Bethlen Domokost birtokában, 1665 dec. 3.

85.

Balika-vára nevezetéről. (Irtam Gerenden nov. 22. 1840.) *Nemz. Társ.* 1841 febr. 19-i I. köt. 8. sz. 62—63. l.

Cserei Mihály Historiája alapján bizonyítja, hogy Balika várát II. Rákóczi Ferenc Balika nevű kapitányáról nevezték el, akit a fejedelem 1709-ben Erdélyre küldött s ott rablásaiért egy „Erdélynek 1690-től 1715-ig való nevezetesebb dolgainak s történeteinek rövid feljegyzése” c. kézirat szerint a tordaiak megölték.

86.

A Kolozsvártn felállítandó Nemzeti Múzeum s annak fontossága. (Kemény Sámuellel együtt tett előterjesztése Küküllő vármegye rendeihez, 1841 febr. 21-én.) *Erdélyi Híradó* 1841. 20. sz. Német fordításban a *Siebenbürgen Wochenblatt* 1841. 28. sz. 111—112. l.

Ismertetése tanulmányunk bevezető soraiban.

87.

Ozorai Imre „De Christo et eius ecclesia“ című Krakóban 1535-ben nyomtatott magyar nyelvű munkájáról. (Gerend, martiusban, 1839.) *M. Tudós Társaság Évkönyvei* V-ik (1842-i) kötete 6—10. l.

Ez a második magyar nyelven nyomtatott könyv és ámbár a példány csonka, mert sem eleje, sem vége nincsen meg, Kemény József gondos forrás- és könyvészeti kutatás alapján megállapította szerzőjét Ozorai Imre református lelkész személyében, sőt azt is, hogy a könyv Vietor Jeromos krakói nyomdájában készült, amit kiadói jelvényéből derített ki.

88.

Év-szavak széki Gróf Teleki József Erdély' kormányzói kinevezése esztendejére. Irta G. Kemény József, magyar akadémia tagja.

Hely és év nélküli egy-leveles nyomtatvány. (Az Erdélyi Múzeum gr. Kemény József Chartophilatium Transsilvanicum-a XX. kötetében.)

Chronosticon magyar, német és latin nyelven, amely az új gubernator beiktatása napjára — 1842 április 6-ikára — jelent meg és osztatott ki az érdeklődőknek. Kicsinyített mását mellékelten mutatjuk be.

89.

Kemény József és Sámuel könyveinek és iratainak felajánlása az Erdélyi Nemzeti Múzeum számára. (Az Erdélyi Karok és Rendekhez intézett felterjesztés 1842 június 30-ról.) *Erdélyi Híradó* 1842. évf. 32. l. és három más lapban.

Kivonatos tartalma tanulmányunk I. fejezetében.

90.

Offenes Bekenntniss meiner Ansichten über das Schreiben einer Geschichte Siebenbürgens. Anton Kurz: Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens I. köt. 1. füzete (Kronstadt, 1844) 1—14. l.

Erdély története megírásához, hogy az valóban hitelt érdemlő lehessen, rengeteg előtanulmány és kutatás szükséges. Még a kútforrásokat is át kell vizsgálni, mert az ily kritikai vizsgálat néha meglepő eredményekre vezet. Így pl. Somogyi Ambrus krónikája egész lapokat átvesz Joviusból, az olasz Paulo Giovio művéből, Bethlen Farkas pedig nem csupán az általa idézett munkákból ír ki hosszú részeket, hanem a lengyel Cromer, Piasecius vagy Grondsky műveit is szabadon kivonatolja.

Az új kiadvány ismertetése a *Budapesti Híradó* 1844 júl. 16-i II. köt. 9. sz. 38. l.

91.

Ein Bruchstück über Johann Michael Brutus und über den Werth seiner ungarisch-siebenbürgischen Geschichte. Kurz: Magazin I. köt. 43—66. l.

Brutus műve fontosságát méltatva kiemeli, hogy ő Joviust Somogyinál óvatosabban használta. Műve az övénél sokkal fontosabb s cikkét e szavakkal fejezi be: Hát a könyvnyomtatás nincs még feltalálva történelmünk ez értékes kincse kiadása számára?

ÉV-SZAVAK
SZÉKI GRÓF
TELEKI JÓZSEF

ERDÉLY' KORMÁNYZÓI KINEVEZÉSE
 ESZTENDEJÉRE.

1.

Légyen
 H^V hon V^{nk'} osz L^{opa}.
 s é V^{ekre} é V^{eket} é L^{ien}
 Széki G. TeLeki Jósef
 ErDéLynek
 Régtől fog Va h^{IV}en ohalott
 TörVényes KorMányzóla.

2.

Von
 aLLen VöLkern
 DaClens
 GeLlebt,
 waLte, LeLte.
 VnD
 Lebe
 G. Ioseph TeLeki
 VleLe Iahre
 HoCh
 BegLVČkt.

3.

CoMes Ioseph Vs TeLeki
 TranssILVanlae G Vbernator
 Regl. et PatrIae
 GratVs,
 Vt
 DIV feLIX
 VIVat,
 sItq Ve beatVs.
 EXorant
 VnIVersI.

92.

Kritische Beurtheilung jener angeblich römisch-dacischen Münzen, deren Beschreibung und Abbildung im „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, I. Band, I. Heft, Hermannstadt, 1843“ der Publicität übergeben wurde. Kurz: Magazin I. köt. 67—79. l.

Bár e pénzek nem valódi volta kiderült, a külföld számára, hogy azt ne hihesse, hogy az erdélyiek a numismatika terén semmik, tárgyalja azokat, miután előzőleg Traján dunai hídjáról értekezik, a róla készült érmekeket ismertetve.

93.

Die Stiftungen des Auslandes für die dort studierende Jugend Ungarns und Siebenbürgens. Kurz: Magazin I. köt. 80—91. l.

Inkább szegény diákok mentek külföldre tanulni. A külföldi tanulmányi alapítványokról szóló tudósításokat akarja kiegészíteni. Ez alapítványok felsorolása országoként és vallásonként.

94.

Ueber das in der Diplomatie des Auslandes und Ungarns mit Innbegriff Siebenbürgens erscheinende älteste Linnenpapier. Kurz: Magazin I. köt. 101—122. l.

A fapapír használatáról Európában és Magyarországon. A meritett papír használatának magyarországi tartamáról több oklevéltörténész irt. Kemény legrégibb meritett papírú okmánya 1348-ban kelt, a másik 1368-ból való. Két ilyen, birtokában levő okmányt idéz, ír le és három vízjegy rajzát közli.

95.

Die ältesten Papiermühlen des Auslandes, Ungarns und Siebenbürgens und die Papierzeichen der beiden letzteren aus gleichzeitigen Urkunden erwiesen und insbesondere der Stadt Kronstadt gewidmet. Kurz: Magazin I. köt. 2. füzete 134—162. l.

Az európai papírgyártás áttekintése. Kemény szerint Magyarországon nem 1613-ban, mikor az előszámlált 23 nyomda már működött, hanem már 1553-ban volt papírmalom. Az első papírmalmot Brassóban 1546-ban állították fel. Nehány brassói papírra nyomott incunabulum. A későbbi erdélyi papírmalmok elősorolása. Mellékeltén hét (1553—1635 közti) levél.

96—101.

Archivarische Nebenarbeiten. (Klausenburg, am 5. April 1844.) Kurz: Magazin I. köt. 172—189. és 403—421. l.

I. Terra Blaccorum, der heutige Fogarascher Distrikt. (p. 172—180.)

Egy 1301-i oklevél alapján megállapítja, hogy a Terra Blaccorum, a mai fogarasi kerület, 1231 előtt „Terra Bulgarorum“ nevet viselt.

II. Ueber das einstige „Zovan“-er Bisthum im heutigen krasznaer Komitat. (p. 180—184.)

Két közölt 1300-i és 1440-i oklevél alapján megállapítja, hogy 1200 körül Kusali Jakab Zoványban kolostort építtetett, melynek szerzetesei püspöki jogokat gyakoroltak; e miatt 1300 körül a tasnádi esperessel összeütközésbe kerültek és e Szt. György tiszteletére emelt kolostor 1440-ben már nem létezett. Egyébként a zoványi püspökök valószínűleg csak címzetes püspökök voltak.

III. Angelus, Prior des Augustinerklosters zu Deesch, und Paul Bischof von Belgrad im Jahre 1335. (p. 184—185.)

A középkori magyarországi elpusztult kolostorok és püspökségek történetéhez közöl egy 1335-i oklevelet, amelyben említés történik a dési augustinusok kolostorának priorjáról és a nándorfehérvári püspökről.

IV. Die Reise der Elisabeth Königin Mutter von Ungarn nach Polen im Jahr 1356. (p. 185—187.)

Egy 1356-i oklevél alapján megállapítja, hogy Erzsébet királyné, Nagy Lajos anyja, nemcsak járt Lengyelországban, amikor Krakóban majdnem egész kíséretét legyilkolták, hanem már 1356 húsvét táján ment Lengyelországba, mikor Lajos Olaszországban viselt háborút. Muratori forrásműve XII. kötete alapján pedig azt hiszi, hogy a magyar király seregében erdélyi szászok is voltak.

V. Neudorf, im Jahr 1366 ein „Praedium“ der Saxonum Cibirien-sium. (p. 187—188.)

Lajos király egy 1366-i közölt parancsa szerint Weidenbach Pétert, ki-nek a király a szebeni szászok akarata ellenére „Újfalut (Neudorf) aján-dékozta, a kerzi apát oltalmazza meg, ha birtokában háborgatná.

VI. Eine Spur vom Jahre 1385 der sogenannten „Advocatia“ im ungarischen Städtewesen. (p. 188—189.)

A „Honor Advocatie“ kifejezés értelme „Schirmvogt“ a közölt 1385-i budai oklevél tanúsága szerint.

102.

Ueber J. B. Schuller's Umriss und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen. I. Heft. (Hermannstadt, 1840.) Kurz: Magazin I. köt. 3. füzet (Kronstadt, 1845) 195—229. l.

Schuller gyakran irányzatos számos állításával száll szembe, 32 pont-ban cáfolván azokat. Bizonyítja egyúttal, hogy a tárgyára vonatkozó ma-gyar irodalmat sokszor figyelmen kívül hagyta. Mellékelten Báthory Ist-ván egy 1487-i rendelete (p. 224) meg II. Rákóczy György egy 1653-i oklevele, mely szerint a hunyadmegyei Dobra akkor még Jófé nevet viselt. (p. 211—212.)

103.

Ueber die Entstehungszeit der ungarischen Komitate in Siebenbürgen. Kurz: Magazin I. köt. 230—238. l.

Két, 1277-i és 1322-i oklevél alapján állítja, hogy Erdélyt 1002 előtt nem, hanem Szent István halála, tehát 1038 után osztották fel megyékre, bár épen úgy nem bizonyos, hogy hétre, mint ahogyan nem, hogy ettől a hét várme-gyétől kapta volna Erdély a „Septem castrensis regio“ vagy „Siebenbürgen“ nevet.

104.

Diplomatischer Beitrag zur Geschichte der Gefangenschaft des Jo-hann Hunyadi. Kurz: Magazin I. köt. 313—319. l.

Hunyadi rigómezei csatavesztése utáni fogságának legszavahihetőbb leírása az Ivaniché, Schwandtner II. kötetében. De kik voltak árulói, arról, valamint fogsága részleteiről, meg szabadulása feltételeiről a magyar ren-dek Budán 1450 elején kelt oklevele nyújt új adatokat, melyet mellékletül könyomatban is közöl.

105.

Das Treiben der Mächte Europa's in den Jahren 1624, 1625 und der Fürst von Siebenbürgen Gabriel Bethlen. Kurz: Magazin I. köt. 323—357. l.

Az 1624–1625-i európai politikai helyzet vázolója után arról értekezik bőven, hogy minő és milyen eredményű béketárgyalások folytak II. Ferdinánd és Bethlen Gábor között ebben az időben s mily része volt ez utóbbinak a hágai egyezmény alapján az európai politikában. Ezekből nyilvánvaló, hogy Bethlen nem volt szószegő II. Ferdinánddal szemben. Mellékelten a Hágában 1625 dec. 9/19-én kötött egyezség saját, eredeti példányáról (p. 329—333) Jacobus ab Uhlfeldt levele Bethlenhez, Ex Cöppen haaga, 20. Ianuarii 1624; Weighardus Scultetus berlini levele 1625-ből. A jezsuiták karánsebesi missziója Bethlen 1625-i levelére. Sok idetartozó irat jegyzéke.

106.

Kritische Bemerkungen über folgendes Werk: Geschichte des Kronstädter Gimnasiums. Eine Festgabe zur dritten Säcularfeier desselben von Joseph Dück. Kronstadt, 1845. Kurz: Magazin I. köt. 380—396. l.

Birálja Dück felületesen kiválogatott bizonyítékait az erdélyi szász iskolák történetére vonatkozólag és kiegészíti azokat. Honter szerepének bírálata. Végül felsorolja a munka mellékleteinek címeit.

107—112.

Archivarische Nebenarbeiten. (Klausenburg, am 5. April 1844.) Kurz: Magazin I. köt. 403—421. l.

VII. König Sigmund am Sylvesterabend des Jahres 1397 zu Kronstadt in Siebenbürgen. (p. 403—405.)

Zsigmond király Brassóban, 1397 utolsó napján kelt oklevele nyomán az a feltevése, hogy a török elleni hadiadó ügyében körúton járt Erdélyben.

VIII. Der durch Sigmund, König von Ungarn, im Frühjahr 1402 beabsichtigte Römerzug. (p. 405—407.)

János esztergomi érsek 1402-i rendeletével 200 arany beküldését kéri harminc nap alatt a kolosmonostori apáttól, hogy a királyt Itáliába kísérhesse.

IX. Ueber das erledigte Erlauer Bisthum in den Jahren 1408 und 1409, und über Stibor, Bischof von Erlau, in den Jahren 1411 und 1417. (p. 407—409.)

Két oklevél alapján bizonyítja, hogy András elűzött spalatói érsek 1408—1409 közt is egri püspökhelyettes volt, illetve, hogy Stibor egri püspököt 1417-ben Miklós borsodi esperes helyettesítette.

X. Verbot der Gold- und Silberausfuhr aus Ungarn im Jahre 1431. (p. 409—412.)

Zsigmond husziták elleni készülődései és olaszországi koronázási költségeinek előteremtése végett az arany- és ezüstkiviteli tilalom tárgyában Küküllővárában 1431-ben kiadott rendelete.

XI. Bistritz und dessen Abgaben als Appanage der Königinnen von Ungarn. (p. 412—417.)

Losonczy (Bánffy) Dezső erdélyi vajda 1441-i rendelete alapján írja, hogy a beszercei szászoktól a magyar királynék még akkor is huzzák az eredetileg megállapított évjáradékot.

XII. Ein urkundlicher Beweis vom Jahre 1456 der königlichen Unveräusserlichkeit der einzelnen Besitzungen des Sachsen- und Szeklerlandes in Siebenbürgen. (p. 417—421.)

László király 1456-i oklevele, mellyel a székely- és szász földből való továbbbi ajándékozásokat megtiltja, kellő történeti magyarázattal közölve.

113.

Ueber das Bisthum und das Franziskanerkloster zu Bakov in der Moldau. Ein kritischer Beitrag zur Kirchengeschichte der Moldau, Walachei und Siebenbürgens. Kurz: Magazin II. köt. 3—82. l.

A bákói püspökség alapítási idejéről szóló három különböző vélemény cáfolata. Kemény szerint 1401-ben alapította IX. Bonifacius. Bizonyítása eredeti oklevél-szövegek alapján. A bákói franciskanus kolostor alapításáról szóló vélemények kritikája. A püspökség és kolostor története 1678-ig.

Marcus Bandinus érsek 1646-i jelentése a moldvai katolikus csángók-ról a kolozsvári ferencrendiek levéltárában. (p. 14—16.) Mellékelve: IV. Jenő pápa 1439-i és 1444-i oklevele; X. Leo pápa 1520-i levele; Wlad havasalföldi vajda 1431-i levele.

114.

Archivarische Nebenarbeiten. I. Die durch König Sigmund im Jahre 1426 beabsichtigte Wiederansiedelung des deutschen Ordens in Siebenbürgen. Kurz: Magazin II. köt. 96—101. l.

Zsigmond 1426-ban és 1427-ben a német lovagrend visszatelepítése ügyében huzamosabb ideig tartózkodott az erdélyi szászok földjén. Mellékelten Zsigmond király 1426-i oklevele, a szerkesztő kiegészítő megjegyzésével.

115.

Der Siebenbürger Landtag zu Hermannstadt im Jahre 1494. Kurz: Magazin II. köt. 109—121. l.

II. Ulászló 1494-ben azért tartózkodott Erdélyben, hogy hadat szedjen, tartománygyűlésen vettesse ki az adót és az erdélyi zavarokat lecsillapítsa. Mellékelten Ulászló király 1494-ben Szebenben kelt oklevele.

116.

Charakteristische Parallelen über die fast gleichzeitige Entstehung des constitutionellen Wesens in Ungarn, Deutschland, Frankreich, England und Spanien. Kurz: Magazin II. köt. 181—195. l.

Az említett államok történetéből vett tizenkét képben mutatja be, hogy az európai államok alapvonása a római birodalom bukása után a korlátolt monarchia volt, mert az arisztokrácia nem tűrte a korlátlan és örökösödésen alapuló egyeduralmat.

V. ö. 1832-ben írt hasonló tárgyú magyar cikkét, fentebb 23. sz. a.

117.

Heinrich von Valois und Stephan Báthori. Kurz: Magazin II. köt. 231—238. l.

Valois Henrik lengyel király menekülése Lengyelországból, 1574-ben, Henriknek a menekülését megelőző éjjelen (Krakóban, 1574 június 18-án) a lengyel rendekhez intézett levele kíséretében, saját gyűjteményéből. Báthory István lengyel királlyá választása és koronázása. Ahogyan nem szerették a lengyelek Henriket, annyira becsülték Báthoryt.

118—121.

Andeutungen von und für Ungarn aus einigen älteren Büchern. Kurz: Magazin II. köt. 246—250. l.

Valentinus Pannonius, a királyi egyetem orvostanára, 1600-ban. A római Szent Péter-templom magyar gyóntatószéke 1710-ben. A lipcei „Neuer Büchersaal“ 1746-i magyar vonatkozású közlései. A hamburgi „Bibliotheca Historica“ 1716-i kötete magyar történetet érdeklő 25 munkája.

122.

Ob man die Ansiedelung der Szekler in ihren dormaligen Wohnsitzen schon in das IX. oder erst in das XII. Jahrhundert versetzen müsse? Kurz: Magazin II. köt. 255—268. l.

Abulfedának a magyarok etelközi tartózkodásáról szóló tudósításának taglalása s az addigi helytelen nézetek helyesbítése. Annak igazolására, hogy a XIV. században még laktak besenyők a háromszéki székelyek szomszédságában, közli a gyulafehérvári káptalan 1324-i jelentését; hogy pedig Fogarasközség hajdan Terra Bulgarorum volt, újra lenyomatja a gyulafehérvári káptalan 1231-i oklevelét.

123.

Ueber die ehemaligen Knesen und Kenesiate der Walachen in Siebenbürgen. Kurz: Magazin II. köt. 286—339. l.

Ez értekezés megírására Hilibi Gál László az erdélyi kenézségekről névtelenül kiadott munkája rengeteg hibáinak helyreigazítása vezette. A kérdést így nyolc fejezetben tárgyalja 1325—1487 közötti 12 oklevél világánál. Különösen tanulságos a mű utolsó fejezete, melyben kutatásai eredményeit összefoglalva, Kemény kimutatja, hogy az erdélyi kenézek soha nemesemberek nem voltak, hanem a nemesek, szolgálatokra kötelezett alattvalói s midőn a kenéz név a XVII. század elején eltűnt, falusbírák szerepét töltik be. Légből kapott tehát Gál László amaz állítása, hogy „Mátyás király adományozásaiban bizakodva a szászok ... az oláh kenézségeket eltörölték és így az oláhokat subjugálták,“ mert ellenkezőleg, egy 1456-i oklevél tanúsága szerint ép a szászföldi kenézek hatalmaskodtak a szászok birtokain.

124.

Archivarische Nebenarbeiten. II. Ueber den Bauernaufstand und über den wechselseitigen Schutzvertrag der drei ständischen Nationen Siebenbürgens. 1437—1438. Kurz: Magazin II. köt. 357—375. l.

Abból a tényből kiindulva, hogy Eder volt az első, aki oklevelek alapján előadta, miként jött létre az erdélyi rendek híres 1437-i uniója, hat új oklevéllel világítja meg az akkori népferradalom igazi okait, kimutatván, hogy az elnyomott népnek — tekintet nélkül nemzetiségére — teljes joga volt az elégedetlenségre földesuraikkal szemben.

125.

Bruchstück aus der Geschichte der vaterländischen geistlichen Zehnten mit besonderer Bezugnahme auf unsere Walachen. Aus dem ungarischen Original-Manuscript des Herrn Grafen Joseph Kemény ins Deutsche übersetzt von Johann Georg Giesel. Kurz: Magazin II. köt. 381—391. l.

Az eleinte a papi tized alól felmentett görög keleti románok később oly esetben fizettek tizedet, amikor oly területre költöztek, amelynek régi birtokosai hajdan tizedfizetésre voltak kötelezve. Mellékelten öt 1468—1648 közötti felvilágosító oklevél.

126. *

Monitum zum Manuscripte „Exemplaria manuscripta coeua Comitiorum Regni Hungariae regnante Wladislao II. anno 1498 et 1514 celebratorum“ aus der Sammlung des Szenczi Molnár Albert. Kurz: Magazin II. köt. 412—413. l.

E latinul írt bevezető cikk kelte: Scribendam Gerendini, 16. Junii 1845.

127.

Die Verkettung des einstens in Deutschland und Siebenbürgen in der Gestalt eines angeblichen Chripto-Socialismus nicht lange bestanden, sogenannten Judaismus. Kurz: Magazin II. köt. 416—429. l.

Kutatásai alapján bizonyítja, hogy az Erdélyben üldözött szombatosfelekezet azonos volt a sociniánusokéval. Mellékelten Avitus János (Wittebergae, VII. Kal. Augusti 1621 kelt) és Péchy Simon erdélyi kancellárhoz, a szombatosok fejéhez írt levele.

128—131.

Archivarische Nebenarbeiten. III. Fragmente aus der Kirchengeschichte der siebenbürger Sachsen und des siebenbürger Bisthums vor der Reformation. Kurz: Magazin II. köt. 462—469. l.

A Géza király által Erdélybe, Szeben körül telepített flandriaiak és utódaik 1771-ig vallási tekintetben az esztergomi érsek jurisdictiója alá tartoztak, míg a többi százszok az erdélyi püspök alá. Emiatt a két egyházi hatóság közt sok surlódás volt s ezek részletei Zsigmond király két (1314—1356 közti) okleveléből s egy más keltezetlen érdekes jelentésből derülnek ki.

IV. Ueber die in Siebenbürgen im Mittelalter übliche äussere Formalität der Eidesablegung. Kurz: Magazin II. köt. 469—471. l.

Egy 1360-i oklevél alapján bizonyítja, hogy Erdélyben mezitláb, öv nélkül és porral behintett fővel volt egykor szokás esküt tenni.

V. Ueber die Ernennung der Vice-Woywoden Siebenbürgens. Kurz: Magazin II. köt. 471—472. l.

Zsigmond király egy 1397-i oklevele alapján igazolja, hogy a vice-vajdákat maguk a vajdák nevezték ki.

VI. Ein kleiner Beitrag zu einer zukünftigen Monasteriologia Transilvaniae. Kurz: Magazin II. köt. 472—473. l.

Egy a kolozsvári Óvárban állott apáca-kolostor Gertrud nevű főnöknőjének 1447-i okleveléből vett adalék egy készitendő erdélyi monasteriologiához

132—139.

Literarischer Anzeiger. Kurz: Magazin II. köt. 375—378. és 504—507. l.

Többé-kevésbbé szigorú, de részrehajlatlan ismertetések az alábbi művekről:

Vizsgálódás az erdélyi kenézségekről. Nagy-Enyed, 1846. Hilibi Gál László névtelenül megjelent felületes, sőt célzatos munkája.

Czech József: Erdély történetének rövid rajza. Kolozsvár, 1846.

Papp József: Erdélyországnak rövid földleírása. Kolozsvár, 1846.

Értekeződés az erdélyi nemes Szász nemzet eredetéről. Nagy Enyed, 1846. Gál László névtelenül kiadott munkája.

Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin. Leipzig, 1846.

Die Einkünfte des Schatzes im Königreiche Ungarn. Ofen, 1846.

Der Sprachkampf und seine Bedeutung in Siebenbürgen. Leipzig, 1846.

Kövári László: Erdély statisztikája. (A cenzura-hivatal által jóváhagyott kéziratok mű.)

140.

Geschichtliche Tageserinnerungen. A *Satellit* 1845 július 3-i 53-ik számán kezdve folytatólag 1846 végéig. Az első közlemény élén ez a motto: Dum nihil habemus maius, calamo ludimus. *Phaedri libri IV* fab. 1.

A szerkesztő jegyzete szerint Kemény e különféle történelmi kijegyzéseit ifjúkori írói bűnei közé sorozta, pedig ezek a néha majd egy egész hasábot megtöltő adalékok igen érdekesek s nagyon élénkítő tettek a szászok hetilapját, tárgyuk úgy a hazai, mint a világtörténet eseményeiből lévén merítve.

141—143.

Erdélyország Történetei Tára. Második kötet: 1566—1613.

Kolozsvártt, 1845. Nyomatott a kir. Lyceum betűivel; 8-r. XIII és 291 lap.

Az 1845 július 11-én megjelent kötet tartalma:

I. Vita vel peregrinatio vitae Thomae Borsos de Maros Székely Vásárhely. Mellékletül 1586—1612 közti 22 levél és országgyűlési végzés.

II. Itinerarium ad fulgidam Portam ottomanicam Thomae Borsos. Mellékletül Szekender basa 1613-i levele.

III. Rerum in Transsilvania Anno Domini 1613 toto mense Octobri gestarum ordo et series etc. Mellékletül Báthory Gábor Erdélyországtól való 1613-i búcsúlevele, meg további négy vonatkozó magyar levél.

A szerkesztők ismertető cikke a sajtó alatti kötetről, az *Erdélyi Hiradó* 1845 június 13-i 47-ik s következő 48—49. számában, németül pedig (1845 június 24-én) a *Transsilvania* 1845. évf. 49 és 52, valamint 55 és 59. számaiban.

Ismertetve a Magazinul istoricu pentru Dacia IV. köt. 375—382. l.

Az Akadémia 1858 dec. 15-i nagygyűlésében a Marczibányi-jutalom 50 aranyával jutalmazta, mint oly munkát, mely nem csak a szomszéd haza történetei, különösen az arra nézve annyira nevezetes XVI-ik s részben XVII. század közelebbi ismertetésére nagyfontosságú kiadatlan írók és okmányok sorát adja becses felvilágosító bevezetések és jegyzések kíséretében, hanem a magyar nyelvű történelmi emlékek kiadását is buzdító például szerencsésen megindította, s ez által is a történetírók figyelmét a magyar kútfőkre nagyobb mértékben felhívta. A jutalom, az egyik szerző-kiadó (vagyis Kemény) elhunytánál fogva, Kovács István úrnak rendeltetett kiadatni. *Toldy, A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei IX. köt. (Budapest, 1876) 42. l.*

144.

Rede des Grafen Joseph Kemény in der Sitzung der ungarischen Academie am 4. August 1845. *Blätter für Geist* 1845 aug. 25-i 35. és 36. száma 257—260. és 265—269. l.

Kivonatost tartalmát ld. tanulmányunk III. fejezete legelején. (Magyarul — sajátosképen — sehol sem jelent meg. De kézírata megmaradt Kemény „Miscellanea” c. gyűjteménye IX. kötetében.)

Felelt reá Benigni József „Zeitungswelt” című cikkében, a szebeni *Der Siebenbürger Bote* 1845 szept. 19-i sz. 293. l.

145.

Leitende Antwort. *Blätter für Geist* 1845 okt. 20-i 43. sz. 321—323. l.

Felelet Benigni válaszára, melynek elején Kemény kijelenti, hogy őt nem kívánta sérteni s csupán annyit mondott, hogy „Benigni Josef urnak... munkája... alig érdemelne figyelmet, ha... némely állításai szintúgy, mint néha egyéb hirlapi irogatásai is *nemzeti ingerültséget nem okoznának*“¹ amit annyival inkább mondhatott, mert egyik vezércikkét Benigni nem átalította e szavakkal kezdeni: Oh, ti bolond magyarok!

A cikk tartalma kivonatát ld. tanulmányunk III. fejezete elején.

Benigni viszonzása a *Siebenbürger Bote* 1845 nov. 14-i sz. 257. l. (Ismeretve ugyanott.)

¹Ime ennyi ismeretes Kemény József remek beszéde magyar szövegéből, amely soha meg nem jelent nyomtatásban.

146.

Az ugynevezett kolumbácsi legyekről. *A Magyar orvosok és természetvizsgálók Pécsen tartott hatodik nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai* (Pécsen, 1846) 90—93. l.

Nem lévén természettudós, Kemény nem tudhatta, hogy választott tárgyáról még 1795-ben önálló munkát írt volt Dr. Schönbauer József Antal pesti egyetemi tanár. De azért cikke mégis hasznos adatokkal szolgált a Dévát s majdnem egész Hunyadmegyét 1845 május és június havában ellepett veszedelmes rovar pusztításáról, amely akkora volt, hogy a legyek a ros-kányi erdőben még öt farkast is halálra csíptek, az őzek meg nyulak pedig a csípéstől való kínjukban a közeli falvakba búzódtak tőlük.

147.

Neueste ungarische Geschichtsliteratur. *Blätter für Geist* 1846 ápr. 20-i 17. sz. 121—122. l.

A lassan induló történelmi kritikáról szóló rövid általános bevezetés után dicsérőleg ismerteti Jászay Pál „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után“ című művének ép megjelent I. füzetét; csupán azt kifogásolván, hogy oklevél- és egyéb idézeteit nem eredetiben, hanem magyarra fordítva közli.

148.

Das Märchen der Herkunft des Johann Hunyadi. (Nach Kaspar Heltai's Buch aus 1574.) *Blätter für Geist* 1846 szept. 14-i 38. sz. 295—296. l.

Ezt Kemény 1843 május 5-i leveléből s a gróf buzdítására, Kurz Antal közli, a tőle kapott kész forrás-anyag alapján egész tanulmányt írván „Johann Corvin's von Hunyad Geschlecht und Herkunft“ címen a *Blätter* 1846. évf. 37—47. számaiban, közölve Hunyadi János leszármazási tábláját is (a 364. lapon) úgy amint azt Keménytől kapta volt.

149.

Csák Máté erdélyi vajda 1277-iki oklevele. Fejér György „Religionis et ecclesiae Christianae apud Hungaros initia“ c. műve (Budae, 1846) 241—242. l.

Karácsonyi János id. m. 146. száma szerint koholt.

150.

Gr. Kemény József beszéde a kolozsvári országgyűlés 1847 január 28-i ülésén a jobbágyság és adó eredetéről, kapcsolatban a Székelyföldön bevezetni tervezett úrbéri rendszerrel. A kolozsvári *Múlt és Jelen* 1847 febr. 4-i 10. sz. 60—62. l. Kivonatolva az *Erdélyi Híradó* 1847 jan. 31-i 218. sz. 69—70. lapján, meg a *Nemzeti Ujság* 1847 febr. 14-i 437. sz. 102—103. l. és 438. sz. 106—107. l.

Tartalmi kivonata tanulmányunk IV. fejezete 16. jegyzetes részében.

151.

Rede des Grafen J. K. in der 26. Landtagssitzung, bezüglich der Einführung des Urbars auf dem Szeklerboden. A *Satellit* 1847. évf. 17—18. és 21-ik száma 73—74., 78—80. és 97—99. l. Március 1-től 15-ig.

Eredeti magyar szövegét ld. fentebb, 150. sz. a.

152.

Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive Annales Hungarici et Transsilvanici. Edidit Josephus Trausch Coronensis. Pars I—II.

Coronae, 1847—1848. Impressum per Johannem Gött Typographum. In 4-to pag. 324 et 307.

Ezt Trausch a Keménytől kapott másolatból adta ki, amit Kurz nyíltan elárul, mondván: Nach einer von einer gleichzeitigen Abschrift durch den Herrn Grafen Joseph Kemény gemachten Abschrift. (Magazin II. p. 511.)

153.

Mikó-Ujvár emléke. *Uj Magyar Múzeum* 1854. I. köt. 44—61. és 146—157. l.

A várkastély története, 1438—1635 közti négy oklevél, 1647—1755 közti 3 levél, meg egy 1637-i és 1715-i jegyzőkönyvi részlet kíséretében.

Az értekezés némely állítására Szabó Károly tett megjegyzéseket, ki-terjeszkedvén arra is, hogy az 1533-beli ú. n. Csíki krónika nem hamisítvány. (Ugyanott, a 270—273. l.)

154.

Bonfinius élete és munkái. *Uj Magyar Muzeum* 1854. I. köt. 246-270. és 315—323. l.

Életrajzi főbb adatainak felsorolása után ismerteti Bonfinius *Decas*-ainak 12 latin, 2 német kiadását, Czwitinger után pedig egy állítólag 1606-ban megjelent magyar fordítását is. Adatai közt becses, hogy Prayval szemben, Joannes a Rhenis de Monte Joannis „Breviculum Chronologicum“ c. műve (Coloniae. 1658) alapján kimutatja, hogy Bonfini 1503 tavaszán Budán halt meg 69 éves korában és eltemettetett Szent Margit kápolnájában. Kemény közli még síriratát is, melyet munkájának 1565-i kiadása címlapján talált és írt le magának.

155.

Az állítólag 1533-beli székely krónikáról. (Szabó Károly urnak felelőül.) *Uj Magyar Muzeum* 1854. I. köt. 443—452. l.

Ezt az ú. n. Csíki székely krónikát Kemény József már 1817 óta ismerte, de hitelességét kétségbevonja mindaddig, míg eredeti példánya vagy bármilyen hiteles másolata elő nem kerül.

Erre a cikkre Szabó Károly önálló értekezésben felelt, a krónika hitelességének védelmében; ugyanott, az 1854-i II. köt. 301-315, 383-409 és 457-487. l.

156.

A nagyköpcsényi Listi-család eredete, növekedése és hanyatlása. *Uj Magyar Muzeum* 1854. I. köt. 489—511. l.

Kimutatja, hogy Liszti János, a költő családja erdélyi szász eredetű, legrégebb őse az 1561-ben szereplő Liszti Kristóf szebeni szenator lévén. A család azonban Magyarországra költözött, tagjai ott nagy szerepet vittek, egész 1676-ban történt kihalásáig.

157.

Az ilyefalvi hajdani erősség emléke „Kastély“ és „vár“ nevezet alatt. *Uj Magyar Muzeum* 1854. II. köt. 29—43. l.

Az ilyefalvi vár története. Mellékelten: egy névtelen székely szerző 1658-ban írt és Ilyefalvának ugyanazon évben a tatárok által történt elpusztítását megörökítő 64 versszakból álló verses krónika, továbbá a kolosmonostori konvent 1443-i kiadványa az ilyefalvi régi, a reformáció előtti időből való Szent Ilyésnek szentelt templomról.

158.

Magyar hazánkban létező oláhok hajdani vajdaságaikról. *Uj Magyar Muzeum* 1854. II. köt. 119—132. l.

Cáfolja Szirmai Antal azon állítását, hogy Balk 1368-ban Szatmármegye főispánja volt. Magyarországi oláh vajdák már 1247-ben fordulnak elő oklevelekben, így például a kvicsori vajda. A hazai románok vajdaságainak szűk korlátok közé szorított értelmet kell adni. Mellékelten 1368—1445-i három oklevél a Zarándmegyei Kriscsori család nemzedék-táblázata.

159—161.

Diplomatikai kutatások. (Írárm Bécsben, nyárhó első napján, 1854.) *Uj Magyar Muzeum* 1854. II. köt. szeptemberi füzet 194—227. és 315—332. l.

I. Az 1561- és 1562-beli titkos működések Erdélynek Magyarországhoz való visszakapcsolása iránt. (p. 194—212.)

A nagyváradi püspök I. Ferdinánd elé terjesztett titkos tervezete Erdélynek Magyarországhoz való visszaesatolásáról, 1561. Despota moldvai vajda levele, 1561. Ferdinánd király fiához, Miksához, 1561. Zay Ferenc kapitány Miksához, 1562. Báthori András kapitány Miksához, 1562. Thordai Zsigmond kamarai tanácsos Miksához, 1562.

II. Rudolf császár és erdélyi vajda Báthori Zsigmond közti 1594-beli titkos követségek. (p. 212—227.)

Kis Mátyás követsége és jelentése, 1594. Carrillo Alfonz jezsuita levele és Báthori András bíboros két levele Carrillóhoz, 1594. Christoph von Teuffenbach Mátyás főherceghez, 1594.

III. Erdélyi fejedelem Báthori Zsigmondnak Mária Christierna osztrák fejedelem-asszonnyali házasságát érdeklő 1595-beli okmányok. (p. 315—332.)

A magyar tanácsosok felelete az erdélyi urak válaszára, 1595. Egybekelelési kérés Báthori Zsigmond és Maria Christierna között, 1595. Maria Christierna lemondási okmánya az osztrákházi tartományokhoz való öröklési jogáról, 1595. A magyar tanácsosok jelentése az erdélyi tárgyalásokról, 1595.

162.

Erdősi János élete, saját munkáiból merítve. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 97—113. l.

Egyenként tárgyalja Erdősi munkáit és Erdősi életéről és munkáiról szóló sok hibás adatot helyreigazít. Beeses Reisacher Bertalan Erdősit magasztaló latin verse 1551-ből, amikor ő is tanártársa volt a bécsi egyetemen.

163.

Diplomatikai kutatások. IV. Erdélyi fejedelem Báthori Zsigmond és II. Rudolf császár közötti egyezés Erdélynek átadása iránt 1597-ben. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 193—204. l.

Ez eddig ismeretlen volt fontos államoklevél szövegét Kemény a bécsi kamarai levéltárból közli Báthory Zsigmondnak Carrillo Alfonzhoz intézett (1597 dec. 11-i) levelével együtt, ő lévén közvetítője a prágai udvarral folytatott tárgyalásaiban.

164.

Szalárdi János, a történész. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 233—250. l.

Szalárdi életrajzának megírását másra hagyván, csupán az általa gyűjtött idevonatkozó adatokat közli. Szalárdi levele Bornemisza Pálhoz, 1638. Rákóczi György adománylevele 1646-ból. Szalárdi János levele Arkosi Mihályhoz, 1664. Szalárdi János levele I. Apafi Mihályhoz, 1665. Kolosvári főispán Ébeni István Apafihoz, 1666. Az 1666-i fogarasi országgyűlés IX. törvényeikre Szalárdi kirendeléséről az adók és egyéb jövedelmek főbeszedőjének. Szalárdi levele Apafihoz, 1666. Az 1666-i gyulafehérvári országgyűlés III. törvényeikre, amelyben Szalárdiról, mint már néhairól van szó. Szalárdi János sírköve a fogarasi temetőben. 1834-ben vett másolatáról közölve. Boldvai Márton levele széki Teleki Mihályhoz Szalárdi „Siralmas krónikája” 1670-ben tervezett kiadásáról.

165.

Báthori István erdélyi vajda s lengyel király mint a catholicismus pártolója s a jezsuitáknak egy eddig ismeretlen kolosvári nyomdájok. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 378—394. l.

A jezsuiták Erdélybe telepedése 1579-ben. Báthory István király hívására. A jezsuiták 1581-ben működött állítólagos kolosvári nyomdája. István király mély vallásos hite Karnkowski Szaniszló püspök nyilatkozata szerint. Ioannes Demetrius Solicovius „Commentarius brevis rerum Polonicarum” c. műve (Dantisci, 1647) alapján. Possevino Antal jezsuita viszonya Báthory Istvánhoz.

166.

Erdélyi tudományos igyekezetek. Egykoru eredetű magányos levelek szerint. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 401—425. és 451—470. l.

Erdélyi püspök gr. Batthyányi Ignác levele gr. Teleki Sámuelhez az általa tervezett erdélyi tudós társaság alakítása iránt, 1785. Gr. Teleki Sámuel válasza, 1785. Aranka György levele Békési Zsigmondhoz magyar nyelvűvelő társaság szervezése tárgyában, 1794. Kerekes Ábel által Aranka Györgynek írott levél töredéke történeti gyűjteményéről, 1814. Gr. Bethlen Imrének gr. Kemény Józsefhez küldött nyomtatott körlevele magyar folyóirat indítása tárgyában, 1828. Benkő József Mária Teréziához intézett ajánló levele „Transsilvania” c. műve elejéről, 1777. Benkő József gr. Teleki Sámuelhez az erdélyi három országos nemzet egyesülése s pecsétje tárgyában, 1783. Benkő József levele munkálkodásai felől Teleki Sámuelhez, 1795.

167.

Diplomatikai kutatások. V. Erdélynek némely 1598 és 1599-iki eseményeit felvilágosító hiteles írományok. *Uj Magyar Muzeum* 1855. I. köt. 497—518. l.

Rudolf császár levelei Báthory Zsigmondhoz és neje, Mária Christiernához, az Erdély átvétele végett kiküldött biztosaihoz, ezek esküfomája, Miksa főherceg levele Rudolfhoz s az erdélyi rendekhez, Báthory Zsigmond

levele — 1598-ból; továbbá Mária Christierna oklevele, amellyel erdélyi hitbér-jóságait távozása előtt haszonbérbe adja Báthory András fejedelemnek, ennek kötelezvényével, 1599-ből. Együttesen 14 kiadatlan becses levél és jelentés a bécsi kamarai levéltárból.

168.

Alterthümer und Kunstdenkmäle in Siebenbürgen. (Brief an Fürst Karl Schwarzenberg, Gouverneur von Siebenbürgen, vom 21. August 1853.) *Transsilvania* 1855. No. 25. Seite 99.

Kivonatos tartalma tanulmányunk bevezető részében.

169.

Bethlen Gábor jelleme egykorú vélemények szerint, s 1616 s 1619-beli levelei. *Uj Magyar Muzeum* 1856. I. köt. 16—27. l.

Részletek egy 1620-i ritka névtelen röpiratból, meg Bethlen két (1616-i és 1619-i) belőle vett leveléből, számos egyéb ismeretlen külföldi könyvből merített jellemző idézetekkel.

170.

Adatok Szacsvai Sándorról. (Gerend, 19. Nov. 1853.) *Uj Magyar Muzeum* 1856. I. köt. 281—283. l.

Mike Sándor erdélyi országos levéltárhozhoz intézett levél alakjában írt emlékezés Szacsvai újságírói működéséről Bécsben, 1786—1792 közt. Röpiratai, Magyar Kurirja. Szacsvai satirikus elméje.

171.

Benkő Józsefről s a Hóra-világ irodalmáról. (Kemény Mike Sándorhoz intézett második levelében.) *Uj Magyar Muzeum* 1856. I. köt. 334—339. l.

Benkő „Az erdélyi oláh nemzet képe” s „Az 1784-ben támadott Oláh zenekonának leírása” c. műveiről. A Horavilágra vonatkozó hét más munka címe. Benkő mentegetőzése azon váddal szemben, hogy „Transilvania”-ja nem eredeti munka. Szacsvai „A Hazafiak tüköre” c. műve.

172.

Még valami Szacsvai Sándorról s a Hora-dolgokról. (Gerenden, nov. 23. 1853.) *Uj Magyar Muzeum* 1856. I. köt. 339—341. l.

Szacsvai újságírói és nyelvtisztítási érdemei. Hora pénzei, rézgyűrűje és csákánya.

173.

Magyar irodalmi berek. Szász-Sebes XV. századbéli tanodája, török általi ostroma és történetírójának emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 45—53. l.

A „Tractatus de ritu, moribus, nequitia et multiplicatione Turcorum” c. munka magyar vonatkozásai az 1437—39-i évekből.

A cikk előtti X-es szám arra látszik utalni, hogy ez Kemény Józsefnek a folyóiratban eddig megjelent tizedik cikke, de azért ez az elseje azoknak, amelyek később az ezentuli füzetekben megjelentek s a „Történelmi és irodalmi berek” című kötetben is megtalálhatók. (A cikkek folyószámát ezentúl célszerűségi szempontból elhagyjuk, mivel néha maga a szerkesztő — Toldy Ferenc — is elhagyta, néha meg hibásan rakta fel.)

174.

1480-beli jóslat Magyarország jövődjéről. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 76—80. l.

A „De maximis mutationibus regnorum prognosticon D. Magistri Antonii Torquati... ad Serenissimum Matthiam Regem Ungarorum“ című 1584-ben megjelent munkából Torquato Antal orvos Magyarország jövődjére vonatkozó jóslatai.

175.

Laki Thúz Jánosnak velencei emléke 1486-ról. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 80—83. l.

Keresztelt zsidó volt. Valla György neki ajánlotta „Juvenalis cum tribus commentariis“ c. Velencében 1492-ben megjelent művét.

176.

Első Mátyás király idejébeli egy magyar költőnek emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 83—84. l.

A „Fr. Arnoldi de Bavaria liber singularis de arte poetica ejusque laudibus et usu delectamineque“ c. munka 1492-ből említi Mátyás király Gábor nevű magyar dalnokát.

177.

Magyar és erdélyi nyomdászok külföldön, 1472—94 közt s a budai könyvtárak 1481—1525 közt. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 116—136. és 206—214. l.

Külföldön nyomdával rendelkező hat magyarországi nyomdász meg nyomdatermékeik, valamint 12 régi budai könyvtár meg az általuk kiadott munkák felsorolása.

178.

Hazai tudósaink a XV. század végén s a XVI.-nak elején. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 241—259. és 334—345. l.

A „Sodalitas litteraria danubiana Ungarorum.“ A Bolognában és egyebütt tanult magyar ifjak, Beroald Fülöp bolognai tanár három munkájában. Coturninus (Sehuster) Lénárd Frangepán Gergely kalocsai érsekhez intézett beszéde. Számos külföldi író ajánlotta művét tudós hírnök magyar uraknak.

179.

Idősb Perényi Gábor emlékezete 1509—1512-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 353—360. l.

Crosnai Pál krakkói tudós tanár, akit Perényi szívesen fogadott és gyámolt, „Ad divum Ladislaum Pannoniae Regem victoriosissimum, et sanctum Stanislaum praesulem ac martyrem Poloniae gloriosissimum et pluraque alia connexa carmina“ c. Bécsben, 1509-ben kiadott munkájának ajánlólevele Perényi Gáborhoz.

180.

Erdélyi költők a XVI. század második tizedében. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 413—422. l.

Wolfhard Adorján, Hagymás Máté, szebeni Wall Tamás, kolosvári Roth (Veres) Tamás, Szilágyi Ámbrus, Hatz Márton, Székely Ferenc és Ladó Ferenc magyarországi írókról és verseikről.

181.

A Dózsa-pórhad egykorú emléke. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 449—453. l.

A II. Ulászló udvarában tartózkodott Taurinus (Stieröxel) István gyulafehérvári kanonok leírja a Dózsa-lázadás történetét ily cím alatt: „Stauro-machia, idest Cruciatorum Servile Bellum. Viennae, 1515.”

182.

Vitéz János és Eperjesi János 1514-beli emlékezetök. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 453—454. l.

Regiomontanus János Peurbach Györgynek általa rendezett esillagászati térképeit, amint ez az utóbbi „Tabulae Eclipsium“ Bécsben, 1514-ben kiadott művének ajánlóleveléből kitűnik, Vitéz, nagyváradai püspök tiszteletére „váradai táblák“-nak nevezte. Ugyane mű előszavában van említés Eperjesi Jánosról is.

183.

A velenceiek által elfoglalt részei Magyarországnak. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 496—500. l.

Helianus Lajos „De bello suscipiendo adversus Venetianos... oratio“ című 1510-ben Augsburgban megjelent művében elősoroltatnak a velenceiek által Magyarországtól elfoglalt dalmát parti részek, melyeket 1813-ban foglalt vissza I. Ferenc a franciáktól.

184.

Verbőci István emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 517—528. l.

Verbőczy „Tripartituma“ bécsi 1517-i első kiadása végéről Balbi Jeromos pozsonyi prépost latin verse. Verbőczy római és wormsí követsége. Hogy Verbőczy sok külföldi tudóssal élt baráti viszonyban, arra nézve három mű neki szóló ajánlását találjuk.

185.

Budai Simon magyar verselő 1518-ban és Erdélyi Miksa indiai utazónk 1519-ben. *Uj Magyar Muzeum* 1857. I. köt. 528—531. l.

Fr. Chrysologi de Valle Marie „Tractatus specialis de linguarum scientie utilitate“ c. Bécsben, 1518-ban kiadott munkában van említés Budai Simon száműzetéséről és költészetéről. Erdélyi Miksát, Bod Péterrel szemben Kemény a Bécsben a XVI. század elején hatalmas „Siebenbürger“ erdélyi szász családból valónak tartja.

186—188.

Drei Briefe des Grafen Joseph Kemény an einen Freund über Michael Csáky, den vielvermögenden Kanzler in Siebenbürgen zur Zeit des jungen Königs Johann Sigismund. (Gerend. am 28. April, 9. und 26. Mai 1854.) *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge II. kötete (Kronstadt, 1857) 75—127. l.

Fejezetek: I. Die Familie Csáki de Keresztszeg. II. Die Familie Csáki von Bihar. III. Die Familie Csáki de Dobra. IV. Die Familie Kis-Csáki de Karko alias de Mihály. (p. 75—91.) Die politische Laufbahn Michael Csáki's. (p. 92—112.) Michael Csáki: capo et protettore della setta lutherana. (p. 113—127.)

189.

Mihály vajda jellemét és tetteit hitelesen érdeklő okmányok 1600 és 1601-ből. (Badenben, Bécs mellett 1854. augusztusban.) *Magyar Történelmi Tár* III. kötete (Pesten, 1857) 119—188. l.

A hadügyi levéltárban talált 11 érdekes levéllel és jelentéssel, melyeket kellő magyarázatokkal közöl, bevezetésében azzal a megjegyzésével, hogy ezek nélkül sem Erdély akkori eseményeit, sem Mihály vajda dacos, csalfa indulatját helyesen s hitelesen felfogni és leírni nem lehet.

Az egyes darabok rövidített tartalma az alábbi: 1. Kelemen pápa Mihály vajdához, 1600 ápr. 22. 2. Az Erdélybe küldött császári biztosok tárgyalása Mihály vajdával, 1600. 3—10. Berichte der kaiserlichen Commissaire, 20—25. April 1600. E jelentések fontossága, hogy először nyújtanak hiteles adatokat arról, mit végeztek Mihály vajdával a hozzáküldött biztosok: Ungnad Dávid és Székely Mihály szatmári kapitány, akik Kornis Gáspár egy titkos levelét is felküldték a prágai udvarnak. 11. Mihály vajda keltezetlen, igen fontos latin jelentése Rudolf császárhoz, amit nyilván személyesen nyújtott át neki 1601 elején.

190.

A gróf Lázár család. Irta családjá számára gróf Lázár Miklós összekapcsolva gróf Kemény Józsefnek a nevezett családról kéziratba hátramaradt munkájával és számos jegyzetével.

Kolozsvárt, 1858. A rom. kathol. Lyceum betűivel; 8-rétű 3 levél és 282 lap.

A kiadó 1858 március 23-án kelt előszavában hálásan emlékezik Kemény közreműködéséről, melynek a kötet jóformán minden lapján nyoma van, sőt a közölt oklevelek nagyobb része is Kemény gyűjteményéből származnak.

191.

Az ugynevezett hét gyászmagyarkákról, vagyis szent Lázár szegényeiről, és a szárhegyi gróf Lázár család első törzsökéről. (Íram Geren-den aug. 17. 1853.) Gróf Lázár Miklós 1858-ban megjelent fentebbi műve 3—11. l.

Kimutatván Apor Péter meg Timon Sámuel állításainak tévedését, Kemény József ez értekezésében azt a véleményt kockáztatja, hogy a Lázár-család besenyő-származású, miután Lázárfalvának legrégibb lakói — még egy 1365-i oklevél szerint is — biszenusok voltak.

192.

A mohácsi ütközet egykoru emléke. *Új Magyar Múzeum* 1858. I. köt. 21—34. l.

Cuspinianus János (valószínűleg már 1527-ben, Bécsben megjelent) leírását tartja leghitelesebbnek. Címe: „Oratio protreptica Joannis Cuspiniani ad Sacri Ro. Imp. Principes et procures, ut bellum suscipiant contra Turcum cum descriptione conflictus nuper in Hungaria facti.” A mohácsi csata leírását teljesen lenyomatja belőle, jegyzetben Sibutus György latin verse 1528-ból a magyarok hűtlenségéről.

193.

Mátyás király könyvtárának emlékezete. *Új Magyar Múzeum* 1858. I. köt. 102—105. l.

Brassicanus János említ „Luciani Samosatensis aliquot exquisitae lucubrationes” című Bécsben, 1528-ban megjelent művében két kéziratot, melyet a törökök Mátyás budai könyvtárából elvittek, s hogy ő Pesti Gábor közbenjárására Janus Pannonius 300 epigrammját váltotta meg a törököktől. Több vélemény Mátyás könyvtára hollétéről.

194.

Wagner András emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 199—202. l.

Wagner Andrásról bővebb említést találunk Honorius Gott „De imagine Mundi“ című Bécsben, 1594-ben nyomtatott művében. E szerint erdélyi, még pedig brassai szász volt.

195.

Martinuzzi halála idejének meghatározása. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 225—227. l.

Heltai Gáspár tévedése Martinuzzi halála idejéről, mely 1551-ben történt. A gyilkos Marcus Antonius volt, aki elsőnek döfte át a biborost, de kegyetlen halállal halt később meg.

196.

Oláh Miklós emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 227-233. l.

Az Oláh Miklós esztergomi érsek emlékét fenntartó, valamint neki ajánlott 8 külföldi mű s az arcképét közlő 3 más külföldi munka ismertetése.

197.

Sylvester János emlékezete 1551-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 377—378. l.

Reisacher Bertalan dícsérő verse 1551-ből Sylvesterről. Maga Sylvester „Querela Fidei... ad regem... Ferdinandum“ c. Bécsben, 1551-ben kiadott művében panaszolja el szenvedéseit. V. ö. fentebbi, 162. sz. a. cikkével.

198.

Egy adatka erdélyi szászainkról. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 379—380. l.

Az erdélyi szászok Szapolyai János király elleni ellenszenvét és Ferdinándhoz való húzását bizonyító részletek Rudolph de Capsis Pomeranus „De continuo Germaniae periculo Thurecorum astutissima nequitia“ c. 1552-ben megjelent művéből.

199.

Istvánfi Pál halotti emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 380—383. l.

Szentgyörgyi Gábor latin verse Tőke Ferenc Istvánnak Istvánfi Pál halála emlékére írt „Epithaphium... Pauli Istvánfii“ c. 1553-ban, Bécsben megjelent művéből.

200.

Verancsics Antal emlékezete 1558-ból. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 383—384. l.

Lazius Farkas „Commentarii Rerum Graecarum“ c. 1558-i munkájának az a mondata, mely szerint Verancsics követjárásai alkalmából Thraziát és Kisázsziát is bejárta s a földrajz-irodalomban is jártas volt.

201.

Magyarországnak és régi szokásainak leírása 1573-ból. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 384—387. l.

Joannes Boëmus Auban „Omnium gentium mores, leges et ritus“ című 1571-i műve 295—300. lapja szerint a régi magyar sajátos betűk emléke külföldön és használata itthon még nem egészen ment feledésbe. Jegyzetben, Francken Sebestyén 1534-i leírása a magyar asszonyok viseletéről.

202.

A szombathelyi zsinat s akkori jezsuiták emlékezete 1579-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1858. I. köt. 387—390. l.

Horváth Márkus jezsuitának az 1579-i szombathelyi zsinaton tartott s az „Acta constitutionis dioecesis synodi Jauriensis... Sabariae... habitae” c. Prágában, 1579-ben megjelent munkájában olvasható protestáns-ellenes beszéde. Beregszászi Péter váradi lelkész „Apologia pro ecclesiis reformatis” c. Váradon, 1585-ben megjelent műve. A jezsuitákat Erdélyből kiutasító 1588-i medgyesi országgyűlés végzéseinek idevonatkozó 5. része.

203.

Ecsedi Báthori István emlékezete 1586-ból. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 31—33. l.

Fegyverneki L. Izsák „Enchiridii communium Theologicorum” c. Bázelen év nélkül megjelent műve ajánlólevelében dicsőíti ecsedi Báthori Istvánt, mint a reformáció egyik fő gyarapítóját. Grynaeus János Jakab bázeli könyvnyomtató ecsedi Báthori Istvánhoz intézett s a fenti mű elején kiadott dicsőítő levele.

204.

Draskovics János és nejének emlékezetök 1610-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 34—36. l.

Guevara Antal „Horologium Principum” c. munkája Draskovics által 1610-ben végzett magyar fordításáról s ennek nejéhez, Istváni Evához, intézett ajánlólevele a házassági erkölcsökről és gyermeknevelésről.

205.

Id. Rákóczi György emlékezete 1627-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 36—38. l.

Rotterdami Rézmán „Az keresztyén viselés könyvecskéje” Salánki György által készített és Leydenben, 1627-ben kiadott fordítása ajánlólevelében megemlékezik öreg Rákóczi Györgynek a széptudományok iránti érdekeiről.

Jegyzetben Lisznai K. Pál „Magyarok krónikája” Debrecenben, 1692-ben megjelent művéből 22 férfi és 11 női latin keresztnév magyar fordítását közli.

206.

Prágai András panasza nemzetéről 1628-ban. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 233—237. l.

Guevara Antal „Horologium Principum” c. munkája 1. és 3. könyvét id. Rákóczi György rendeletére Prágai András lefordítván és „Fejedelmeknek serkentőórája” címmel Bátfán, 1628-ban kiadván, ajánlásában a fényűzési cikkek behozatala ellen s a magyaroknak minden vitézségük mellett történetükben való járatlanságukról szól.

207.

Ifj. Perényi Gábor és nejének emléke, 1637-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 238—239. l.

Téjfalvi Csiba Márton beregszászi prédikátor „Romanocategorus” című 1637-ben kiadott katolikus-ellenes műve ajánlásában a Perényieket dicsőíti s ifj. Perényi Gábor azon dicséretes tettét emeli ki, hogy őt személyt taníttatott saját költségén külföldön.

208.

Szenczi Molnár Albert emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 309—329. l.

Szenczi Molnár Albert szegénységben eltelt tanuló éveiről és későbbi élete folyásáról, valamint egész munkásságáról, művei címeinek közlése mellett 33 levél és levélrészlet alapján.

Ez a nagyfontosságú közlés, amely számot is elfelejtett kapni — tévedésből kimaradt az e cikkeket tartalmazó kötetből.

209.

Fröhlich Dávid és némely nevezeteseb egykorúi emlékezete 1639-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 384—395. l.

Részletek Fröhlich „Medula geographiae practicae“ c. Bártfán, 1639-ben kiadott munkájából Alsted János Henrik gyulafehérvári tanárhoz való viszonjáról, valamint Magyarország politikai földrajzi leírásán kívül a magyar nép jelleméről s viseletéről, meg hogy ebben kezdik utánozni a törököket.

210.

I. Rákóczi György születése. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 396. l.

Id. Rákóczi György, Zsigmond fiához intézett és Gyulafehérvárt, 1640-ben kiadott jeles instructiójából közli, hogy 1594 június 8-án született és 1630 december 2-án választatott erdélyi fejedelemmé.

211.

Dobó István s Ferenc és Lórántfi Mihály és Zsuzsánna emlékezetök 1640-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 396—403. l.

Medgyesi Pál „Szent Ajak öröme“ c. Gyulafehérvárt, 1640-ben kiadott munkájának ajánlásában Lórántfi Zsuzsánna őseit, Dobó Istvant és Ferencet dícsőíti. A tulajdonképeni munka egy Lórántfi Zsuzsánna által előidézett, az úrvacsorának két szín alatti vételéről szóló vitának leírása.

212.

Magyarország siralmas állapotja 1641-ben. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 403—404. l.

Justus Lipsiusnak „Az álhatatlanságról írt két könyvei“ Debrecenben, 1641-ben megjelent művének ajánlása Vai Péterhez, Magyarország siralmas állapotjáról és saját maga veszedelembejutásáról.

213.

Bedegi Nyári Bernát emlékezete 1649-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 404. l.

A „Sz. Bernárd atyjának szép ájtatos elmélkedési az emberi állapot ismereteiről“ c. Lőcsén, 1649-ben megjelent mű ajánlása úgy magasztalja Nyári Bernátot, mint az ágostai hitvallás védelmezőjét és vallóját. Közölve Nyári ily művének címe: „De summa rebus in gerendis dexteritate ubique necessaria... tractatus.“ Ultrajecti, 1646.

214.

A magyarok külföldieskedési hajlamai 1655-ben. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 405—406. l.

Miskolczy Gáspár „Angliai Independentismus“ c. 1654-ben megjelent műve ajánlásában ostorozza az idegen viselet és szokások utánzását, mely akkortájt kezdődött hazánkban.

215.

Batthyány Ádám emlékezete 1654-ről. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 500—502. l.

Malomfalvai Gergely bécsi szerzetes „Keresztyén Seneca“ Bécsben, 1654-ben megjelent munkája ajánlásában a ferencrendieket ajánlja Batthyány pártfogásába. Közölve egyúttal Batthyány Ádám „Clypeus religionis Christianae contra tentationes mundi“ című Bécsben, 1654-ben megjelent imádságos könyvének címe.

216.

II. Rákóczi György havasalföldi győzedelme. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 502. l.

Részlet Basire Izsák gyulafehérvári tanár „Congratulatio publica victoriae, quam... Georgius Rákóczi... de perduellibus in Transalpina furentibus reportavit“ címen kiadott művéből, abból az alkalomból, hogy II. Rákóczi György a vajdájukat, Konstantint elűzőtt havasalföldieket Havasalföldében, az 1655 június 26-án vívott csatában megverte.

217.

Wesselényi Ferenc és elődének emlékezete 1655-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1859. I. köt. 504—506. l.

Kedd Jodok jezsuita „Constantinus Magnus Romano-Catholicus. Ecclesia antiqua Romano-Catholica, S. Stephanus et primi Hungariae Reges“ c. Bécsben, 1655-ben megjelent művét Wesselényi Ferencnek ajánlva megemlékezik a Wesselényiek murányvári és füleki vitézkedéseiről. Idézve Okolski Simon „Orbis Polonicus“ c. Krakóban, 1645-ben megjelent műve 286. lapjáról, hogy ott a Wesselényiek címere le van írva.

218.

Selyei Balog István emlékezete 1655-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 243—244. l.

Szerző „Temetőkert“ című Váradon, 1655-ben halotti beszédekert tartalmazó munkáját az „Atya Istennek“ ajánlta, mert gályarabságában az tartotta meg. Egyéb adatok életéből, meg egy Kemény könyvtárában található kézirat címe: Danksagungs Rede, mit welcher die vertriebene Ungarische Prediger der Stadt Zürichisten Abscheid demüthigst nehmen, 1676.

219.

Lónyai, Báthori, Varkucs család származásának, és Lónyai Zsuzsánnának emlékezete 1656-ból. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 244—247. l.

Medgyesi Pál „Igazak sorsa e világon“ c. Sárospatakon, 1657-ben megjelent halotti beszéde Boeskaai Istvánné, Lónyai Zsuzsánná felett, melynek családtörténeti adatait tartalmazó befejező részét Kemény lenyomatja.

220.

A lengyelek ellen 1657-ben viselt háborúnak veszélyes napjai. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 248—249. l.

Medgyesi Pálnak a lengyel szerencsétlen hadjáratra vonatkozó „Igaz magyar nép negyedik Jajja s Siralma“ című 1657-ben, meg „Ötödik Jaj és Siralom“ című, 1658-ban Sárospatakon megjelent művének adalékai, a címben jelölt családok genealogiai táblázatával.

221.

A Bocskai család nemágazata és Bocskai István fejedelem emlékezete 1659-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 306—312. l.

Czeglédi István „Malach Doctornak... Melach tudós barátjával való bajtársi szóbeszéde” c. 1659-ben megjelent műve ajánlásában található adalékok a Bocskai-családról, és Bocskai István fejedelem életéről.

222.

Rhédei Ferenc fejedelem és korának emlékezete 1664-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 312—317. l.

Báthori Mihály debreceni lelkész „Hangos trombita” c. Debrecenben, 1664-ben megjelent és Rhédei Ferencnek ajánlott prédikáció-gyűjteménye ajánlásának részlete, amelyben háláját fejezi ki iránta, hogy taníttatta, majd adatok a Rhédei-ház viszonyosságairól.

223.

Második Balassa Bálint és előde emlékezete 1675-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 355—357. l.

Nádasi János „Punctum honoris aeterni” c. Bécsben, 1675-ben megjelent műve ajánlásában a Balassa Bálint elődeire vonatkozó adatai.

224.

Egy pár adat Kertész Ábrahám híres nyomdászról. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 357—359. l.

Rotterdami Erazmus „Enchiridion” szebeni, 1668-i kiadása előszavából kitűnik Kertész 1667-ben bekövetkezett halála. Kertész betűinek szépsége s további két nyomtatványa.

225.

Wesselényi Pál, Szőnyi Nagy István és az 1670-i vallási üldözések 1675-iki emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1860. I. köt. 359—365. l.

„Szőnyi N. István „Martyrok coronája” Kolozsvárt, 1675-ben hadadi Wesselényi Pálnak ajánlott műve ajánlásában a saját üldöztetése mellett leírja a többi protestáns pap üldöztetését is.

226.

Melotai Nyilas István emlékezete 1680-ból. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 52—54. l.

A Kolozsvárt, 1680-ban megjelent „Agenda” szerző beszédéből vett részletek, Melotai Nyilas István életére vonatkozó adatok.

227.

Csúzi Cseh Jakab emlékezete 1682-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 54—55. l.

Szerző „Edom ostroma” című Debrecenben, 1682-ben megjelent prédikáció-gyűjteménye ajánlásából vett adatok saját szenvedéseiről. Aztán Köleséri Sámuel és Németi Mihály kolozsvári lelki pásztor Csúzit dicsőítő versei, valamint Németi Mihály életrajzi adatai, gyászjelentéséből idézve.

228.

Lisznyai Kovács Pál emlékezete. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 56—61. l.

Szerző életrajzi adatai „Professionum scholasticorum... propositarum” című Debrecenben, 1683-ban megjelent műve ajánlásából, aztán „Origo gentium” című Debrecenben, 1693-ban kiadott művének ismertetése és idézése annak, hogy ajánlásában felsorolja addigi munkáit.

229.

Bercsényi Miklós emlékezete 1685-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 174—176. l.

Tarnóczy István jezsuita „Jó akarat“ című Bécsben, 1685-ben kiadott műve ajánlásában azt írja Bercsényiről, hogy egy-akaratú vele, mert hú maradt a császárhoz mindig.

230.

Szatmárnémeti Mihály emlékezete 1686-ból. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 176—178. l.

Tizenkettőre szaporodott munkáinak címét maga sorolja fel Kolozsvárt, 1686-ban megjelent „Dominicalis praedikációk toldalikja“ című művében.

231.

I. Apafi Mihály emlékezete 1690-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 178—180. l.

Vécsei István „Sam. Bocharti Hierozoici, seu de animalibus S. Scripturae compendium“ című Franequerában, 1690-ben kiadott művét Apafinak ajánlván, abban felsorolja a fejedelem érdemeit.

232.

Egy adat szellemi állapotainkról a XVII. század végén. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 180—181. l.

Egy névtelen író németből fordított „Chatholicus válasz az Esaviták eretnek kérdésére: Hol volt Lutherus előtt az igaz vallás“ 1690-ben megjelent munkájában panaszkodik azon, hogy nines, aki a magyarok között Isten igaz igéjét hirdetné.

233.

Apor István emlékezete 1695-ből. *Uj Magyar Muzeum* 1860. II. köt. 181—182. l.

Pápai Páriz Ferenc „Ars Heraldica“ című Enyeden, 1695-ben kiadott munkájának Apor Istvánhoz írt ajánlásában dicséri az Apor-családot, hogy Erdély művelődését elősegíti.

234.

Das „Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens“ und andere literarische Sachen. (Ungedruckte 61 Briefe an Anton Kurz zwischen 1843 und 1847.) *Magazin für Geschichte ... Siebenbürgens*. Neue Folge II. Band (Kronstadt, 1860) S. 76—128 und 180—243.

Kivonatos tartalma tanulmányunk V. fejezete 6 jegyzetes részében.

235—236.

Történelmi és irodalmi kalászatok. Irta Gr. Kemény József.

Pest, M. DCCC. LXI. Emich Gusztáv, magy. akadémiai nyomdász tulajdona. Nagy 8-rétű VI és 254 lap.

Előszava: Pesten, július 4. 1861. Toldy Ferenc.

Tartalmazza Keménynek az *Új Magyar Múzeum* 1856—1860-i köteteiben megjelent, fentebb ismertetett cikkeit, a Szászsebes XV. századi tanodájáról szóló (177. a. idézett) cikktől kezdve végig, valamint a Kemény kéziratából a Múzeumban tévedésből meg nem jelent alábbi két cikkét:

Georgievics Bertalan XVI. századbéli orientalistánk emlékezete. (A kötet 130—136. lapján.)

Georgievics „Prognoma“ című Bécsben, 1547-ben megjelent keleti tárgyú műve magyar vonatkozásai, valamint a Georgievics tizenhárom évi török fogságáról írt „De afflictione, tam captivitate, quam etiam sub Turcae tributo viventium christianorum“ című Wormsban, 1545-ben megjelent másik művében talált magyar adatok.

Pápai Páriz Ferenc életéhez. (A kötet utolsó darabja, a 251—254. lapon.)

Kemény a Pápai Páriz Ferenc halála után Kolozsvárt „Justissima Adorea“ című ritka műből közli életleírását, annyival inkább, mert azt a nyomtatványt sem Bod Péter, sem pedig Weszprémi István nem ismerte. Ép ezért említi Kemény azt a fontos adatot is, hogy bár ismeretes, hogy Pápai Páriz Ferenc hasonnevű fia is orvos volt, ismeretlen maradt, hogy utolsó, András nevű fia is orvostudományt tanult és 1732 október 15-én a viadrai egyetemen tartotta doktori értekezését, amely „De vero et necessario Medicorum Archano“ címen nyomtatásban is megjelent.

237.

A győri káptalan nevezetes bizonyítványa a Vékey-család őseinek spanyolországi ágáról, 1361-ből. Wenzel Gusztáv „Codex Arpadianus continuatus“ c. kiadványa I. kötete (Pest, 1860) 41—42. l.

Karácsonyi János id. műve 198. száma szerint koholt.

238—239.

Album Oltardianum. (1526—1659) Mitgetheilt von G. J. K. Dr. Eugen v. Trauschenfels „Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens“ új folyama (Kronstadt, 1860) 1—49. l.

Kemény József előszavával és a jegyzetekben tíz oklevéllel.

Tagebuch des Johann Irthell des älteren und jüngeren. Vom Jahre 1638—1710. Mitgetheilt und bevorwortet vom Grafen Joseph Kemény. *Ugyanott*, a 348—378. l.

Az előszavába iktatva Zimrigyer Mátyás szebeni királybíró Apafi Mihálytól (Gyulafehérvárt, 1676 október 20-án) nyert címeres nemeslevele szövegével.

E kötet darabjai Kurz Antal előszavaival díszítve készen jutottak a kiadó kezéhez. — saját bevallása szerint, — miután azokat Kemény József az általa előzőleg kiadott két előbbi német forrás-kiadvány harmadik kötetéül készítő sajtó alá Kurz támogatásával s ez a kötet csupán a 48-as idők közéjöttével nem jelenhetett meg a maga neve alatt.

240.

Rosnyai Dávid török deák krónikája és egyéb erdélyi irodalmi dolgok. (Nagyajtai Kovács Istvánhoz intézett hét levél, az 1836—1845 közti évekből.) A kolozsvári *Élet és irodalom* 1884. évf. 17-ik és egyéb számaiban. Kiadta Dr. Boros György.

Kivonatos tartalmuk tanulmányunk V. fejezetében.

241.

Britannus János nagyváradai rektor 1261—1328 közti emléke. *Erdélyi Múzeum* 1910. évf. 106. l. (Közöltem magam.)

Cornelius Curtius „Virorum illustrium... elogium“ c. műve (Antverpiae, 1636) alapján említi ezt a váradai kanonokot, megjegyezvén, hátha azonos Ivánka János akkori váradai püspökkel, akinek családja ekként angol származású.

242.

Erdélyi szászainkat érdeklő régi törvények emléke 1506-ból. *Erdélyi Múzeum* 1910. évf. 290—291. l. (Közöltem magam.)

Laski János „Commune incliti Poloniae regni privilegium“ c. műve (Cracoviae, 1506) szászokat érdeklő adalékai, vonatkozással a „Ius Saxonum provinciale“ forrására.

243.

Klynsor Erdélyben. (Gr. Mailáth Jánoshoz 1846 április 6-án írt levél alakjában.) Kiadta Laban Antal az *Egyetemes Philológiai Közlöny* 1914. évf. 695—697. l.

Az a véleménye, hogy Klynsor Miklós német költő, aki a XIII. században, II. András idejében egy ideig Erdélyben élt, nem szász eredetű, hanem egy németalföldről bevándorolt jómódú és kalandokat kereső lovag, aki nálunk telepedett meg s ennek unokája 1320-ban egy Tövis melletti prediumon lakott.

Kemény felhozott adatai annyira tetszetek Mailáthnak, hogy köszönőlevelében ezt írta neki: tökéletesen eltalálta — more solito — azt, ami az egészben igaz.

244.

Literarische Fragen, insbesondere über Literatur betreffend die Union eines Teiles der siebenbürgischen Rumänen mit der römisch-katholischen Kirche. (Brief an Karl Ludwig Freiherrn von Rosenfeld. Gerend, 24. März 1853.) *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* 1927. évf. 5—6. sz. 71—76. l.

Kivonatos tartalma tanulmányunk V. része 16. jegyzetes részében.

III.

Képek, hasonmások, megjegyzések.

Gróf Kemény József arcképe. Az Erdélyi Múzeumi levéltár fogadószobájában lévő életnagyságú festményről. Festette Josef Weidner, 1859. (A Bevezetéshez mellékelve.) Az arckép alatt Kemény József név-aláírása, egyik leveléről bemutatva.

Fejléc heraldikai jegyekből összeállítva. Festette P. Antalffy Boldizsár. Erdély cereografiája I. kötete címlapjáról kicsinyítve. (A Bevezetés 1. lapján.)

Gróf Kemény József címeres pecsétnyomója. Rajzolta Tóth István. (A Bevezetés záróképe.)

Gerend, a régi templom és Kemény-kastély képével. Orbán Balázs „A székelyföld leírása“ c. műve V. kötete (Pest, 1871) 134. lapja falmetszetéről kicsinyítve. (Az I. fejezet élén.)

A tanuló Kemény József oratiója. Eredetije gr. Kemény József családi iratai közt. (Az I. fejezet 14. l.)

A gyulafehérvári káptalani levéltárról szóló 1836-ban megjelent munka I. kötetének címlapja kicsinyítve. (Az I. fejezet 22. l.)

Erdélyország történetei tára 1837-ben megjelent I. kötetének címlapja kicsinyítve. (Az I. fejezet 25. l.)

Az 1839-ben megjelent Deutsche Fundgruben I. kötetének címlapja kicsinyítve. (Az I. fejezet 28. l.)

Záróképpül a Kemény József nevenapjára 1850-ben felajánlott kékpapírosból kivágott díszes üdvözlőlap fele kicsinyítve; a családi iratait őrző XX. dobozból. (A III. fejezet végén.)

Gróf Kemény József szülőháza Gerenden. Balázs István felvételéről kicsinyítve. (A IV. fejezet élén.)

Gróf Kemény József kezeírása. Gerenden, 1841 szeptember 25-én kelt csíkpálfalvai Szebeni Pálhoz intézett leveléről. (A IV. fejezet 3. lapján.)

Gróf Kemény József síremléke a gerendi köztemetőben. A „Délibáb nagy naptár“ 1858-i kötete 77. lapján látható fametszetből való kimetszés. (Az V. fejezet záróképeül.)

A tudományokat jelképező fejléc, egy keletnélküli Józsefnapi német üdvözlő-irat aljáról. Koszta László rajzáról kicsinyítve. A metszetünkön gyengén látható szöveg ez: Heil dem Grossen! der mit der Seele Wunderstärke Ein weiches Herz vereint. Der kalt beurtheilt, und geistvoll für edle Werke Tag und Nacht vereint. (Gr. Kemény József családi irat-dobozában; a VI. fejezet élén.)

Gróf Kemény József gyűrűpecsétje. Rajzolta Tóth István, kissé nagyítva. (A VI. fejezet záróképeül.)

Gr. Kemény József magyar, német és latin nyelven írt üdvözlő verse gr. Teleki József erdélyi kormányzói beiktatása alkalmából, 1842-ben. Kicsinyített hasonmása a nagy ívrétű kolozsvári ritka nyomtatványnak; ugyanott. (A II. Függelék közepén.)

Biasini Domokos gyorskocsija. A „Kolozsvári Lap“ 1850. évf. 198. lapja fametszetéről. (A Függelék záróképeül.)

Elirások. 1. Kemény József anyjának, gr. Batthyány Teréznek nagybátyja, nem fivére volt gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök, vagyis — miként magát Kemény egyházban kifejezte — a püspök anyántóli nagyapámnak édes testvére vala. 2. Mike Sándor levéltáros római katolikus, nem unitárius volt.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7—7½ ív terjedelemben. A folyóirat az EME Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Orvostudományi- és Jog- és társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-ot

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

Szerkeszti: DR. GYÖRGY LAJOS.

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület” kiadása.

1. Rass Károly: Reményik Sándor	40.—
2. Párvan Bazil: A dákok Trójiában	30.—
3. Dr. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	30.—
4. Dr. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	40.—
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep	40.—
6. Dr. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben	40.—
7. Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év	50.—
8. K. Sebestyén József: A brassai fekete templom Mátyás-kori címerai	40.—
9. Dr. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez	50.—
10. Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	50.—
11. Dr. Tavasz Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	40.—
12. Dr. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban	60.—
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere	50.—
14. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1926. év	50.—
15. Dr. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	50.—
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyugalóhelye	50.—
17. Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban	50.—
18. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1927. év	60.—
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai	60.—
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei	50.—
21. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. Pótlásokkal az 1919—1928. évekről	50.—
22. Dr. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	50.—
23. Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái	50.—
24. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában	50.—
25. Dr. Tavasz Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása	50.—
26. Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	50.—
27. Dr. Csúry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	50.—
28. Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében	50.—
29. Dr. Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története	50.—
30. Dr. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841)	50.—
31. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év	50.—
32. Dr. Gyalui Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	50.—
33. Dr. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye	50.—
34. Dr. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	50.—
35. Dr. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében	50.—
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe	50.—
37. Dr. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében	50.—
38. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1930. év	50.—
39. Dr. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat	50.—
40. Dr. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	80.—
41. Dr. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	50.—
42. Dr. Kristóf György: Bárá Eötvös József utazásai Erdélyben	80.—
43. Dr. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	50.—
44. Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	50.—
45. Dr. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	50.—
46. Dr. Varga Béla: Az individualitás kérdése	80.—
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók	80.—
48. Dr. Dömötör Sándor: Vida György facetiái	50.—
49. Dr. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	50.—
50. Szabó T. Attila: Közép-szamos-vidéki határnevek	50.—
51. Dr. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárit	30.—
52. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év	50.—
53. Dr. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	50.—
54. Dr. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	50.—
55. Dr. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855)	50.—

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.
Az 1—10. szám elfogyott.